

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

ΘΑΛΕΙΑ ΚΥΡΚΟΥ
ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΣΤΟΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΕΥΧΟΣ Α : ΚΕΙΜΕΝΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

ΘΑΛΕΙΑ ΚΥΡΚΟΥ

**ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΣΤΟΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ**

ΚΥΡΙΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Α΄ ΚΥΚΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΤΕΥΧΟΣ Α : ΚΕΙΜΕΝΟ

ΤΕΥΧΟΣ Β: ΠΙΝΑΚΕΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΘΑΛΕΙΑ ΚΥΡΚΟΥ

ΨΗΦΙΑΩΤΑ ΣΤΟΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΤΣΙΚΟΥΔΗΣ, Επιβλέπων, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΚΑΤΕΡΙΝΗ ΛΙΑΜΠΗ, Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΚΑΘΑΡΙΟΥ, Επίκουρη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

«Η έγκριση της παρούσης μεταπτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα.» (Ν.5343/1932, άρθρο 202, παρ.2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	1
Ιστορικό πλαίσιο.....	4
Περιφερειακή Ενότητα Πρέβεζας.....	13
1. Νικόπολη	
2. Ύπαιθρος «χώρα» Νικόπολης.....	49
Περιφερειακή Ενότητα Άρτας	
3. Αμβρακία	58
Περιφερειακή Ενότητα Θεσπρωτίας.....	66
Περιφερειακή Ενότητα Ιωαννίνων.....	74
Θεματογραφία	80
Παραγγελιοδότες – Πάτρονες – Επιγραφές	98
Ψηφιδωτά και αρχιτεκτονικό περιβάλλον	105
Αστικός και αγροτικός τρόπος διαβίωσης	110
Συμπεράσματα	119
Κατάλογος ψηφιδωτών.....	126
Βιβλιογραφία	160
Τεύχος Β΄: Πίνακες.....	180

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα ρωμαϊκά ψηφιδωτά στην Ελλάδα, τα οποία καλύπτουν ένα χρονικό πλαίσιο από τον 1^ο αι. π.Χ. έως τον 4^ο αι. μ.Χ. περίπου, δεν έτυχαν μεγάλης προσοχής από την επιστημονική κοινότητα κατά το παρελθόν. Αρχικά, το ενδιαφέρον της έρευνας στράφηκε αφενός στα περίτεχνα βοτσαλωτά δάπεδα της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου και αφετέρου στα ψηφιδωτά της βυζαντινής περιόδου, τα οποία ήταν ιδιαίτερα πλούσια και εντυπωσιακά. Αργότερα, η ενασχόληση με την καταγραφή και την μελέτη των ρωμαϊκών ψηφιδωτών επικεντρώθηκε στα περίτεχνα ψηφιδωτά των μεγάλων αστικών κέντρων της Μακεδονίας, της κεντρικής και νότιας Ελλάδας και λιγότερο των νησιωτικών περιοχών. Η Ήπειρος, παρόλο που τα τελευταία χρόνια έχει ανασκαφεί σε αρκετά μεγάλη κλίμακα και ο αριθμός των ψηφιδωτών που έρχεται στο φως έχει αυξηθεί αισθητά, εν τούτοις παραμένουν ακόμη στην αφάνεια.

Ο ηπειρωτικός χώρος, ο οποίος από την αρχαιότητα λεγόταν «Άπειρος»¹ λόγω των ρευστών γεωγραφικών συνόρων του, στα ρωμαϊκά χρόνια μοιράστηκε σε διάφορες επαρχίες, της Μακεδονίας, της Αχαΐας και τελικά της Ηπείρου με πρωτεύουσα τη Νικόπολη. Για την μελέτη και καταγραφή των ρωμαϊκών ψηφιδωτών της Ηπείρου, τίθεται ο γεωγραφικός περιορισμός στα σύγχρονα γεωγραφικά όρια, τα οποία ορίζονται από την οροσειρά της Πίνδου και την ενδοχώρα μέχρι τα παράλια του Ιονίου Πελάγους, και από τα ελληνοαλβανικά σύνορα έως τον Αμβρακικό κόλπο. Ο χώρος αυτός περιλαμβάνει τέσσερις περιφερειακές ενότητες: Πρέβεζας, Άρτας, Θεσπρωτίας και Ιωαννίνων.

Ο περιορισμός αυτός τέθηκε με βάση προηγούμενες μελέτες ψηφιδωτών του ελλαδικού χώρου², στις οποίες δεν γίνεται διάκριση κατά επαρχίες, αλλά και για πρακτικούς λόγους, καθώς οι περιοχές που καταγράφονται συνθέτουν μια ενότητα και ουσιαστικά αποτελούν δορυφόρους της πόλης της νίκης του Οκταβιανού Αυγούστου, της Νικόπολης.

¹ Χώρα χωρίς πέρατα. Η Ήπειρος κατά την αρχαιότητα περιλάμβανε μία περιοχή από τα Ακροκεραύνια όρη και τον ποταμό Γενούσο (Β), τις οροσειρές της Πίνδου και του Γράμμου (Α) έως τον Αμβρακικό κόλπο (Ν) και το Ιόνιο Πέλαγος (Δ).

² Πελεκανίδης – Ατζακά 1974, Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998, Ασημακοπούλου – Ατζακά 2017.

Τα χρονικά όρια εκτείνονται από τον 1^ο αι. π.Χ., με ελάχιστα παραδείγματα, έως τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. Τα περισσότερα ψηφιδωτά έχουν χρονολογηθεί με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και τα παράλληλά τους, χωρίς τα ανασκαφικά συμφραζόμενα, τα οποία πολλές φορές είναι αποσπασματικά ή απουσιάζουν εντελώς για ποικίλους λόγους (μη ολοκλήρωση σωστικής ανασκαφής, καταστροφή από κάποιο μηχάνημα κλπ). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η χρονολόγηση που αναφέρεται να είναι γενική (π.χ. ρωμαϊκής περιόδου είτε 3^{ος} - 4^{ος} αι. μ.Χ. είτε πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες κλπ.) ή να μην αναφέρεται καθόλου. Βέβαια, δεν λείπουν και παραδείγματα δημοσιεύσεων, οι οποίες χρονολογούν τα ψηφιδωτά με ακρίβεια λαμβάνοντας υπόψη και τα ανασκαφικά δεδομένα. Εδώ γίνεται αποδεκτή η χρονολόγηση των ανασκαφών και σε ελάχιστες περιπτώσεις γίνεται προσπάθεια χρονολογικής τεκμηρίωσης ορισμένων ψηφιδωτών, όπως στην περίπτωση του ψηφιδωτού από τον αρχαιολογικό χώρο της Καστρίτσας Ιωαννίνων.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να καλυφθεί, κατά το δυνατόν, το κενό στην έρευνα και την μελέτη των ψηφιδωτών δαπέδων της ρωμαϊκής περιόδου στον ηπειρωτικό χώρο.

Θα τεθούν θέματα όπως η σχέση των ψηφιδωτών με το αρχιτεκτονικό τους περιβάλλον. Μελετάται σε τι είδους κτήρια συναντώνται, δημόσια ή ιδιωτικά, και η λειτουργία του χώρου μέσα στο αρχιτεκτονικό πλαίσιο. Επίσης η συχνότητα χρήσης τους και η αισθητική αξία που προσθέτουν στις κατασκευές που κοσμούν.

Στην παρούσα μελέτη λαμβάνονται υπόψη οι ταυτίσεις των αρχιτεκτονημάτων που έχουν προταθεί από τους μελετητές. Συγκεκριμένα για τις περιπτώσεις των αγροτικών επαύλεων ή αγροικιών (*villae rusticae*) χρησιμοποιούνται συνήθως χωρίς καθορισμένο εννοιολογικό πλαίσιο και ενίοτε συμβατικά. Άλλωστε στις περισσότερες περιπτώσεις ο εντοπισμός αγρεπαύλεων ή αγροτικών εγκαταστάσεων είναι προϊόν επιφανειακής έρευνας και όχι ολοκληρωμένης εργασίας και μελέτης³.

Θα τεθούν επίσης ζητήματα κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης και θα γίνει προσπάθεια αποκρυπτογράφησης της προσωπικότητας των παραγγελιοδοτών των ψηφιδωτών καθώς και των μηνυμάτων που ήθελαν να περάσουν οι άνθρωποι αυτοί

³ Γεροφωκά 2015, 52 - 67, όπου γίνεται εκτενής ανάλυση του ζητήματος της ορολογίας και της διαφοροποίησης των όρων αγροικία, αγρέπαυλη, αγροτικές εγκαταστάσεις κλπ.

για την κοινωνική και οικονομική τους θέση και εν κατακλείδι, για την πολιτιστική τους ταυτότητα.

Ζητήματα τεχνικής φύσεως δε θα μας απασχολήσουν εκτενώς, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις θα γίνονται σύντομες αναφορές ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες, που μπορεί να παρουσιάζονται και κάποιες συνολικές παρατηρήσεις.

Το θεματολόγιο είναι ένα σημαντικό ζήτημα για τα ρωμαϊκά ψηφιδωτά, καθώς αποτελεί στοιχείο χρονολόγησης και ένδειξης των γενικών τάσεων της κοινωνίας και των προτιμήσεών της σύμφωνα με τα νέα δεδομένα της ρωμαϊκής εποχής, αλλά και την οικουμενική διάσταση που απέκτησε η τέχνη του ψηφιδωτού.

Θα γίνει προσπάθεια διερεύνησης της ύπαρξης εργαστηρίου στην περιοχή και απόπειρα ανασύστασης του αγροτικού και αστικού τρόπου διαβίωσης.

Τέλος στην εργασία αυτή λαμβάνονται υπόψη τα ψηφιδωτά που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι την συγγραφή της. Μελλοντικές ανακαλύψεις και δημοσιεύσεις ενδέχεται να προσθέσουν στοιχεία ή και να αναθεωρήσουν συμπεράσματά μας.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η καίρια γεωστρατηγική θέση της Ηπείρου στα δυτικά Βαλκάνια ήταν ο κύριος λόγος που βρέθηκε πολύ νωρίς στο κέντρο των εξελίξεων, οι οποίες συγκλόνισαν τον ελληνιστικό κόσμο από τα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. και οδήγησαν στην συστηματική παρέμβαση των Ρωμαίων στα ελληνικά πράγματα. Αποκορύφωμα της πεντηκονταετούς εμπλοκής των Ρωμαίων στην ανατολική ακτή του Ιονίου υπήρξε η συντριβή του Περσέα στην Πύδνα, στις 22 Ιουνίου του 168 π.Χ. από τις λεγεώνες του νέου ύπατου Αιμίλιου Παύλου, που, λίγο αργότερα, σήμανε την πλήρη υποταγή της Ηπείρου και όλης της Ελλάδας στους υπερπόντιους κατακτητές⁴.

Ένα χρόνο μετά (167 π.Χ.), τα στρατεύματα του Αιμίλιου Παύλου, με απόφαση της Συγκλήτου, προέβησαν σε συντονισμένες λεηλασίες και καταστροφές των ηπειρωτικών πόλεων και τον εξανδραποδισμό του πληθυσμού⁵. Η τιμωρία των Ηπειρωτικών φύλων, που συμάχησαν με τον Περσέα ήταν πρωτοφανής. Εβδομήντα τειχισμένοι οικισμοί της Ηπείρου, οι περισσότεροι των Μολοσσών, καταστράφηκαν και 150.000 άνθρωποι σύρθηκαν ως δούλοι⁶.

Δεν πρέπει να καταστράφηκε η Αμβρακία, που βρισκόταν από το 189 π.Χ. κάτω από τη ρωμαϊκή προστασία⁷ και πιθανόν οι τέσσερις αποικίες των Ηλείων, η Πανδοσία, η Ελάτρια, η Βατία και το Βουχέτιο⁸. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι οι Ρωμαίοι επέτρεψαν για μία εικοσαετία περίπου (168-148 π. Χ.) την κοπή νομίσματος για το ιερό της Δωδώνης⁹ και για δύο πόλεις ακόμη της Ηπείρου, τη Φοινίκη, όπου λειτούργησε το *Κοινόν των Ηπειρωτών περί την Φοινίκην*¹⁰, στο οποίο συμμετείχαν τα Ηπειρωτικά φύλα του Καλαμά, που είχαν τηρήσει φιλορωμαϊκή στάση στον Γ' Μακεδονικό πόλεμο, και το Κοινόν των Πανδοσιέων που είχε κέντρο την Πανδοσία,

⁴ Cabanes 1997, 114-117.

⁵ Για την καταστροφή της Ηπείρου από τον Αιμίλιο Παύλο βλ. Σαδικάκης 1962, 118-120.

⁶ Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 30.15.1: «τῶν γοῦν Ἑπειρωτῶν ἐβδομήκοντα πόλεις Πολύβιος φησὶν ἀνατρέψαι Παῦλον μετὰ τὴν Μακεδόνων καὶ Περσέως κατάλυσιν· Μολοτῶν δ' ὑπάρξαι τὰς πλείστας· πέντε δὲ καὶ δέκα μυριάδας ἀνθρώπων ἐξανδραποδίσασθαι.», Δάκαρης 1987, 12-14 και υποσημ. 5, όπου αναγράφονται όλες οι αρχαίες πηγές και η σχετική βιβλιογραφία επί του θέματος.

⁷ Σαδικάκης 1964, 109, Karatzeni 1996, 242.

⁸ Δάκαρης 1987, 14.

⁹ Franke 1961, 27 κ.εξ.

¹⁰ Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 32.14.1: «κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον παραγεγονότων πρεσβευτῶν ἐξ Ἑπείρου παρὰ τε τῶν τὴν Φοινίκην κατεχόντων καὶ παρὰ τῶν ἐκπεπωκότων καὶ ποιησαμένων λόγους κατὰ πρόσωπον», Σαδικάκης 1964, 107-108.

την αποικία των Ηλείων. Στο Κοινό αυτό υπάγονταν τα φύλα νότια του Καλαμά, που είχαν ταχθεί με το μέρος του Περσέα (Κασσωπαίοι, Θεσπρωτοί, Μολοσσοί)¹¹.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι μετά την υποδούλωση της Ηπείρου το 168 π.Χ., οι Ρωμαίοι άσκησαν διπλή πολιτική απέναντι στους υπόδουλους. Στα φιλορωμαϊκά φύλα της Ηπείρου βόρεια του Καλαμά, στους Κορίνθιους αποίκους της Αμβρακίας και τους Ηλείους αποίκους της Κασσωπιάς παραχώρησαν ορισμένες πολιτικές ελευθερίες, όπως τη λειτουργία των Κοινών της Φοινίκης και της Πανδοσίας, την κοπή χάλκινου νομίσματος, την ανοικοδόμηση των τειχών σε οικισμούς με στρατηγική και οικονομική σημασία κ.α.¹²

Το 148 π.Χ. μετά την καταστολή της εξέγερσης των Μακεδόνων εναντίον των Ρωμαίων (επανάσταση του Φιλίππου Ανδρίσκου) και την ίδρυση της αυτοτελούς ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας, στην οποία είχαν υποταχθεί η Ιλλυρία και η Ήπειρος, τα δύο Κοινά της Φοινίκης και της Πανδοσίας αντικαθιστά το Κοινό των Ηπειρωτών, το οποίο επαναλειτουργεί μέχρι την εποχή του Αυγούστου.

Μετά την παράδοση της Μακεδονίας, το μόνο κράτος του ελλαδικού χώρου που έμεινε ανεξάρτητο ήταν η Αχαϊκή Συμπολιτεία. Το 147 π.Χ. οι Ρωμαίοι νίκησαν τις Αχαϊκές δυνάμεις στη μάχη της Σκάρφειας στη Λοκρίδα και κυρίεψαν όλη την κεντρική Ελλάδα. Ένα χρόνο αργότερα (146 π. Χ.) ο ύπατος Lucius Mommius νίκησε τον στρατό της Αχαϊκής Συμπολιτείας στην Λευκόπετρα¹³ και έκτοτε όλη η Ελλάδα πέρασε στον έλεγχο των Ρωμαίων.

Οι πόλεις-κράτη που είχαν ταχθεί με το μέρος της Ρώμης ή τήρησαν συνετή ουδετερότητα διατήρησαν την ανεξαρτησία τους, όπως η Αμβρακία¹⁴, ο Βουθρωτός, η Βύλλιδα, η Αμαντία κ.α. Οι υπόλοιπες υπήχθησαν στην εξουσία του ανθύπατου της Μακεδονίας ως την εποχή της ίδρυσης της επαρχίας Αχαΐας επί Αυγούστου¹⁵. Στην αντίσταση των Αχαιών εναντίον των ρωμαίων η Ήπειρος έμεινε ουδέτερη, μιας και πολιτικά συνέχιζε να είναι ελεύθερη αλλά υπό την στρατιωτική κατοχή του ανθύπατου της Μακεδονίας.

¹¹ Dakaris 1971, 92-93.

¹² Δάκαρης 1987, 18.

¹³ Karatzeni 1996, 9, Σαδικάκης 1964, 109.

¹⁴ Τίτος Λίβιος 38.44.3-4: «captata occasio est, cum aeger forte Flaminius abesset et referente Aemilio senatus consultum factum est, ut Ambraciensibus suae res omnes redderentur».

¹⁵ Cabanes 1997, 118.

Από τα χρόνια αυτά και μέχρι το 90 π.Χ. δεν έχουμε καμία πληροφορία για την Ήπειρο. Η Ήπειρος, τμήμα πλέον της απέραντης επαρχίας Μακεδονίας, προσπαθούσε να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις της μέσα στο κλίμα ασφάλειας και ειρήνης, που επικράτησε περίπου επί πενήντα χρόνια.

Όμως από το έτος 101/100 π.Χ. άρχισαν οι θρακικές επιδρομές εναντίον της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας επιφέροντας νέες καταστροφές. Το καλοκαίρι του 88 π.Χ. Θράκες μισθοφόροι του Μιθριδάτη ΣΤ΄ Ευπάτορος εισδύουν στην επαρχία της Μακεδονίας και δηλώνουν το ιερό της Δωδώνης¹⁶. Όλη η Ήπειρος λεηλατείται για δεύτερη φορά και καταστρέφεται από την απροσδόκητη επιδρομή. Η αναστάτωση αυτών των ετών υπήρξε εξίσου τρομερή όπως και εκείνη του 167 π.Χ. και πιθανότατα ο συνδυασμός των δύο καταστροφών μπορεί να ερμηνεύσει τη ζοφερή εικόνα, που περιέγραφε ο Στράβωνας για την ύπαιθρο της Ηπείρου στα χρόνια του Αυγούστου¹⁷.

Η σύντομη περίοδος που μεσολάβησε μεταξύ του τέλους των Μιθριδατικών και των εμφύλιων πολέμων (66 - 31 π.Χ.), που προκλήθηκαν από φιλόδοξους ρωμαίους στρατηγούς – διοικητές των επαρχιών, υπήρξε η χειρότερη και πλέον απάνθρωπη στην ιστορία της ρωμαϊκής επαρχιακής διοίκησης. Η Ήπειρος, η οποία είχε γίνει τόπος διέλευσης των ρωμαϊκών λεγεώνων και πεδίο μαχών από τους ρωμαίους στρατηγούς, υπέφερε από τις διαρπαγές, τις λεηλασίες, αλλά και την κακοδιοίκηση και τις αυθαιρεσίες των κατά τόπους ρωμαίων διοικητών. Η διοίκηση της Μακεδονίας από τον ανθύπατο L. Calpurnius Piso Caesonius (57-55 π.Χ.) θεωρείται χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας απάνθρωπης συμπεριφοράς και εκμετάλλευσης επαρχίας¹⁸. Μεταξύ των περιοχών της επαρχίας, οι οποίες υπέστησαν την αγριότητα του Πείσωνα ήταν και η Ήπειρος, την οποία κυριολεκτικά κατέσκαψε ο ανθύπατος ενώ σύμφωνα με τον Κικέρωνα οι στρατιώτες του ανθύπατου λεηλάτησαν την Αμβρακία παρόλο που ήταν πόλη ελεύθερη¹⁹.

¹⁶ Δίων Κάσσιος 30-35.101.2: «ὅτι οἱ Θρᾶκες ἀναπεισθέντες ὑπὸ τοῦ Μιθριδάτου τὴν τε Ἥπειρον καὶ τὰλλα τὰ μέχρι τῆς Δωδώνης κατέδραμον, ὥστε καὶ τὸ τοῦ Διὸς ἱερὸν συλησαί».

¹⁷ Στράβων 7.7.3, Cabanes 1997, 118.

¹⁸ Τις καταχρήσεις του Πείσωνα αντιλήφθηκε εξ ιδίας πείρας ο Κικέρωνας, ο οποίος τα χρόνια αυτά βρίσκονταν εξόριστος στο Δυρράχιο και στη Θεσσαλονίκη. Όταν επέστρεψε στη Ρώμη τον κατηγορήσε στους λόγους του Pro Sestio, De provinciis consularibus in senatu oratio και τέλος στον εναντίον του λόγο in Pisonem, όπου περιγράφει με λεπτομέρειες όλες τις καταχρήσεις του ανθύπατου στην Μακεδονία (Σαδικάκης 1964, 111-112 και υποσημ. 1-2).

¹⁹ Κικέρωνα, In Pisonem 40.96: «Ambracia direpta..... Epirus excisa».

Παρ' όλες τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή της Ηπείρου, οι πλούσιοι ρωμαίοι επιχειρηματίες, *οί συνηπειρώται*, όπως τους ονομάζει ο Βάρρωνας²⁰, ήδη από τον 1^ο αι. π.Χ. εγκαθίστανται σε αυτή και δημιουργούν μεγάλες γεωργοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις στις εύφορες ακτές της. Μεταξύ αυτών ο γνωστός μεγαλοτραπεζίτης Τίτος Πομπώνιος Αττικός (88 - 68 π.Χ.), φίλος του Ιουλίου Καίσαρα, με τον οποίο αλληλογραφεί ο Κικέρωνας.

Από την αλληλογραφία του Κικέρωνα γνωρίζουμε το όνομα ενός από τα κτήματα του Αττικού στην Ήπειρο, την περίφημη villa Amalthea, χωρίς να αναφέρεται ακριβώς η περιοχή²¹. Πιθανολογείται ότι βρισκόταν στην περιοχή του Βουθρωτού, ενώ σύμφωνα με τον Κικέρωνα άλλα κτήματά του τοποθετούνται στις εκβολές του Καλαμά, ο οποίος αποτελούσε το σύνορο μεταξύ Θεσπρωτίας και Κεστρίνης²².

Στην αλληλογραφία του Κικέρωνα αναφέρεται μόνο ο Αττικός για τα κτήματά του στην Ήπειρο. Όμως είναι πολύ πιθανό πολλοί ρωμαίοι επιχειρηματίες, που πηγαινοέρχονται μεταξύ Ιταλίας και Ηπείρου και τους ονομάζει ο Κικέρωνας *Epirotici homines*²³, να ήταν επίσης γαιοκτήμονες ηπειρωτικών γαιών²⁴.

Ο πόλεμος μεταξύ Καίσαρα και Πομπήιου επανέφερε την Ήπειρο στο προσκήνιο της επικαιρότητας το 49 - 48 π.Χ. Την εποχή αυτή η Ήπειρος υπήρξε επανειλημμένα θέατρο επιχειρήσεων των ρωμαίων στρατηγών, οι οποίοι την είχαν ως ορμητήριο στις επιχειρήσεις τους, προκειμένου να αποσπάσουν τις ανατολικές επαρχίες του ρωμαϊκού κράτους από τους αντιπάλους τους ή να καταλάβουν την Ιταλία. Η μάχη των Φαρσάλων (48 π.Χ.) έθεσε τέρμα στον αγώνα των αντιπάλων και στην συνέχεια η δολοφονία του Πομπήιου στην Αίγυπτο επισφράγισε την οριστική νίκη του Καίσαρα²⁵.

²⁰ Βάρρωνας, *Περί Γεωργίας*, 2.5.1. «Haec hic. At Quintus Lucienus senator, homo quamvis humanus ac iocosus, introiens, familiaris omnium nostrum, Synepirotae, inquit, χαίρετε;».

²¹ Κικέρωνας, *Επιστολές προς Αττικόν*, 1.13.1: «caesis apud Amaltheam tuam» και 1.16.15: «epigrammatis tuis quae in Amaltheo posuisti contenti erimus».

²² Σαδικάκης 1964, 113, υποσημ. 6.

²³ Κικέρωνας, *Επιστολές προς Αττικόν*, 1.13.1: «ita neque Achaicis hominibus neque Epiroticis paulo liberiores litteras committere audeo».

²⁴ Σαδικάκης 1964, 114, υποσημ. 8, Δάκαρης 1987, 20. Επίσης από τον Βάρωνα (*Περί Γεωργίας*, 2.2.1.: Sed quoniam nos nostrum pensum absolvimus ac limitata est pecuaria quaestio, nunc rursus vos reddite nobis, o Epirotae, de una quaque re, ut videamus, quid pastores a Pergamidae Maledove potis sint), γνωρίζουμε δύο ακόμη ονόματα ηπειρωτικών κτημάτων, Περγαμίδες και Μάλεδος, που ανήκουν σε άλλους ρωμαίους γαιοκτήμονες, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στον χώρο της Ηπείρου.

²⁵ Σαδικάκης 1964, 114, Cabanes 1997, 118.

Το πρώτο μέλημα του δικτάτορα ήταν η ίδρυση αποικιών σε Ανατολή και Δύση για την εγκατάσταση ακτημόνων πολιτών και παλαίμαχων στρατιωτών του και παράλληλα η ενίσχυση του πληθυσμού των χωρών εκείνων του ρωμαϊκού κράτους, που είχαν δοκιμαστεί από τους πολέμους. Μεταξύ αυτών των χωρών ήταν και η Ήπειρος, στην οποία πολλές περιοχές ήταν ακατοίκητες από την εποχή του Αιμιλίου Παύλου και είχαν δοκιμαστεί από τους εμφυλίους πολέμους²⁶. Στο πλαίσιο του αποικιακού αυτού προγράμματος του Καίσαρα (48 - 45 π.Χ.) πρέπει να ενταχθεί και η ίδρυση της αποικίας (colonia) της Φωτικής, η οποία ιδρύθηκε μαζί με τις αποικίες του Βουθρωτού, της Δύμης και της Κορίνθου²⁷.

Την εποχή αυτή η Ήπειρος ανήκε στην Αχαΐα, την οποία κατά πάσα πιθανότητα ο Καίσαρας έκανε αυτοτελή επαρχία αποσπώντας την από την Μακεδονία και τοποθετώντας ως διοικητή της τον ανθύπατο Ser. Sulpicius Rufus (46 π.Χ.)²⁸. Στην Αχαΐα εκτός από την Ήπειρο, ανήκαν η Σπάρτη, η Σικυών, οι Θεσπιές, η Πάτρα και η Ήλιδα ενώ η Θεσσαλία, η οποία είχε συμμαχήσει με τον Καίσαρα και η Αθήνα αφέθηκαν ελεύθερες.

Η δολοφονία του Καίσαρα στις ειδούς του Μαρτίου του 44 π.Χ. έριξε το ρωμαϊκό κράτος σε νέες δοκιμασίες και προκάλεσε την έκρηξη νέου εμφυλίου πολέμου. Κατά τη διάρκεια του νέου εμφυλίου πολλές μάχες έγιναν στην Ήπειρο μεταξύ των ανδρών της Β' Τριανδρίας και των δημοκρατικών, των οποίων ηγούνταν ο Βρούτος και ο Κάσσιος. Η ήττα των δημοκρατικών τον Οκτώβριο του 42 π.Χ. στους Φιλίππους της Μακεδονίας και ο θάνατος του Βρούτου σήμανε το τέλος της ρωμαϊκής δημοκρατίας (res publica).

Όμως η τύχη του ρωμαϊκού κόσμου έμελλε να κριθεί και τρίτη φορά στην Ελλάδα, όπου ο Μάρκος Αντώνιος συγκέντρωνε τεράστιες πεζικές, ιππικές και ναυτικές

²⁶ Σαδικάκης 1964, 115, υποσημ. 7 και 8.

²⁷ Σαμσάρης 1994 β, 20.

²⁸ Κικέρωνα, *Epistulae ad familiares*, 6.6.10: «Brutum Galliae praefecit, Sulpicium Graeciae, Marcellum, cui maxime suscensebat, cum summa illius dignitate restituit», 4.4.2: «quo te usum scribis hoc Achaicum negotium non recusavisse», 13.18.2: «quibuscumque officiis in Epiroticis reliquisque rebus Atticum obstrinxeris, iisdem me tibi obligatum fore». Στο τελευταίο απόσπασμα ο Κικέρωνας απευθύνεται στον διοικητή της επαρχίας της Αχαΐας προκειμένου να βοηθήσει τον φίλο του Αττικό και ως εκ τούτου συμπεραίνουμε ότι η Ήπειρος ανήκε στην επαρχία της Αχαΐας.

δυνάμεις εναντίον του Οκταβιανού²⁹. Η νίκη του Οκταβιανού στο Άκτιο την 2^α Σεπτεμβρίου του 31 π.Χ. έθεσε τέρμα στην μακρά περίοδο των εμφυλίων πολέμων και επισφράγισε την μονοκρατορία του ίδιου στο αχανές ρωμαϊκό κράτος μετά και την κατάλυση του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου της Αιγύπτου³⁰.

Ο Αύγουστος για να διαιωνίσει την ανάμνηση της νίκης του επί του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, θέλησε να ιδρύσει μία νέα πόλη, τη Νικόπολη στα βόρεια της χερσονήσου της Πρέβεζας³¹. Η ίδρυση της Νικόπολης στη συγκεκριμένη θέση, πέρα από τον προφανή στόχο της διαίωνισης της δόξας του Αυγούστου, απέβλεπε στη δημιουργία ενός οικονομικού και διοικητικού κέντρου που θα εξυπηρετούσε τα στρατηγικά του σχέδια, αλλά παράλληλα θα συνέβαλλε και στην αναζωογόνηση της περιοχής.

Η πόλη ιδρύθηκε με την ελληνιστική μέθοδο του *συνοικισμού*³², τη μετεγκατάσταση δηλαδή κατοίκων από τις ηπειρωτικές, ακαρνανικές, αιτωλικές πόλεις και την Αμβρακία³³, γεγονός που προκάλεσε μεγάλες αλλαγές στις οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες των περιουκίδων πόλεων³⁴.

²⁹ Σαδικάκης 1964, 117-118.

³⁰ Δίων Κάσσιος, 51.1.1: «τοιαύτην τις ή ναυμαχία αὐτῶν τῇ δευτέρᾳ τοῦ Σεπτεμβρίου ἐγένετο τοῦτο δὲ οὐκ ἄλλως εἶπον οὐδὲ γὰρ εἴωθα αὐτὸ ποιεῖν ἄλλ' ὅτι τότε πρῶτον ὁ Καῖσαρ τὸ κράτος πᾶν μόνος ἔσχεν».

³¹ Κωνστ. Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων*, 2.34.16: «καὶ νικήσας ὁ Καῖσαρ τὸν Ἀντώνιον καὶ τὴν Κλεοπάτραν ἔκτισε πόλιν, καλέσας αὐτὴν Νικόπολιν διὰ τὸ ἐκεῖσε ἡττηθῆναι τὸν Ἀντώνιον».

³² Saricakis 1970, 96, Purcell 1987, 104, Kirsten 1987, 91-97.

³³ Σύμφωνα με τον Φουρίκη (1928, 123) στον συνοικισμό της Νικόπολης ελάχιστοι Ρωμαῖοι ἀποικοι συμμετείχαν, οι οποίοι αποτέλεσαν μικρή μειονότητα στην πόλη. Η πόλη συνοικίστηκε από τους κατοίκους όχι μόνο της Αμβρακίας και του Ἄργους Αμφιλοχικού, αλλά και από τις Αιτωλικές και Ακαρνανικές πόλεις. Επίσης, ο Σαμσάρης (1994,14) παρατηρεῖ ότι όλες οι αρχαίες πηγές που αναφέρονται στον συνοικισμό αναφέρουν μόνο συμμετοχή Ελλήνων και όχι ρωμαίων ἀποίκων: Στράβωνας 7.7.6 «ὥστε τὸ τελευταῖον ὁ Σεβαστὸς ὁρῶν ἐκλειμμένας τελῶς τὰς πόλεις εἰς μίαν συνέκτισε τὴν ὑπ' αὐτοῦ κληθεῖσαν Νικόπολιν ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ,..... αἱ δ' ἄλλαι κατοικίαι περιπόλιοι τῆς Νικοπόλεως εἰσιν», και 10.2.2.: «καὶ ἄλλαι δ' εἰσὶ, Πάλαιρός τε καὶ Ἀλυζία καὶ Λευκάς και Ἄργος τὸ Αμφιλοχικὸν καὶ Αμβρακία, ὧν αἱ πλεῖσται περιουκίδες γεγόνασιν ἢ καὶ πᾶσαι τῆς Νικοπόλεως», Πausanias 5.23.3 «Αμβρακιώτας δὲ καὶ Ανακτορίους ἀποίκους Κορινθίων ὄντας ἐπηγάγετο ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐς Νικοπόλεως συνοικισμόν πρὸς τῷ Ἀκτίῳ», και 10.38.4: «ὅτε βασιλεὺς ὁ Ῥωμαίων ἀναστάτους ἐς τὸν Νικοπόλεως συνοικισμόν ἐποίησεν Αἰτωλοὺς,» και 7.18.8: «Καλυδῶνος γὰρ καὶ Αἰτωλίας τῆς ἄλλης ὑπὸ Αὐγούστου βασιλέως ἐρημωθείσης διὰ τὸ τὴν ἐς τὴν Νικόπολιν τὴν ὑπὲρ τοῦ Ἀκτίου συνοικίζεσθαι και τὸ Αἰτωλικόν, οὕτω τὸ ἄγαλμα τῆς Λαφρίας οἱ Πατρεῖς ἔσχον».

³⁴ Σαμσάρης 1994 α, 31: Παλιότεροι ερευνητές υποστήριζαν ότι οι διάφοροι οικισμοί του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου της Ηπείρου είχαν συνεισφέρει στον «συνοικισμό» με ολόκληρο τον πληθυσμό τους. Επομένως σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι οικισμοί αυτοί απογυμνώθηκαν δημογραφικά και ερημώθηκαν τελείως. Όπως όμως υποστηρίχτηκε από νεότερους ερευνητές, η μετακίνηση των πληθυσμών από τους παραπάνω οικισμούς στη νέα πόλη δεν αφορούσε το σύνολο των κατοίκων τους αλλά ένα μόνο μέρος αυτών, ίσως και το μεγαλύτερο. Πάντως η δημογραφική τους αφαίμαξη δεν είχε τέτοιες διαστάσεις, ώστε να προξενήσει ερήμωση των οικισμών. Την άποψη αυτή στηρίζουν οι νέες

Η Νικόπολη δεν ήταν ρωμαϊκή αποικία αλλά πόλις ελεύθερη (*civitas libera*), όπως μας πληροφορούν οι αρχαιολογικές, νομισματικές και επιγραφικές μαρτυρίες, και λειτουργούσε με ελληνικούς θεσμούς³⁵. Η απόφαση του Οκταβιανού να ιδρύσει μια πόλη ελληνικού τύπου (πόλις – *urbs*) και όχι ρωμαϊκού (*colonia*), αφενός καταδεικνύει τον Οκταβιανό ως εκφραστή και συνεχιστή της παραδοσιακής ρωμαϊκής προπαγάνδας γύρω από την τρωική καταγωγή των Ρωμαίων - η περιοχή της Νικόπολης συνδέεται με την διέλευση των Τρώων του Αινεία - και αφετέρου εγκαινιάζει μια φιλελληνική πολιτική, η οποία έφτασε αργότερα στο αποκορύφωμά της με τον αυτοκράτορα Αδριανό.

Εκτός από το προνόμιο της «ελευθερίας» η Νικόπολη φαίνεται πως είχε ευνοηθεί από τον ιδρυτή της και με άλλα προνόμια. Έτσι πληροφορούμαστε από τον Σέρβιο (*Maurus Servius Honoratus*)³⁶ ότι είχε τιμηθεί με ένα *foedus*, σύμφωνα με το οποίο οι Νικοπολίτες θεωρούνταν συγγενείς των Ρωμαίων. Πρόκειται για την ύψιστη τιμή, που θα μπορούσε να απονείμει ο Αύγουστος σε μια πόλη της αυτοκρατορίας του.

Τη χρονιά που ιδρύθηκε η Νικόπολη (29 π.Χ.), ολόκληρη η Ήπειρος υπάγονταν ακόμη στην ρωμαϊκή επαρχία της Μακεδονίας. Δύο χρόνια όμως αργότερα (27 π.Χ.), πριν ακόμη αποπερατωθεί η ανέγερση όλων των δημόσιων κτηρίων της, ο Αύγουστος ίδρυσε την αυτοτελή συγκλητική επαρχία της Αχαΐας, στην οποία είχε υπαχθεί και η Νικόπολη με τη «χώρα» της³⁷. Η «χώρα» (*territorium*) της Νικόπολης περιελάμβανε

αρχαιολογικές ανακαλύψεις στη «χώρα» της Νικόπολης από τις οποίες προκύπτει η επιβίωση αρκετών από τους οικισμούς αυτούς ακόμη και μετά την πληθυσμιακή τους συνεισφορά στο «συνοικισμό». Πρβλ. Karatzeni 1996, 241 - 247, Λάμπρου 2006, 257 - 275, Palli – Riginos – Lamprou 2016, 7 – 15.

³⁵ Ο Στράβωνας, ο Πανσανίας, ο Δίων Κάσσιος και ο Αντίπατρος της Θεσσαλονίκης αναφέρουν μόνο το συνοικισμό για την ίδρυση της Νικόπολης. Έτσι δεν δίνουν καμία πληροφορία για τον αποικισμό της από αποίκους ρωμαίους. Και επομένως συμπεραίνει κανείς *ex silentio* ότι οι μελετητές αυτοί θεωρούν τη Νικόπολη ως ελληνική πόλη. Αντιθέτως ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (NH 4.1.5) διαχωρίζει τη ρωμαϊκή αποικία του Ακτίου και την ελεύθερη πόλη της Νικόπολης, ενώ ο Τάκιτος 5.10 θεωρεί την Νικόπολη σαν μια καθαρά ρωμαϊκή αποικία: «*Nicopolim, coloniam Romanam, ingressus*». Ο Σαδικάκης καταρρίπτει τις απόψεις και του Πλίνιου και του Τάκιτου, τις οποίες θεωρεί ως μη έγκυρες και λανθασμένες, καθώς αντιτίθενται σε όλες τις ενδείξεις και τα στοιχεία που υπάρχουν από τις ανασκαφικές έρευνες ότι η Νικόπολη ήταν μια καθαρά ελληνική πόλη. Βλ. Sarikakis 1970, 90-96, Jones 1987, 107-108, Bowden 2011, 109.

³⁶ *Servii comm. In Vergil, Aen. III, 501* : «*is enim cum in Epiro Nicopolim conderet, cavit in foedere civitatis ipsius, ut cognate observarentur a Romanis*», Σαμσάρης 1994 α, 15, Purcell 1987, 86.

³⁷ Τάκιτος, *Χρονικά*, 2.53.1: «*...apud urbem Achaiae Nicopolim...*». Ο Στράβωνας (17.3.25) αναφέρει ότι η επαρχία Αχαΐας περιλάμβανε, εκτός από την Πελοπόννησο, την Θεσσαλία, την Αιτωλία, την Ακαρνανία και μερικά Ηπειρωτικά έθνη, Σαμσάρης 1986 -1987, 29-31.

στα όριά της την αρχαία Κασσωπαία, την επικράτεια της αρχαίας Αμβρακίας, την αρχαία Αμφιλοχική και το μεγαλύτερο μέρος της Ακαρνανίας³⁸.

Η πόλη από την ίδρυσή της και στο εξής ακμάζει συνεχώς³⁹. Τη μεγαλύτερη όμως ακμή της γνωρίζει από τις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. οπότε με την αναδιοργάνωση της επαρχιακής διοίκησης από τον Τραϊανό (103-114 μ.Χ.) και τη συνακόλουθη ίδρυση της αυτόνομης ρωμαϊκής επαρχίας της Ηπείρου, η Νικόπολη γίνεται πρωτεύουσα της νέας αυτής επαρχίας και έδρα του ρωμαίου επιτρόπου - διοικητή της⁴⁰.

Η ρωμαϊκή «ειρήνη», η περίφημη *pax romana*, έγινε πραγματικά αισθητή στην Ήπειρο, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της αυτοκρατορίας, κατά τους δύο μεταχριστιανικούς αιώνες και διατηρήθηκε περίπου ως το 250 μ.Χ.⁴¹. Από την επιγραφική και από άλλες ενδείξεις προκύπτει ότι ολόκληρος ο δεύτερος αιώνας και το πρώτο μισό του 3^{ου} αι. μ.Χ. υπήρξε περίοδος μεγάλης ακμής στην ιστορία της Νικόπολης. Στα μέσα περίπου του 3^{ου} αι. μ.Χ. η πόλη δέχεται και αυτή τις αρνητικές συνέπειες από τη γενικότερη κρίση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Επιπλέον, πλήττεται και από άλλα δεινά, όπως είναι η έλλειψη τροφίμων, ένας καταστρεπτικός σεισμός και η δήμευσή της (267 μ.Χ.) από τους Έρουλους κατά την επιστροφή τους από την Αθήνα, μετά την καταδίωξή τους από τον Δέξιππο⁴².

Όπως ολόκληρη η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, έτσι και η Νικόπολη ορθοποδεί και πάλι προς τα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ., με την άνοδο στο θρόνο του Διοκλητιανού (285-305 μ.Χ.), οπότε φαίνεται ότι οχυρώθηκε με ισχυρά τείχη. Με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του αυτοκράτορα, στο πλαίσιο των οποίων ιδρύθηκαν μικρότερες ρωμαϊκές επαρχίες, η Ήπειρος διαιρέθηκε σε δύο επαρχίες: την Παλαιά Ήπειρο

³⁸ Σαμσάρης 1994 α, 16, 23 - 25, 72.

³⁹ Στράβωνας, 7.7.6: «ή μὲν οὖν Νικόπολις εὐάνδρεϊ καὶ λαμβάνει καθ' ἡμέραν ἐπίδοσιν, χώραν τε ἔχουσα πολλήν καὶ τὸν ἐκ τῶν λαφύρων κόσμον...».

⁴⁰ Σαδικάκης 1966, 194 - 200, όπου γίνεται εκτενής ανάλυση και τεκμηρίωση ότι η επαρχία της Ηπείρου συστάθηκε επί Τραϊανού (98-117 μ.Χ.) και πιθανότατα, όπως υποστηρίζει ο Σαδικάκης το έτος 111 μ.Χ.

⁴¹ Cabanes 1997, 120.

⁴² Hertzberg-Καρολίδου 1902, 221-222, 240, Φουρικής 1928, 129, Σαμσάρης 1994, 17. Την διέλευση των Έρουλων από την Ήπειρο ενισχύει και η απόκρυψη τριών νομισματικών «θησαυρών» στην ευρύτερη περιοχή, βλ. Οικονομίδου 1967, 91-114 και Οικονομίδου 1971, 42-51.

(Epirus Vetus)⁴³ με πρωτεύουσα τη Νικόπολη και τη Νέα Ήπειρο (Epirus Nova), η οποία περιλάμβανε το νοτιότερο τμήμα της Ιλλυρίας, με πρωτεύουσα το Δυρράχιο⁴⁴.

Στα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ. η Ήπειρος υποφέρει από τις επιδρομές των Γότθων όπως και η υπόλοιπη Ελλάδα. Στα μέσα του 4^{ου} αι. μ.Χ., χάριν στα ευεργετικά μέτρα, που πήρε ο αυτοκράτορας Ιουλιανός, η Ήπειρος γνώρισε μια νέα περίοδο ευημερίας⁴⁵. Αυτό άλλαξε βέβαια με την λεγόμενη μεγάλη μετακίνηση των λαών, η οποία έπληξε και τον ηπειρωτικό χώρο⁴⁶. Από τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. έως τα τέλη του 6^{ου} αι. μ.Χ. η Ήπειρος υπέφερε από τις επιδρομές των Βησιγότθων, των Βανδάλων και των Οστρογότθων, οι οποίοι προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές⁴⁷. Την ίδια εποχή η περιοχή πλήττεται από καταστροφικούς σεισμούς⁴⁸ ενώ στα τέλη του 5^{ου} - 6^{ου} αι. μ.Χ. εισέβαλαν οι Σλάβοι, οι οποίοι τελικά εγκαταστάθηκαν στην περιοχή για μεγάλο χρονικό διάστημα, αφού απομάκρυναν τον ντόπιο πληθυσμό από την ύπαιθρο και τις πόλεις και τον οδήγησαν στην μετεγκατάστασή του σε ορεινότερες περιοχές⁴⁹.

⁴³ Η Παλαιά Ήπειρος περιελάμβανε εκτός από την Ήπειρο, την Ακαρνανία και τα νησιά Κέρκυρα, Λευκάδα και Ιθάκη, και έγινε επαρχία υπαχθείσα στη διοίκηση των Μοισίων. Πρβλ. Φουρικής 1928, 129, Χρυσός 1981, 12-21.

⁴⁴ Σαδικάκης 1966, 213 - 214, Χρυσός 1981, 11 - 12, Karatzeni 1996, 243.

⁴⁵ Χρυσός 1981, 22 - 24.

⁴⁶ Χρυσός 1981, 38.

⁴⁷ Karatzeni 1996, 243-244, Χρυσός 1981, 39 - 67.

⁴⁸ Χρυσός 1981, 81-84.

⁴⁹ Χρυσός 1981, 71 - 78.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (χάρτης 1)

Η ΠΕ Πρέβεζας ή Ν. Πρέβεζας βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο της Ηπείρου και συνορεύει με τις ΠΕ Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων και Άρτας, ενώ βρέχεται από τον Αμβρακικό κόλπο και το Ιόνιο πέλαγος. Η περιοχή βρίθει αρχαιολογικών ευρημάτων και αρχαιολογικών χώρων, που καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό πλαίσιο από τα παλαιολιθικά χρόνια έως την ύστερη αρχαιότητα.

Ανάμεσα στους σπουδαίους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής ξεχωρίζει η Νικόπολη.

1. ΝΙΚΟΠΟΛΗ (εικ. 1)

Η Νικόπολη, όπως δηλώνει και το όνομά της, ιδρύθηκε από τον Οκταβιανό σε ανάμνηση της νίκης του στο Άκτιο (31 π.Χ.), η οποία επισφράγισε τη μονοκρατορία του ίδιου και συνάμα έκρινε την τύχη της Ελληνικής Ανατολής με την πτώση και του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου της Αιγύπτου. Πρόκειται για πόλη – μνημείο της ναυμαχίας, σύμβολο και στήριγμα της νέας τάξης πραγμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο⁵⁰.

Η ίδρυση της Νικόπολης σε μία πεδινή τοποθεσία, ανάμεσα στις ακτές του Ιονίου, ανοιχτής οδού προς τη Δύση, και του Αμβρακικού κόλπου, περάσματος προς την ενδοχώρα της Ηπείρου, πέρα από τον προφανή στόχο της διαίωνισης της δόξας του Αυγούστου, απέβλεπε στη δημιουργία ενός οικονομικού και διοικητικού κέντρου που θα εξυπηρετούσε τα στρατηγικά του σχέδια αλλά παράλληλα θα συνέβαλλε και στην αναζωογόνηση της περιοχής.

Η πόλη ιδρύθηκε με τη μέθοδο του «συννοικισμού» κατοίκων από τις περιοικίδες πόλεις (Αμβρακία, Άργος Αμφιλοχικό, Ανακτόριο και άλλες Αιτωλικές και Ακαρνανικές πόλεις) ενώ ελάχιστοι ρωμαίοι άποικοι φαίνεται να συμμετείχαν, οι οποίοι αποτέλεσαν μικρή μειονότητα στην πόλη⁵¹. Οι πληθυσμοί αυτοί αποτέλεσαν τους φορείς του ελληνικού πολιτισμού, σε μια πόλη που ιδρύθηκε από τους ρωμαίους

⁵⁰ Σαμσάρης 1994, 12, Κύρκου 2006, 16, Κύρκου 2010, 67.

⁵¹ Φουρίκης 1928, 123 και υποσημ. 5, Purcell 1987, 71-90, Kirsten 1987, 91-97.

κατακτητές και είχε έντονα τα χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας.

Ο ελληνικός χαρακτήρας της πόλης, τον οποίο συνειδητά επέλεξε ο Αύγουστος, σε συνδυασμό με πολιτικά προνόμια που της παραχώρησε, συνέβαλαν στην άνθησή της και στη διαμόρφωση του κοσμοπολίτικου χαρακτήρα της. Η Νικόπολη ανακηρύχτηκε «ελεύθερη πόλη» (*civitas libera*) και με ιδιαίτερη συνθήκη (*foedus*) οι κάτοικοί της θεωρήθηκαν συγγενείς των Ρωμαίων⁵². Επίσης αύξησε την επικράτειά της, με την υπαγωγή πολλών πόλεων και οικισμών στη διοίκησή της. Η «χώρα» (*territorium*) της Νικόπολης εκτεινόταν από τα βουνά της Κασσωπαίας μέχρι τα όρια της «χώρας» της ρωμαϊκής Πάτρας στην Αιτωλία και από τον Αχελώο μέχρι τη Λευκάδα⁵³.

Η Νικόπολη σχεδιάστηκε στη Ρώμη, σύμφωνα με τα ρωμαϊκά πρότυπα και κατασκευάστηκε εκ του μηδενός σε μία τεράστια πεδινή έκταση περίπου 13.000 στρεμμάτων. Η οργάνωση του αστικού χώρου με την οριοθέτηση του άστεως, των ιερών, των νεκροπόλεων, των λιμανιών και η οργάνωση της υπαίθρου χώρας (*territorium*), που ήλεγχε η πόλη, ακολούθησαν τα πρότυπα της ρωμαϊκής πολεοδομίας και της κατανομής γαιών (*centuriae*)⁵⁴.

Το άστυ ήταν οριοθετημένο με εντυπωσιακά σε μέγεθος τείχη και περιλάμβανε περιοχές που βρίσκονταν στο ίδιο περίπου επίπεδο. Ήταν δομημένο με βάση ένα αυστηρό ορθογώνιο πολεοδομικό σύστημα στο οποίο εντάσσονταν το σύνολο των ιδιωτικών κατοικιών και τα δημόσια οικοδομήματα. Έξω από τα τείχη οργανώθηκαν τα νεκροταφεία, ενώ βόρεια του άστεως, στην περιοχή του «προαστείου» χωροθετήθηκε τέμενος, το οποίο περιελάμβανε τις απαραίτητες για την τέλεση των Ακτίων υποδομές (Θέατρο, Στάδιο, Γυμνάσιο) και χώρους λατρευτικούς με κορωνίδα το Τρόπαιο της ναυμαχίας του Ακτίου, πάνω στο λόφο όπου είχε στήσει το στρατηγείο του ο Αύγουστος⁵⁵. (εικ. 2)

Μεγάλο μέρος του πολεοδομικού σχεδίου της Νικόπολης έμεινε ελεύθερο από δόμηση για μελλοντικά δημόσια κτήρια και για κατοίκηση.

⁵² Κύρκου 2010, 67.

⁵³ Χρυσοστόμου – Κεφαλλονίτου 2003, 12, εικ. 6.

⁵⁴ Η αγροτική περιοχή χωρίστηκε βάσει ενός ορθογωνίου καννάβου σε γεωργικούς κλήρους, οι οποίοι διανεμήθηκαν στους πρώτους οικιστές (*centuriatio* ή *limitation*). Για την κτηματογράφηση της Νικόπολης βλ. Doukellis 1988, 159-166.

⁵⁵ Κύρκου 2010, 67, Ζάχος 2015, 26-27.

1.1. Η ΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ (εικ. 3 - 4)

Η Οικία (domus) του Μάνιου Αντωνίνου⁵⁶ καταλαμβάνει μέρος του ιδιωτικού χώρου του άστεως και βρίσκεται περίπου 300 μ. ΒΑ του Ωδείου, εντός της περιμέτρου των ρωμαϊκών τειχών και κοντά στο δυτικό σκέλος της πρωτοβυζαντινής οχύρωσης. Έχει ανασκαφεί σε έκταση περίπου 3.400 τ.μ. και το πλάτος της (56,30 μ.) κάλυπτε το πλάτος μιας οικοδομικής νησίδας ενώ το μήκος της παραμένει αδιευκρίνιστο. Το όνομά της οφείλεται σε έναν από τους ιδιοκτήτες της, τον Μάνιο Αντωνίνο, ο οποίος την ανακαίνισε στο τέλος του 3^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι. μ.Χ. (εικ. 5 – 6)

Η οικία ανήκει στο λεγόμενο «ανεπτυγμένο τύπο» των αστικών ρωμαϊκών κατοικιών με αίθριο και περιστύλιο⁵⁷. Το τεράστιο αυτό αστικό συγκρότημα διέθετε τρεις τουλάχιστον εισόδους, οι οποίες έχουν εντοπιστεί. Η πρώτη, η οποία εικάζεται ότι ήταν και η κύρια είσοδος, βρίσκεται στο ΝΔ τμήμα της οικίας και διαθέτει μεγάλο ασβεστολιθικό κατώφλι. Η είσοδος αυτή οδηγούσε σε μία ευρύχωρη **αίθουσα υποδοχής (11)**, το δάπεδο της οποίας κοσμεί πολύχρωμη ψηφιδωτή σύνθεση κατεστραμμένη σε μεγάλο τμήμα της. Όλο το δωμάτιο περιτρέχει ζώνη με λευκές ψηφίδες πλάτους: 0,51μ. Ακολουθεί λεπτή ταινία από δύο σειρές φαιών ψηφίδων (πλ. 0,02μ.), πλοχμός (πλ. 0,165μ.) και ζώνη με οκτάφυλλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα⁵⁸ (πλ. 0,57 μ.), τα κενά των οποίων πληρούνται στο κέντρο με ρόμβους και κόμβους του Σολομώντα και στα άκρα με ορθογώνια παραλληλόγραμμα, τα οποία περικλείουν κόσμημα πλοχμού⁵⁹. Την κεντρική σύνθεση, η οποία είναι κατεστραμμένη, ορίζει ζώνη με αντωπά τρίγωνα και αλυσιδωτό πλοχμό που δημιουργούν τετράγωνο πλαίσιο. Το εσωτερικό διάχωρο κοσμείται με βλαστόσπειρα άκανθας και ανθέων και στη γωνία αυτής με κεφαλή αγένειας ανδρικής μορφής,

⁵⁶ Η έπαυλη εντοπίστηκε το 1972 κατά τη διάρκεια γεωργικών εργασιών και ένα τμήμα της ανασκάφηκε τότε. Βλ. Βοκοτοπούλου 1973α, 408 - 410, Βοκοτοπούλου 1973β, 222 - 224, Βοκοτοπούλου 1987, 138-13. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν στη δεκαετία του 1990 και στις αρχές του 2002, οπότε αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος της. Βλ. Κατσαδήμα 1997, 592-595, Ζάχος – Κύρκου 1998, 508-511, Ζάχος - Κύρκου 1999, 479, Ζάχος – Κύρκου 2000, 561, Ζάχος – Κύρκου 2001, 53, Ζάχος – Κύρκου 2002, 60, Ζάχος – Κύρκου 2003, 93-94.

⁵⁷ Κύρκου 2007, 342 και υποσημ. 17-19, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία επί του θέματος.

⁵⁸ Stars of lozenges, Décor I, 267, pl. 173 d.

⁵⁹ Guilloche, Décor I, 120, pl. 70 d, f.

πιθανώς Διονύσου⁶⁰. Η κεφαλή της μορφής είναι κατασκευασμένη με ψηφίδες μικρού μεγέθους από ασβεστόλιθο και υαλόμαζες (*opus vermiculatum*) σε χρωματικούς τόνους του κίτρινου, πράσινου, ώχρας, κυανού ανοιχτού, κυανού σκούρου, ερυθρού, καστανού και ροδαλού. Περιμετρικά της κεφαλής του θεού Διονύσου εμφανίζονται αποσπασματικά σωζόμενα θέματα με φυτικά και γεωμετρικά κοσμήματα σε κυκλική διάταξη. Η φυσιοκρατική απόδοση της μορφής και οι ομαλές φωτοσκιάσεις του προσώπου αντανακλούν νατουραλιστική διάθεση που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της ζωγραφικής και των αναγλύφων του 2^{ου} αι. μ.Χ. Ο ψηφοθέτης του συγκεκριμένου ψηφιδωτού δεν ήταν απλά ένας τεχνίτης αλλά πιθανότατα ήταν και ζωγράφος. Η απόδοση της μορφής του Διονύσου με τόση λεπτομέρεια αποδεικνύει ότι ήταν πολύ επιδέξιος και γνώριζε άριστα την τέχνη του ψηφιδωτού. (εικ. 7 – 10)

Εκατέρωθεν της αίθουσας 11 υπήρχαν **δευτερεύοντες χώροι υποδοχής (13α)** με ψηφιδωτά δάπεδα που διατηρούνται αποσπασματικά και έφεραν γεωμετρική και φυτική διακόσμηση. Στο νότιο τμήμα του δωματίου εμφανίζεται ψηφιδωτό σπάραγμα που κοσμείται με τεμνόμενους κύκλους⁶¹, οι οποίοι σχηματίζουν τετράφυλλα και στα κέντρα κοσμούνται με μικρά κατά κορυφήν τετράγωνα, τα οποία πληρούνται με ρομβοειδή ή τετράγωνα διακοσμητικά θέματα, και ψηφίδες χρώματος ροδαλού, λευκού και κυανού σκούρου. Ένθεν και ένθεν της ταινίας με τους κύκλους υπάρχει διακοσμητική ταινία με εναλλασσόμενο κόσμημα «κλεψύδρας» και στιγμών. (εικ. 7)

Στο βόρειο τμήμα δύο επάλληλα ορθογώνια πλαίσια, φέρουν το μεν εξωτερικό το κόσμημα της «κλεψύδρας» εναλλάξ με κόσμημα στιγμών, το δε εσωτερικό σύνθετο πλοχμό και περιβάλλουν τετράγωνα πλαίσια όπου μέσα εγγράφονται ενάλληλοι κύκλοι που περικλείουν οκτάφυλλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα. (εικ. 11)

Το δάπεδο του **χώρου υποδοχής 13 β** καλύπτεται με πολύχρωμα μαρμαροθετήματα (*opus sectile*). Κάτω από τα μαρμαροθετήματα, διακρίνονται ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου, που ανήκουν σε προγενέστερη οικοδομική φάση.

Μία **επιμήκης αίθουσα - διάδρομος (ala) (12)** οδηγούσε στο αίθριο του σπιτιού καθώς και σε ιδιαίτερα δωμάτια (προθάλαμος 14, 23, 24) και αίθουσες δεξιώσεων

⁶⁰ Η μορφή έχει ταυτιστεί από την Ι. Βοκοτοπούλου. Βλ. Βοκοτοπούλου 1973 α, 409 και υποσημ. 18-20, όπου η σχετική βιβλιογραφία και τα αντίστοιχα παράλληλα.

⁶¹ Décor I, 94, πίν. 46 α.

(15). Την αίθουσα 12 κοσμούσε γεωμετρική ψηφιδωτή σύνθεση, η οποία σώζεται αποσπασματικά. Σε σπάραγμα στη ΝΑ γωνία χώρου διακρίνεται περιμετρικά αλυσίδα ρόμβων (αδάμαντες) με στιγμή στο κέντρο. Ακολουθεί ταινία με προοπτικά ορθογώνια παραλληλόγραμμα και φωτοσκιασμένες τεθλασμένες γραμμές⁶². Το κύριο διακοσμητικό θέμα είναι πλέγμα ορθογωνίων και τετραγώνων με εγγεγραμμένους ρόμβους και τετράγωνα⁶³. (εικ. 7)

Η κυκλοτερής ψηφιδωτή σύνθεση στο δάπεδο του **προθαλάμου (14)** περιλαμβάνει την κτητορική επιγραφή με το όνομα του ιδιοκτήτη της οικίας, Μάνιου Αντωνίνου⁶⁴. Η σύνθεση καταλαμβάνει όλο τον προθάλαμο, διαστάσεων 2,60 X 2,50 μ., και αποτελείται από ορθογώνιο πλαίσιο με ρόμβους και κλάδους κισσού στις γωνίες, το οποίο περιβάλλει ενάλληλους κύκλους. Ο πρώτος κύκλος φέρει κυκλική ζώνη με διακοσμητική ταινία από κυματοειδή σπειρομαϊάνδρο⁶⁵ και ο δεύτερος την κτητορική επιγραφή με γράμματα σκούρου κυανού χρώματος σε λευκό φόντο:

MAN[ΙΟΣ ή –ΙΛΙΟΣ] ΑΡΙΣΤΟΚΛΙΑΣ. ΕΥΤΥΧΙΤΩ

Η ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ, ΕΥΤΥΧΙΤΩ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΝΕΩΤΗΣ

ΤΗΣ ΟΙΚΟ[Υ] ΜΑΝ[ΙΟΣ] ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ, ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΘΕΟΣΗΓΟΥ.

Στην δεύτερη ζώνη εγγράφεται τετράγωνο πλαίσιο, στη μία πλευρά του οποίου εμφανίζεται το όνομα ΑΡΙΣΤΟΚΛΙΑΣ, και εντός αυτού εγγράφονται ομόκεντρες κυκλικές ζώνες με κοσμήματα αστραγάλου, τριγώνων και στο κέντρο ο «κόμβος του Σολομώντα». Τέτοιες περίκεντρες συνθέσεις σπανίζουν στον ελλαδικό χώρο και μόνο ελάχιστα παράλληλα αναφέρονται από την περιοχή της Μακεδονίας, τα οποία χρονολογούνται στο β' μισό του 4^{ου} αι. μ.Χ. Παρόμοιες συνθέσεις σε ψηφιδωτά του ανατολικού κράτους έχουν χρονολογηθεί στα τέλη του ίδιου αιώνα⁶⁶. (εικ. 12)

Ο προθάλαμος (14) επικοινωνούσε με ένα μικρό **ιδιωτικό χώρο (23)**, διαστάσεων 2,20 X 4,60 μ., στον οποίο βρέθηκε σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά

⁶² Décor I, 154, pl. 99 f. Πρόκειται για μοτίβο με ανατολική προέλευση, που χρησιμοποιήθηκε ευρέως στα ψηφιδωτά του 2^{ου} – 3^{ου} αι. μ.Χ. Βλ. Waywell 1979, 307-308.

⁶³ Décor I, 220, pl. 145 b. Απαντάται κυρίως στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας.

⁶⁴ Βοκοτοπούλου 1973 α, 408 - 410, Βοκοτοπούλου 1973β, 222 - 224, Σαμσάρης 1994, 180, Κύρκου 2006, 26, 48 - 53, Κύρκου 2007, 333, εικ. 1.

⁶⁵ Το μοτίβο είναι γνωστό ήδη από τα κλασικά και ελληνιστικά ψηφιδωτά.

⁶⁶ Μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί άλλα δύο παραδείγματα, ένα στη Βέροια και δύο στη Θεσσαλονίκη, στα οποία δεν σώζεται επιγραφή. Βλ. Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998, πίν. 167, 130-131 και υποσημ. 362-364, Ασημακοπούλου – Ατζακά, 2017, 117, πίν. 71-72.

μοτίβα. Σώζεται ζώνη πλοχμού και μοτίβο κλειδόμορφου μαϊάνδρου⁶⁷. Η χρήση του χώρου δεν έχει αποσαφηνιστεί. (εικ. 13)

Το ίδιο συμβαίνει και με τον παραπλήσιο **εξάπλευρο χώρο (24)**, στον οποίο το ψηφιδωτό δάπεδο είναι κατεστραμμένο. Τα διακοσμητικά θέματα, που διακρίνονται, εντάσσονται εντός ζωνών: ελίσσόμενη βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού⁶⁸, αλυσίδα κάθετων τριγώνων⁶⁹, πλοχμός και επανάληψη των μοτίβων αυτών. (εικ. 14)

Η ευρύχωρη αίθουσα – **τρικλίνιο (15)**, διαστάσεων 6,85 X 5,60 μ. είναι στρωμένη με δίχρωμη ψηφιδωτή σύνθεση με γεωμετρικά και φυτικά σχέδια⁷⁰. Περιμετρικά ο χώρος περιβάλλεται από ελίσσόμενη βλαστόσπειρα από την οποία εκφύονται φύλλα κισσού. Ακολουθεί ζωφόρος από οκτάφυλλα ενάλληλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα, των οποίων τα μεταξύ τους διαστήματα καλύπτονται με τριγωνικά και ορθογώνια διάχωρα εναλλάξ. Τα τελευταία κοσμούνται με ποικίλα παραπληρωματικά σχέδια όπως κόμβους του Σολομώντα, προοπτικά παραλληλόγραμμα και τετράγωνα «αβακωτό». Η κεντρική σύνθεση του ψηφιδωτού έχει καταστραφεί. Πιθανότατα υπήρχε κάποια εικονιστική παράσταση εν είδει εμβλήματος ή συνεχίζονταν ενιαία σε όλο το δάπεδο η σύνθεση των άστρων με τα ρομβοειδή πέταλα⁷¹. (εικ. 15 – 16)

Μέσω ενός διαδρόμου η αίθουσα (15) επικοινωνούσε με μικρό δωμάτιο, πιθανότατα **χώρο διημέρευσης (22)**, που έφερε ψηφιδωτό δάπεδο⁷². Το ψηφιδωτό κοσμούσε μοτίβο ρόμβων, στο κέντρο των οποίων εγγράφονται ρόμβοι⁷³ και ακολουθεί πλοχμός. Από την υπόλοιπη διακόσμηση διακρίνονται οκτάφυλλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα. (εικ. 17)

Οι παραπάνω χώροι διατάσσονται περιμετρικά της υπαίθριας αυλής (atrium), κομβικό σημείο της οικίας, στο κέντρο της οποίας υπάρχει περίτεχνη αψιδωτή

⁶⁷ Το μοτίβο του κλειδόμορφου μαϊάνδρου (Key pattern) δεν συγκαταλέγεται στα συνηθισμένα θέματα που βρίσκουμε στον Ελλαδικό χώρο. Προέρχεται από την εικονογραφία του ασπρόμαυρου ψηφιδωτού του δυτικού κράτους και χρησιμοποιείται από τον 1^ο - 3^ο αι μ.Χ. βλ. Ασημακοπούλου - Ατζακά 1998, 78, πιν. 5 α, σχεδ. 3 β – δ, Waywell 1979, 308.

⁶⁸ Décor I, 114, pl. 64 d.

⁶⁹ Décor I, 40, pl. 11 d.

⁷⁰ Κατσαδήμα 1997, 592-595, Κύρκου 2007, 335.

⁷¹ Το μοτίβο αυτό εμφανίζεται στην Ελλάδα ήδη από τον 1^ο αι. μ. Χ., όμως η μεγάλη εξάπλωσή του έγινε τον 2^ο αι. μ.Χ. και θεωρείται από τα πιο αγαπητά. Από τον 3^ο αι. μ.Χ. και μετέπειτα τείνουν να αντικατασταθούν από τετράφυλλα άστρα. Βλ. Καλλιπολίτης 1961/62, 27, Waywell 1979, 307.

⁷² Ζάχος – Κύρκου 1998, 509 - 511, Κύρκου 2007, 335.

⁷³ Το δικτυωτό σχέδιο (trellis) είναι κοινό μοτίβο στα αυτοκρατορικά χρόνια σε όλο τον ρωμαϊκό κόσμο με διάφορες παραλλαγές ως προς το εσωτερικό γέμισμα. Βλ. Gounari 2010, 34, εικ. 10, υποσημ. 54 έως 62, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία και τα παράλληλα.

δεξαμενή (impluvium) με εναλλασσόμενες ορθογώνιες και ημικυκλικές κόγχες επενδυμένες με μάρμαρο. Τη βορειοδυτική γωνία του αιθρίου καταλαμβάνει ένας υπερυψωμένος και προσιτός μέσω αναβαθμών **χώρος (17)**, στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικό μοτίβο προοπτικού μαϊάνδρου μέσα σε γραμμικό πλαίσιο⁷⁴ και αντίνωτες πέλτες⁷⁵, το οποίο σώζεται σε μορφή σπαράγματος. Θα μπορούσε εν δυνάμει στο χώρο αυτό να ασκούσαν τη λατρεία των εφέστιων θεών, των Λαρήτων (Lares)⁷⁶. (εικ. 18)

Βορειότερα βρίσκεται το γραφείο του οικοδεσπότη (tablinum 16), εκεί όπου δέχονταν τους πελάτες και έκλεινε συμφωνίες. Το γραφείο επικοινωνούσε με το **δωμάτιο (18)**, το οποίο έχει ταυτιστεί με τραπεζαρία (triclinium). Το δάπεδό του έφερε ψηφιδωτή σύνθεση «ασπίδας» με τρίγωνα⁷⁷, εγγεγραμμένη σε ορθογώνιο πλαίσιο. Το κέντρο της σύνθεσης καταλαμβάνει τμηματικά σωζόμενο μετάλλιο με τον «κόμβο του Σολομώντα». Από το κέντρο ξεκινούν ακτινωτά επάλληλες σειρές τριγώνων, το μέγεθος των οποίων αυξάνεται σταδιακά προς την περιφέρεια του κύκλου, την οποία ορίζει φαρδιά ζώνη με απλό αλυσιδωτό πλοχμό. Τα διάχωρα καταλαμβάνει ραβδωτός κάνθαρος και άνθος λωτού αντίστοιχα. Από το χείλος του κανθάρου εκφύονται ελικοειδείς βλαστόσπειρες με φύλλα κισσού, ενώ από τη βάση του άνθους λωτού εκφύονται πέταλα και βλαστόσπειρες⁷⁸. Τη σύνθεση περικλείει ταινία με οδοντωτό κόσμημα. Στα δύο άκρα της ψηφιδωτής σύνθεσης υπάρχει ταινία με πλέγμα ρόμβων στο κέντρο των οποίων εγγράφονται μικρότεροι ρόμβοι⁷⁹ και στο άλλο άκρο επάλληλα τετράγωνα πλαίσια, στα οποία εγγράφονται κατά κορυφήν ρόμβοι, στο

⁷⁴ Décor I, 87, pl. 42 c. Το μοτίβο του μαϊάνδρου είναι γνωστό ήδη από την κλασική και ελληνιστική περίοδο και έχει χρησιμοποιηθεί σε όλες της μορφές της τέχνης και στα βοτσαλωτά ψηφιδωτά. Χρησιμοποιήθηκε πολύ και στα ρωμαϊκά ψηφιδωτά με διαφοροποιήσεις και παραλλαγές από τον 1^ο αι. μ.Χ. έως τον 3^ο αι. μ.Χ. Βλ. Waywell 1979, 310.

⁷⁵ Décor I, 107, pl. 57 d. Πρόκειται για ιταλικό μοτίβο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο όλη την ρωμαϊκή εποχή είτε ως ενιαίο σχέδιο είτε ως μεμονωμένο μοτίβο. Πολλές φορές υπάρχει κάποια διαφοροποίηση στην απόληξη, αλλά ο τύπος της μονόχρωμης πέλτης με απλή απόληξη είναι πολύ συνηθισμένος τον 1^ο και 2^ο αι. μ.Χ. στην Ελλάδα και αλλού. Παρόλη την πρώιμη εξάπλωσή του χρησιμοποιήθηκε και μετά τον 3^ο αι. μ.Χ. Βλ. Waywell 1979, 305.

⁷⁶ Κατσαδήμα 1997, 592 - 595, Κύρκου 2006, 50,54, Κύρκου β 2007, 335.

⁷⁷ Ασπίδα με τρίγωνα ή «κουκουνάρα» (Shield of triangles): Πρόκειται για μοτίβο με ιταλικά πρότυπα της ασπρόμαυρης τεχνοτροπίας. Ήταν μοτίβο ιδιαίτερα δημοφιλές στην Ελλάδα και χρησιμοποιήθηκε από τον 2^ο αι. μ.Χ. μέχρι την όψιμη αρχαιότητα. Βλ. Waywell 1979, 305, Décor II, 135, pl. 27 b.

⁷⁸ Το αγγείο και τα φυτικά θέματα που παριστάνονται στις γωνίες χαρακτηρίζονται από στοιχεία της ελληνικής παράδοσης όσον αφορά στην αρτιότητα του σχεδιασμού και την ελεύθερη απόδοση που το διακρίνει. Φαίνεται ότι οι ψηφοθέτες ήταν καλοί γνώστες όχι μόνο του γεωμετρικού - γραμμικού αλλά και του ελεύθερου σχεδίου, κληρονομιά από παλαιότερες εποχές.

⁷⁹ Το γνωστό δικτυωτό μοτίβο (trellis). Παρόμοιο μοτίβο συναντάμε στη αγρέπαυλη του Αγρινίου. Το μοτίβο των ρόμβων με ρομβοειδές κόσμημα στο εσωτερικό του εμφανίζεται στις αρχές του 2^{ου} αι. μ. Χ. Το μοτίβο είναι ανατολικής προέλευσης και χρησιμοποιείται μέχρι τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Βλ. Στάικου - Λεοντάρη 2013, 711 και υποσημ. 19.

κέντρο των οποίων ρόμβοι και τετράγωνα εναλλάξ. Όλο το ψηφιδωτό περικλείει λευκή ταινία χωρίς διακόσμηση⁸⁰. (εικ. 19 -20)

Κατά μήκος της δυτικής πλευράς του αιθρίου εκτείνονται δωμάτια διημέρευσης της οικογένειας και βοηθητικοί χώροι. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ένα μικρό **δωμάτιο (21)**, στο οποίο σώζεται σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου διαστάσεων 2,20 X 0,75 μ. Την επιδαπέδια ψηφιδωτή σύνθεση περιτρέχει ζώνη με σπειρομαϊάνδρους (κυμάτιο Βιτρούβιου) ενώ εσωτερικά εναλλάσσεται το μοτίβο του οκτάκτινου άστρου με μοτίβο ρόμβων στα διάχωρα. Πρόκειται πιθανότατα για υπνοδωμάτιο (cubiculum)⁸¹. (εικ. 21)

Στον ίδιο άξονα με το αίθριο (atrium) και στο κυρίως σώμα της οικίας εκτείνεται ένα δεύτερο αίθριο με τετράγωνη δεξαμενή στο κέντρο του, το τετράστυλο αίθριο των ρωμαϊκών επαύλεων (cavaedium tetrastylum)⁸². Στα δύο άκρα του σώζονται δύο από τις τέσσερις ασβεστολιθικές βάσεις, πάνω στις οποίες εδράζονταν οι κίονες που υποβάσταζαν τα δοκάρια της οροφής.

Περιμετρικά του τετράστυλου αιθρίου, που λειτουργούσε ως φωταγωγός – αεραγωγός εκτείνεται σειράωματίων και βοηθητικών χώρων ποικίλων χρήσεων, όπως υπνοδωμάτιο (cubiculum) (7), αποχωρητήριο (9), μαγειρείο (8), μια μικρή δευτερεύουσα είσοδος για το προσωπικό (posticum) και τραπεζαρία – αίθουσα δεξιώσεων (6). (εικ. 22 – 29)

Η **τραπεζαρία – αίθουσα δεξιώσεων (triclinium) (6)**⁸³ ξεχωρίζει για το περίτεχνο ψηφιδωτό της δάπεδο με τα πολλαπλά μοτίβα σαν ένας «ψηφιδωτός τάπητας». Η επιδαπέδια σύνθεση αποτελείται από ένδεκα ορθογώνια πλαίσια με γεωμετρικά κοσμήματα (ασπίδες με δίχρωμες φολίδες⁸⁴, αντίστροφες πέλτες, ασπίδα με τρίγωνα, τετράφυλλο κόσμημα με ρόμβο στο κέντρο, προοπτικούς μαϊάνδρους κ.α.)⁸⁵ και ένα

⁸⁰ Κατσαδήμα 1997, 592 - 595, Ζάχος – Κύρκου 1998, 509 – 511, Κύρκου 2007, 335, εικ. 6.

⁸¹ Ζάχος – Κύρκου 2001, 23, Κύρκου 2007, 335.

⁸² Βιτρούβιος 6.3.1, Κύρκου 2007, 336.

⁸³ Ζάχος – Κύρκου 2000, 561-563, εικ. 31-33, Κύρκου 2006, 42, 44, Κύρκου 2007, 335 - 336, εικ.7, Ζάχος 2015, 133-134.

⁸⁴ Décor II, 140, pl. 332 a – b.

⁸⁵ Οι πολύχρωμες ψηφιδωτές συνθέσεις με πολλαπλά μοτίβα, όπου στο κέντρο υπάρχει κάποια μικρή παράσταση με την μορφή εμβλήματος, είναι πολύ συνηθισμένες στην εποχή των Σεβήρων. Την εποχή αυτή όλα τα εργαστήρια που υπήρχαν γύρω από την Μεσόγειο θάλασσα, από την Γαλατία έως την Αφρική, κατασκεύαζαν τέτοιου είδους ψηφιδωτές συνθέσεις. Παρόλα αυτά, η καταγωγή τους ανάγεται σε ασπρόμαυρα ιταλικά πρότυπα της ύστερης δημοκρατίας και της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου. Βλ. Kondoleon 1995, 61-75, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία και τα παράλληλα.

ελαφρώς έκκεντρα τοποθετημένο πλαίσιο, εν είδει εμβλήματος, στο οποίο απεικονίζεται μία σκηνή από τη ζωή του Διονύσου. Διακρίνονται μόνο η κισσοστεφής κεφαλή του θεού και τμήμα του άνω κορμού, καθώς και τμήμα του άνω και κάτω άκρου μιας δεύτερης γυναικείας μορφής, πιθανότατα Μαινάδας. Στο εικονιστικό αυτό πλαίσιο πιθανότατα απεικονίζεται ο διαγωνισμός οίνοποσίας ανάμεσα στον Ηρακλή και τον Διόνυσο. Δεν σώζεται όμως κανένα στοιχείο από την τρίτη μορφή⁸⁶. Τα χαρακτηριστικά του Διονύσου, όπως και τα άκρα της Μαινάδας, είναι δουλεμένα με πολύ μικρές πολύχρωμες ψηφίδες, οι οποίες δημιουργούν έντονες φωτοσκιάσεις και δίνουν πλαστικότητα στις μορφές. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί σε μία χρονολόγηση στα τέλη 2^{ου} – αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ.

Οι συνθέσεις της επιφάνειας του ψηφιδωτού πλασιώνονται από διακοσμητική ζώνη με πλέγμα ρόμβων και ταινία με συνεχή οδοντωτά - βαθμιδωτά⁸⁷ τρίγωνα ενώ τα ορθογώνια πλαίσια διαχωρίζονται μεταξύ τους από πολύχρωμο αλυσιδωτό απλό πλοχμό.

Στο ψηφιδωτό αυτό έχουν πραγματοποιηθεί εργασίες συντήρησης και αποκατάστασής του ήδη από την αρχαιότητα. Η συντήρηση όμως δεν πραγματοποιήθηκε με ψηφίδες αλλά με πήλινες πλάκες και κονίαμα. Οι επεμβάσεις αυτές είναι χαρακτηριστικές της ένδειας των ιδιοκτητών μετά τον Αντωνίνο και της γενικότερης παρακμής που επικρατούσε στην περιοχή⁸⁸.

Πλησίον της αίθουσας δεξιώσεων (6) υπάρχουν δύο δωμάτια (7) και (25), που βρίσκονται σε άμεση επικοινωνία μεταξύ τους και με τη τραπεζαρία. Στο δωμάτιο (7) έχει βρεθεί τοιχογραφία, η οποία σώζεται σε μεγάλο ύψος και στο δωμάτιο (25) περίτεχνο ψηφιδωτό δάπεδο. Πρόκειται πιθανότατα για ανδρώνες ή χώρους φιλοξενίας των καλεσμένων του οικοδεσπότη⁸⁹.

Το **δωμάτιο (25)** είναι στρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο με ενιαία γεωμετρική διακόσμηση σε όλη την επιφάνειά του⁹⁰. Η σύνθεση επιφανείας συνίσταται από επάλληλα συμπλεκόμενα οκτάγωνα, στα κέντρα των οποίων εγγράφονται

⁸⁶ Παράλληλό του βρίσκουμε στο House of drinking contest στην Αντιόχεια, που χρονολογείται στον 3^ο αι. μ.Χ. Βλ. Dunbabin 1999, 162-163.

⁸⁷ Décor I, 39, pl. 10 g.

⁸⁸ Κύρκου 2007, 336.

⁸⁹ Ζάχος – Κύρκου, 2000, 561.

⁹⁰ Ζάχος – Κύρκου 2000, 561 – 563. Παράλληλο δάπεδο έχει βρεθεί στην Κρήτη και η Sweetman το χρονολογεί στα τέλη 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ.Χ. Βλ. Sweetman 2013, 176 -177, pl.11.

τετράγωνα⁹¹. Περιμετρικά το κεντρικό θέμα πλαισιώνεται από ελισσόμενες βλαστόσπειρες με καρδιόσχημα φύλλα κισσού τοποθετημένα εναλλάξ και διπλό αλυσιδωτό πλοχμό, εν είδει πλέγματος⁹². (εικ. 30 – 31)

Στην ανατολική πλευρά του σπιτιού βρίσκεται μια δευτερεύουσα είσοδος (posticum) με λίθινο κατώφλι και μικρό πρόπυλο χτισμένο εν μέρει πάνω στο οδόστρωμα του παρακείμενου δρόμου (cardo). Η είσοδος οδηγεί σε περιστύλη αυλή (peristylum) με κήπο στον αίθριο χώρο της και πλακόστρωτες στοές τουλάχιστον στις δύο πλευρές της. Στο περιστύλιο έβλεπαν τρία δωμάτια, εκ των οποίων τα δύο (2-3) έχουν αναγνωριστεί ως υπνοδωμάτια (cubicula)⁹³ και το τρίτο ως τραπεζαρία – αίθουσα δεξιώσεων (triclinium 4). Όλα τα δωμάτια ήταν στρωμένα με ψηφιδωτά δάπεδα.

Το δάπεδο της **τραπεζαρίας – αίθουσας δεξιώσεων (4)** κοσμούσε περίτεχνη ψηφιδωτή σύνθεση. Η επιδαπέδια σύνθεση έχει ορθογώνια διάταξη και καλύπτει περίπου 30 τ.μ.⁹⁴ Περιμετρικά κοσμείται με συμπλεκόμενα δωδεκάγωνα, τα κέντρα των οποίων φέρουν εξάγωνα με τετράφυλλο κόσμημα στο κέντρο και σύνθετο αλυσιδωτό πλοχμό. Ακολουθεί μεγάλη ζωφόρος (1,32μ. X 1,23μ.) με λευκό φόντο διακοσμημένη με παραστάσεις πτηνών και ανθρώπων προσανατολισμένα στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Ανατολικά απεικονίζεται κυρτό κλαδί δένδρου και εκατέρωθεν αυτού παγώνι και φασιανός. Δυτικά αποδίδονται ανθρωπί αλέκτορες σε επιθετική στάση (κοκορομαχία) και πέρδικα. Νότια παριστάνονται τρία πτηνά, κατά σειρά (περιστέρι, πάπια και κύκνος). Βόρεια απεικονίζονται τρεις ιστάμενες ενδεδυμένες μορφές, μια γυναικεία και δύο ανδρικές. Οι ανδρικές μορφές φορούν προσωπεία, πρόκειται πιθανόν για θεατρική σκηνή με ηθοποιούς, ενώ τείνουν τα χέρια σε στάση δεξίωσης. Ο ευρισκόμενος στα αριστερά έχει θέση βηματισμού και κρατά με το δεξί χέρι ασπίδα στο επίπεδο των κάτω άκρων. Η γυναικεία μορφή φαίνεται ότι παρατηρεί την σκηνή κοιτώντας προς το μέρος τους. Οι τρεις μορφές

⁹¹ Décor I, 67, pl. 28 a – b. Πρόκειται για μοτίβο με προέλευση από τις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, το χρησιμοποιήθηκε από τα τέλη του 2^{ου} αι. μ.Χ. έως την ύστερη αρχαιότητα.

⁹² Décor I, 123, pl. 73 c, d, e.

⁹³ Η χρήση τους δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί. Πρόκειται πιθανότατα για υπνοδωμάτια ή χώρους υποδοχής των επισκεπτών, δεδομένου ότι είναι όμορα με την αίθουσα 4, η οποία έχει ταυτιστεί με τρικλίνιο. Υπάρχει βέβαια η πιθανότητα το δωμάτιο 3 να ήταν γραφείο του οικοδεσπότη (tablinum) και το δωμάτιο 2 να ήταν χώρος υποδοχής στενών φίλων και συνεργατών (cubiculum). Βλ. Riggsby 1997, 36-56, Κύρκου 2007, 337.

⁹⁴ Ζάχος – Κύρκου 2002, 58-60, Κύρκου 2007, 336 – 337, εικ. 10, Κοκκίνη 2012, 149 -151, 156 -157.

φορούν ποδήρεις χιτώνες, ενώ διακρίνονται με λεπτομέρεια τα σανδάλια τους⁹⁵. (εικ. 32 – 40)

Το κεντρικό θέμα της επιδαπέδιας σύνθεσης, τοποθετημένο εν είδει εμβλήματος σε κυανό φόντο (0,68μ. X 0,56μ.) απεικονίζει μία σκηνή από τον Διονυσιακό κύκλο. Αριστερά εικονίζεται από την οπίσθια όψη ιστάμενη ανδρική γυμνή μορφή σε στάση τριών τετάρτων. Έχει αντίρροπη κίνηση (*contra posto*) με το δεξί σκέλος στάσιμο, ενώ το αριστερό άνετο σκέλος του κάμπτεται ελαφρώς προς τα πίσω. Το δεξί χέρι εκτείνεται προς τα δεξιά και ακουμπά στον κορμό ενός δένδρου, ενώ το αριστερό κάμπτεται ισχυρά κρατώντας μικρή λεκανίδα (λίκνο) με καρπούς. Στον αριστερό ώμο φέρει ανεμίζον ιμάτιο. Έχει κοντή επιμελημένη κόμη και τα χαρακτηριστικά του προσώπου του αποδίδονται με λεπτομέρεια, σκληρά περιγράμματα και έντονες φωτοσκιάσεις. Ενδεικτικά χαρακτηριστικά για την ταύτιση της ανδρικής μορφής με Σάτυρο είναι το δεξί μυτερό αυτί και η μικρή γυριστή ουρά που διακρίνεται αμυδρά στη βάση της σπονδυλικής στήλης. Στα κάτω άκρα της ανδρικής μορφής και σε δεύτερο επίπεδο απεικονίζεται αίγα σε κίνηση προς τα δεξιά, η οποία φέρει καμπυλόσχημα κέρατα στο κεφάλι, κοντό γένι, κοντή ουρά και οπλές στα πόδια.

Στο κέντρο της σκηνής απεικονίζεται δένδρο με κυρτό κορμό και ανοιχτά κλαδιά προς τα πάνω με πλούσιο φύλλωμα. Στον κορμό του ακουμπά το δεξί χέρι της ανδρικής μορφής καθώς και το δεξί χέρι του νηπίου, που απεικονίζεται στα δεξιά της παράστασης.

Δεξιά του δέντρου εικονίζεται γυναικεία ενδεδυμένη μορφή (Νύμφη-τροφός) καθισμένη σε βράχο, η οποία κρατά στην αγκαλιά της νήπιο. Η γυναικεία μορφή σε πλάγια στάση προς τα αριστερά είναι ενδεδυμένη με μακρύ ιμάτιο. Μένουν εμφανή και ακάλυπτα μόνο τα κάτω άκρα της καθώς και το αριστερό της χέρι. Φέρει κοντή επιμελημένη κόμη, ενώ τα χαρακτηριστικά του προσώπου της είναι ευκρινή και αποδίδονται με σχετική λεπτομέρεια.

Στα πόδια της κάθεται το νήπιο - Διόνυσος σε στάση τριών τετάρτων προς τα αριστερά και φέρει κοντό ιμάτιο, το οποίο είναι περασμένο από τους ώμους και πέφτει μπροστά αφήνοντας ακάλυπτο το μεγαλύτερο μέρος του σώματος. Το δεξί του χέρι εκτείνεται και ακουμπά στον κορμό του δένδρου που βρίσκεται στο κέντρο της

⁹⁵ Η Κοκκίνη μελετώντας την σκηνή με τους ηθοποιούς υποστηρίζει ότι η σκηνή αυτή αποδίδει κάποιο επεισόδιο από το έργο του Μένανδρου «Ασπίς», από το οποίο σώζονται λίγα αποσπάσματα και δεν αποτελεί σκηνή σατυρικού δράματος. Βλ. Κοκκίνη 2012, 153-154, 156-157.

παράστασης. Στο κεφάλι του διακρίνεται στεφάνι, το οποίο η γυναικεία μορφή τοποθετεί ή ακουμπά με το αριστερό της χέρι.

Η κεντρική παράσταση αντλεί το θέμα της από την ελληνική μυθολογία. Πρόκειται για απεικόνιση μιας σκηνής από τη ζωή του θεού Διονύσου, η οποία βασίζεται στο μύθο για την ανατροφή του θεού. Ο Διόνυσος ανατράφηκε στο σπήλαιο της Νύσας από τις Νύμφες, για να γλυτώσει από την οργή της θεάς Ήρας⁹⁶. Πρόκειται για ένα θέμα *unicum*, το οποίο δεν απαντάται, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, σε άλλες ψηφιδωτές παραστάσεις. Πιθανότατα ήταν προτίμηση και ειδική παραγγελία του Μάνιου Αντωνίνου, ο οποίος επιδείκνυε με το ψηφιδωτό αυτό την κλασική του παιδεία και την ανώτερη κοινωνική του θέση και δεν φαίνεται να ανήκε στο θεματολόγιο των ψηφοθετών.

Στην **αίθουσα (3)** η κύρια σύνθεση είναι κατεστραμμένη. Από τα σπαράγματα διακρίνονται γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα⁹⁷. Στο μεγαλύτερο σπάραγμα (4,40X1,15μ.), ξεχωρίζει το μοτίβο της άκανθας, από το κέντρο της οποίας εκφύονται βλαστόσπειρες και μέσα σε αυτές εγγράφονται διάφορα διακοσμητικά θέματα⁹⁸, όπως τετράφυλλα άνθη, άνθος λωτού, γρύπας και τα κάτω άκρα ανθρώπινης μορφής σε κίνηση⁹⁹. (εικ. 41 – 43)

Το κατεστραμμένο κεντρικό ορθογώνιο πλαίσιο οριοθετείται στα σωζόμενα σημεία του από γραμμικό πλαίσιο με απλές, διπλές και τριπλές σειρές ψηφιδών. Στις γωνίες τεταρτοκύκλια με ακτίνες ημικυκλικής - τοξωτής απόληξης σε σχηματική απόδοση που προσομοιάζει με «βεντάλια»¹⁰⁰. Ενδιάμεσα αυτών διακρίνεται κατά κορυφήν σχήμα που εκλείπει, ενώ σώζεται επαρκώς το κατώτερο τμήμα ημικυκλίου που περιτρέχεται από αλυσιδωτό πλοχμό και κοσμείται εσωτερικά από ελυσσόμενους βλαστούς με καρδιάσχημα κισσόφυλλα.

⁹⁶ Κακριδής 1986, 200-201, Κύρκου 2007, 337, LIMC III/I, 480-481, λ. Dionysos (Gasparri).

⁹⁷ Ζάχος – Κύρκου 2003, 93 -95, Κύρκου 2007, 337, εικ. 11.

⁹⁸ Βλαστόσπειρα άκανθας (*acanthus scrolls*): Βλαστόσπειρες άκανθας εμφανίζονται από τον 1^ο αι. μ.Χ. στην Ιταλία και παρόμοια σχέδια με ορισμένες διαφοροποιήσεις εμφανίζονται σε πολλές επαρχίες της αυτοκρατορίας από τον 1^ο – 2^ο αι. μ.Χ. βλ. Waywell, 1979, 311.

⁹⁹ Παράλληλό του βρίσκουμε στη βίλα Αναπλογά, που χρονολογείται στο τέλος του 1^{ου} αι. μ.Χ. Βλ. Miller 1972, 344 -346.

¹⁰⁰ Décor II, 160, πίν. 350 a, (radial pattern).

Αντίθετα στο **δωμάτιο (2)**¹⁰¹ η επιδαπέδια σύνθεση σώζεται ολόκληρη και διακοσμείται με ενιαίο, επαναλαμβανόμενο σχέδιο - μοτίβο. Πρόκειται για συμπλεκόμενα - επάλληλα δωδεκάγωνα, στα κέντρα των οποίων εγγράφονται εξάγωνα με τετράφυλλα κοσμήματα μελανού χρώματος¹⁰². Από τις πλευρές του πολυγώνου ξεκινούν άλλα εξάγωνα επαναλαμβάνοντας το ίδιο μοτίβο. Το ψηφιδωτό αυτό, εκτός από την ιδιαιτερότητα του επαναλαμβανόμενου μοτίβου, χαρακτηρίζεται και από την απουσία πολυχρωμίας. (εικ. 44 – 46)

Το δωμάτιο (2) επικοινωνούσε με χώρο μικρών διαστάσεων, ο οποίος αποτελεί τον **προθάλαμο (1)** του βαλανείου – ιδιωτικών λουτρών της οικίας. Ο προθάλαμος ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο, από το οποίο σώζεται ένα μικρό σπάραγμα με γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα¹⁰³. Μεγάλοι ρόμβοι με κύκλους στο κέντρο του και μέσα σε αυτούς εγγράφεται σβάστικα. Οι ρόμβοι εναλλάσσονται με τετράγωνα διάχωρα μέσα στα οποία εγγράφονται τετράφυλλα άνθη με λογχοειδή πέταλα. Ακολουθεί αλυσίδα κάθετων τριγώνων και σύνθετος πλοχμός. Παράλληλό του συναντάμε στην έπαυλη στην Σκάλα Κεφαλληνίας, που χρονολογείται στον 2^ο – 3^ο αι. μ.Χ.¹⁰⁴. (εικ. 47 – 48)

Τα ψηφιδωτά δάπεδα της οικίας του Μάνιου Αντωνίνου κοσμούσαν κυρίως του «δημόσιους» χώρους του σπιτιού και τους ιδιωτικούς χώρους διημέρευσης της οικογένειας και του οικοδεσπότη. Αντίθετα τα δωμάτια του προσωπικού και οι βοηθητικοί χώροι ήταν στρωμένοι με δάπεδα από πατημένο χαλίκι και τριμμένο κεραμίδι ή πήλινες πλάκες και κεραμίδες.

Ως προς την ποιότητα και τον τρόπο κατασκευής τους τα ψηφιδωτά είναι κατασκευασμένα από ψηφίδες, διαστάσεων 0,003 X 0,005 μ. έως 0,015 X 0,005 μ. Οι ψηφίδες εμφανίζουν συνήθως λίθινη, ασβεστολιθική, κεραμική και αργιλική δομή, ενώ στις κεντρικές παραστάσεις έχουν χρησιμοποιηθεί επιπρόσθετα πολλών ειδών υαλόμαζες. Τα χρώματά τους ποικίλουν και καλύπτουν ανάλογα με την

¹⁰¹ Το δωμάτιο 2 έχει ταυτιστεί ως υπνοδωμάτιο ή χώρος ξεκούρασης (cubiculum) και επικοινωνούσε μέσω θυραίου ανοίγματος με το βαλανείο – ιδιωτικά λουτρά της οικίας. Βλ. Ζάχος – Κύρκου 2003, 93-95, Κύρκου 2007, 337.

¹⁰² Décor I, 322, pl. 205 b (honeycomb pattern).

¹⁰³ Ζάχος – Κύρκου 2003, 93 – 95, Κύρκου 2007, 337.

¹⁰⁴ Καλλιπολίτης 1961/62, 25, σχεδ. 4. Η εναλλαγή ρομβοειδών με τετράγωνα εν είδει κοσμήματος φατνωμάτων (coffered borders) απαντάται συχνά την εποχή των Σεβήρων. Βλ. Levi 1947, 376, pl. 102 a - e.

περίπτωση μία μεγάλη κλίμακα χρωματικών αντιθέσεων (λευκό - υπόλευκο, μελανό, κυανό, ώχρα, φαιό, πράσινο, ροδαλό, ερυθρό, γαλάζιο, καστανό, καστανέρυθρο κ.α.).

Η τεχνική κατασκευής τους ακολουθεί τις κλασικές μεθόδους των καλλιτεχνών της ρωμαϊκής περιόδου με μικρές αποκλίσεις ως προς το προπαρασκευαστικό κονίαμα υποστήριξης των δαπέδων. Στα περισσότερα ψηφιδωτά δάπεδα της ρωμαϊκής περιόδου υπάρχουν τέσσερα προπαρασκευαστικά στρώματα:¹⁰⁵

1. *Statumen* – θεμέλιο
2. *Rudus* – υποδομή ή δευτερεύον στρώμα
3. *Nucleus* – υπόστρωμα ή ενδιάμεσο στρώμα
4. *Supra nucleus* – στρώμα τοποθέτησης των ψηφίδων

Στα ψηφιδωτά δάπεδα της έπαυλης δεν ακολουθείται η παραπάνω στρωματογραφία, παρά μόνο στο ψηφιδωτό της αίθουσας 6. Στα υπόλοιπα τα κατώτερα στρώματα (*statumen* και *rudus*) συνιστούν ενιαία στρώση με το φυσικό έδαφος, ενώ σε αρκετά ψηφιδωτά τα στρώματα αυτά παραλείπονται εντελώς. Σε αυτές τις περιπτώσεις το υπόστρωμα του κονιάματος (*nucleus*) τοποθετείται κατευθείαν πάνω στο φυσικό έδαφος και στη συνέχεια στρώνεται ένα λεπτό στρώμα ασβέστη πάνω στο οποίο γίνεται η ψηφοθέτηση (*supra nucleus*).

Στα ψηφιδωτά δάπεδα της έπαυλης απαντούν οι τεχνικές *opus tessellatum* για την πλειονότητα των ψηφιδωτών δαπέδων και *opus vermiculatum* για τις εικονιστικές παραστάσεις και τα ψευδοεμβλήματα¹⁰⁶.

Τα διακοσμητικά τους θέματα¹⁰⁷ είναι ως επί το πλείστον γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα και καλύπτουν ένα πλούσιο θεματολόγιο της *Κοινής*¹⁰⁸, όπως ασπίδες τρίγωνα, αντίωτες πέλτες, μαϊάνδροι, οκτάκτινα άστρα με ρομβοειδή πέταλα, άνθη λωτού, κισσόφυλλα, προοπτικά γεωμετρικά σχήματα, συμπλεκόμενα δωδεκάγωνα ή οκτάγωνα και διακοσμητικές ζώνες από αλυσιδωτούς πλοχμούς, σπειρομαϊάνδροι, βαθμιδωτά τρίγωνα κ.λπ.

Εξαίρεση, με τα έως τώρα δεδομένα, αποτελεί το ψηφιδωτό δάπεδο του χώρου υποδοχής (11), όπου απεικονίζεται μέσα σε διάχωρο κεφαλή νεαρού Διονύσου και οι

¹⁰⁵ Dunbabin 1999, 279-282, Χρυσόπουλος 1993, 27-33, Link 1998, 6-18.

¹⁰⁶ Για τις τεχνικές και τα είδη του ψηφιδωτού βλ. Χρυσόπουλος 1982, 79.

¹⁰⁷ Dunbabin 1999, 291-316, Link 1998, 113-135.

¹⁰⁸ Πρόκειται για μια «κοινή» διακοσμητική γλώσσα στις περιοχές της κεντρικής και δυτικής Μεσογείου, η οποία επικρατεί κυρίως στα τέλη 3^{ου} – 4^{ου} αι. μ.Χ. Βλ. Dunbabin 1999, 142, Ασημακοπούλου – Ατζακά 2017, 121.

δύο εικονιστικοί πίνακες, εν είδει εμβλήματος, που πραγματεύονται σκηνές από τη ζωή του θεού Διονύσου, εμπνευσμένες από την ελληνική μυθολογία. Ο θεός Διόνυσος και η συνοδεία του είναι ένα από τα πιο αγαπημένα θέματα στη διακόσμηση των ψηφιδωτών δαπέδων, που κοσμούσαν πολυτελείς αίθουσες συμποσίων αστικών επαύλεων. Άλλωστε η διονυσιακή λατρεία έχει συνδεθεί από την έρευνα με την εύπορη τάξη, που αγαπά την εύθυμη και πλούσια ζωή.¹⁰⁹

Τα ψηφιδωτά δάπεδα της έπαυλης του Μάνιου Αντωνίνου αποτελούν εξαιρετικά δείγματα της τέχνης των ψηφιδωτών της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου στην Ελλάδα και χαρακτηρίζονται από την πολυχρωμία, την απaráμιλλη τεχνική στην απόδοση της προοπτικής, τις έντονες φωτοσκιάσεις και την πλαστική απόδοση των μορφών. Χρονολογούνται από τις αρχές του 2^{ου} έως τα μέσα του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα.

1.2. Ο ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ (εικ. 49)

Ο οίκος του εκδίκου Γεωργίου βρίσκεται σε δεσπόζουσα θέση μέσα στην πόλη, πάνω σε γήλοφο με θέα το Προάστειο και τον Αμβρακικό κόλπο. Πρόκειται για μεγάλη αστική οικία (domus) με αίθριο και περιστύλιο, η οποία αναπτύσσεται στο φυσικό ανάγλυφο του εδάφους και περιβάλλεται από τέσσερις δρόμους, καταλαμβάνοντας έκταση μιας ολόκληρης οικοδομικής νησίδας (περίπου 9.000 τ.μ.)¹¹⁰. Ο οίκος έχει μια μεγάλης διάρκειας χρήση από το δεύτερο μισό του 1^{ου} αι. μ.Χ. έως τα τέλη του 6^{ου} / αρχές 7^{ου} αι. μ.Χ. και σε όλο αυτό το διάστημα υπέστη εκτεταμένες ανακατασκευές, οι οποίες δυσκολεύουν τον προσδιορισμό της κάτοψης σε κάθε οικοδομική φάση¹¹¹.

Η οικία διέθετε μία κύρια (Α) και δύο δευτερεύουσες εισόδους (Β – Γ). Η κύρια είσοδος οδηγούσε, μέσω ενός πλακόστρωτου διαδρόμου (vestibulum) (1) και ενός προθαλάμου (fauces) (2), στο αίθριο (3) της οικίας. Στο κέντρο του αιθρίου υπήρχε πλακόστρωτη δεξαμενή (impluvium) και περιμετρικά αυτού δωμάτια διημέρευσης της οικογένειας (cubicula, alae).

Στα βόρεια του αιθρίου ανοίγονταν περίστυλη αυλή με κήπο (8) και περιμετρικά αυτής είκοσι τέσσερις χώροι, που σχετίζονται με «ιδιωτικές» και «δημόσιες»

¹⁰⁹ Αδάμ - Βελένη 2003, 160.

¹¹⁰ Παυλίδης 2015, 26 - 38.

¹¹¹ Μέχρι σήμερα έχουν αναγνωριστεί τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις. Η πρώτη φάση του κτηρίου τοποθετείται στο β' μισό του 1^{ου} αι. μ.Χ. Η δεύτερη στο β' μισό του 2^{ου} αιώνα και στον 4^ο αι. μ.Χ. τοποθετείται μία ευρεία ανοικοδόμηση με σημαντικές αλλαγές στην κάτοψη της οικίας. Βλ. Παυλίδης 2015, 74-76, Ζάχος 2015, 144-145.

δραστηριότητες της οικογένειας, όπως το γραφείο του οικοδεσπότη (tablinum) (7), το βαλανείο – ιδιωτικά λουτρά (12) και οι τραπεζαρίες - αίθουσες δεξιώσεων (triclinia) (9,10,13). Οι στοές του, που σώζονται στο επίπεδο του στυλοβάτη, ήταν διακοσμημένες με ψηφιδωτά δάπεδα, ελάχιστα ίχνη των οποίων διατηρούνται σήμερα, τα οποία είχαν αποκαλυφθεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Στο **δυτικό τμήμα της νότιας στοάς** είχε αποκαλυφθεί ψηφιδωτό μήκους περίπου 11μ. με τέσσερις επάλληλες ταινίες από πλοχμούς, οι οποίες πλαισίωναν τρεις πλατιές ζώνες. Οι δύο ακραίες ζώνες ήταν στρωμένες με λευκές ψηφίδες, ενώ η μεσαία έφερε διακόσμηση από μεγάλους κύκλους και τετράγωνα διάχωρα μέσα στα οποία εγγράφονται γεωμετρικά σχέδια. Ένας κύκλος, που περιβάλλεται από απλό αλυσιδωτό πλοχμό, έφερε την επιγραφή + ΕΠΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ, στην οποία οφείλεται η ονομασία της οικίας¹¹². (εικ. 50 – 52)

Το ψηφιδωτό έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς η επιγραφή του αποτελεί ένα terminus post quem για τη χρονολόγηση του δαπέδου, καθώς μόλις το 364 μ.Χ., επί αυτοκράτορος Βαλεντιανού Α΄, καθιερώθηκε ο έκδικος (defensor civitatis) ως επίσημο κρατικό αξίωμα¹¹³.

Στο **ανατολικό τμήμα** υπήρχε πλατιά ζώνη με γεωμετρικά σχέδια και μια δεύτερη με τρέχουσες βλαστόσπειρες ακάνθου, μέσα στις οποίες εγγράφονταν ζώα, πτηνά και θηρευτές. Σε μία από τις γωνίες απεικονίζονταν ανδρική γενειοφόρος μορφή¹¹⁴. (εικ. 53)

Η ορθογώνια αίθουσα (7,14X13,42 μ.) που επικοινωνούσε μέσω τριβήλου με το ανατολικό σκέλος της στοάς, θα πρέπει να ήταν **τραπεζαρία (triclinium) (10)**, όπως υπέθεσε ο πρώτος ανασκαφέας¹¹⁵. Το δάπεδο της αίθουσας, γνωστό μόνο από φωτογραφίες, καλύπτονταν με δίχρωμο ψηφιδωτό που απεικόνιζε παράσταση θαλάσσιου θιάσου¹¹⁶ (πομπή πραγματικών και φανταστικών πλασμάτων) με τρίτωνες και ιχθυοκένταυρο, περιμετρικά πλαισιωμένα με πλοχμό. Αποτελεί χαρακτηριστικό

¹¹² Παλαιότερα ο οίκος του εκδίκου Γεωργίου ήταν γνωστός στη βιβλιογραφία ως «Βασιλόσπιτο», «Επισκοπείο» ή «Επισκοπικό Μέγαρο» και ως «Παλάτι». Βλ. Ζάχος-Καλπάκης-Καππά-Κύρκου 2008, 131.

¹¹³ Σχετικά με το αξίωμα του εκδίκου βλ. Παυλίδης 2015, 38-42.

¹¹⁴ Παυλίδης 2015, 20, 38, Ζάχος 2015, 140 - 141, Φιλαδελφείας 1924, 109 - 110, εικ. 3, Φιλαδελφείας 1926, 127, Φιλαδελφείας 1916, 33, 61 - 64, εικ. 8, Φιλαδελφείας 1914, 219.

¹¹⁵ Φιλαδελφείας 1924, 109 - 110, εικ. 3.

¹¹⁶ Σαχανά 2012.

παράδειγμα διακόσμησης δαπέδων του 2^{ου} αι. μ.Χ., το οποίο βρίσκεται παράλληλα στην Ισθμία της Κορινθίας και στην Όστια της Ιταλίας¹¹⁷. (εικ. 54 – 55)

Πλησίον του γραφείου του οικοδεσπότη (7) βρίσκεται **το συγκρότημα των ιδιωτικών λουτρών - βαλανείου (12)** της οικίας, το οποίο δεν ανήκει στην αρχική κατασκευή του σπιτιού, αλλά είναι μεταγενέστερη προσθήκη ή ανακατασκευή¹¹⁸. Ο κεντρικός χώρος του λουτρού στεγάζονταν με θόλο, ο οποίος έφερε πολύχρωμη ψηφιδωτή διακόσμηση με ψάρια, πτηνά και μοτίβο άκανθας από την οποία εκφύονται βλαστόσπειρες πάνω σε κυανό φόντο. Οι ψηφίδες ήταν κυρίως από υαλόμαζα με ποικιλία έντονων χρωμάτων, οι οποίες έδιναν ιδιαίτερη πολυτέλεια και φως στο χώρο δημιουργώντας ιριδισμούς. Πρόκειται για μία πολύ δαπανηρή και πολυτελέστατη κατασκευή. (εικ. 56 – 59)

Βόρεια του βαλανείου αναπτύσσονται πέντε δωμάτια (13-17) διημέρευσης της οικογένειας. Το δωμάτιο (13) έχει αναγνωριστεί από τον ανασκαφέα ως φθινοπωρινό τρικλίνιο. Το **τρικλίνιο (13)** ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο από το οποίο υπάρχουν μόνο σπαράγματα¹¹⁹. Την κύρια σύνθεση, η οποία είναι κατεστραμμένη, περιέβαλλε βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού, απλός πλοχμός και λευκή ταινία. Το κύριο θέμα του ψηφιδωτού ήταν ενιαίο και γεωμετρικό. Παραλληλόγραμμα πλαίσια ορίζουν οκτάγωνα, μέσα στα οποία εγγράφονται εξάφυλλοι ρόδακες και οκτάκτινα ακιδωτά άστρα γύρω από τετράγωνα εναλλάξ. Τα οριζόντια διάχωρα κοσμεί απλός πλοχμός. (εικ. 60 – 62)

Πλησίον του τρικλινίου (13) υπάρχει ένας χώρος, ο οποίος, σύμφωνα με τον ανασκαφέα¹²⁰, αρχικά χρησιμοποιήθηκε ως **υπνοδωμάτιο (cubiculum) (14)** και αργότερα στην ύστερη φάση χρήσης ως αποθηκευτικός χώρος. Την υπόθεση αυτή ενισχύει η εύρεση αποθηκευτικού πίθου «κατά χώραν», ο οποίος κατέστρεψε και το μεγαλύτερο μέρος του ψηφιδωτού δαπέδου. Η κεντρική σύνθεση του ψηφιδωτού, η οποία περιβάλλεται από τρίχρωμο ταινιωτό πλαίσιο (λευκό, μελανό και ερυθρό) αποτελείται από ενιαίο γεωμετρικό σχέδιο. Αλυσίδες εναλλασσόμενων μεγαλύτερων και μικρότερων ρόμβων δημιουργούν τετράγωνα διάχωρα μέσα στα οποία

¹¹⁷ Παυλίδης 2015, 48-50, Ζάχος 2015, 141, Φιλαδελφέας 1916, 61 - 64, Φιλαδελφέας 1924, 109 -110, εικ. 2.

¹¹⁸ Παυλίδης 2015, 42 - 44, Ζάχος 2015, 142.

¹¹⁹ Παυλίδης 2015, 50 - 51.

¹²⁰ Παυλίδης 2015, 53 - 54.

εγγράφονται κύκλοι με εξάφυλλους λευκούς ρόδακες στο κέντρο τους, ενώ στους ρόμβους εγγράφονται τετράφυλλα άνθη κυανού χρώματος. (εικ. 63 – 64)

Δίπλα στο τρικλίνιο (13) υπάρχει ένα μικρό **δωμάτιο (16)**, η χρήση του οποίου δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί¹²¹. Στο δωμάτιο σώζεται σπάραγμα δίχρωμου ψηφιδωτού δαπέδου, το οποίο κοσμείται με μαίανδρο που ορίζει πλαίσια, εντός των οποίων εγγράφονται γεωμετρικά σχέδια, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει το ατέρμονο κόσμημα του κλειδόμορφου μαϊάνδρου, και χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ.Χ.¹²². (εικ. 65 – 67)

Η ανασκαφική έρευνα και τα νέα στοιχεία που ήρθαν στην επιφάνεια τα τελευταία χρόνια οδήγησαν τους ανασκαφείς στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ιδιωτική οικία, της οποίας οι ιδιοκτήτες ήταν επιχειρηματίες, και όχι για κτήριο που υπήρξε έδρα πολιτικής ή θρησκευτικής εξουσίας. Η δαιδαλώδης κάτοψή του αντανακλά τις προτιμήσεις του ιδιοκτήτη και τις πολυτελείς συνήθειες της εποχής του και ανταποκρίνεται σε οίκους επιφανών ρωμαίων, όπως αυτοί περιγράφονται από τον Βιτρούβιο¹²³ και έχουν βρεθεί στην Πομπηία και στο Herculaneum. Ο πρώτος μάλιστα ιδιοκτήτης της οικίας ήταν προφανώς ρωμαίος, σύμφωνα με την αποτροπαϊκή λατινική επιγραφή, πάνω στους φαλλούς της λίθινης πλάκας, η οποία θα ήταν πιθανότατα τοποθετημένη κοντά στην είσοδο της οικίας¹²⁴.

1.3. ΤΟ ΜΙΚΡΟ ΝΥΜΦΑΙΟ (εικ. 68 – 70)

Το μικρό Νυμφαίο¹²⁵ ήταν δημόσιο κρηναίο οικοδόμημα, πλινθόκτιστο, ορθογώνιας κάτοψης με τέσσερις θολωτούς χώρους σε παράταξη. Πάνω από τους θολωτούς χώρους υπήρχαν κτιστές δεξαμενές, από τις οποίες το νερό διοχετεύονταν σε μολύβδινους σωλήνες και έπεφτε μέσα σε τρεις μικρές πισίνες. Ο πρώτος χώρος

¹²¹ Παυλίδης 2015, 54.

¹²² Παράλληλα δάπεδα με το μοτίβο του κλειδόμορφου μαϊάνδρου έχουν βρεθεί στη Λάρισα σε οικία ρωμαϊκών χρόνων (τέλη 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ. Χ.), βλ. Γαλλής 1973 -74, 562 -566, σχεδ. 2 – 3, καθώς και σε μία έπαυλη στις Λουλουδιές Πιερίας του 4^{ου} αι. μ.Χ. βλ. Μακρή 2002, 427 - 435, εικ. 7, Παυλίδης 2015, 54.

¹²³ Βιτρούβιος 6.5.2.

¹²⁴ Ζάχος 2015, 138, 145.

¹²⁵ Το μικρό Νυμφαίο βρίσκεται εντός της παλαιοχριστιανικής οχύρωσης της Νικόπολης και πλησίον της βασιλικής Α (Δουμετίου) και του οίκου του εκδίκου Γεωργίου. Βλ. Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 557 – 574, εικ. 1-12, Παυλίδης 2015, 70 - 74.

διέθετε είσοδο, της οποίας το λίθινο κατώφλι υπάρχει ακόμη στη θέση του, ενώ οι τρεις άλλοι ήταν κλειστοί στο κατώτερο τμήμα τους με τοίχιο.

Η **κόγχη του δεύτερου χώρου** είναι διακοσμημένη στο ημιθόλιό της με ψηφιδωτή παράσταση ημίγυμνης Νηρηίδας που ιππεύει θαλάσσιο κήτος¹²⁶, σπάνιο δείγμα επιτοίχιου ψηφιδωτού (*opus musivum*) του 2^{ου} αι. μ.Χ. στον ελλαδικό χώρο¹²⁷. Η Νηρηίδα¹²⁸ παριστάνεται ανακεκλιμένη πάνω σε θαλάσσιο κήτος, της οποίας το δεξί χέρι, λυγισμένο, ακουμπά στον λαιμό του, ενώ με το αριστερό στηρίζεται στο σώμα ή στην ουρά του. Το θαλάσσιο κήτος στρέφει την κεφαλή του προς τη γυναικεία μορφή, της οποίας τα χέρια συγκρατούν την παρυφή ανεμίζοντος πέπλου επάνω από την κεφαλή της (*veleficatio*). Το κατώτερο τμήμα του σώματος της γυναικείας μορφής καλύπτει ιμάτιο με πτυχώσεις, ενώ το πρόσωπο στεφανώνεται από περίτεχνη μακριά κόμη που καλύπτει τους γυμνούς της ώμους. Το σώμα του κήτους εμφανίζεται διάστικτο και παραπέμπει σε αιλουροειδές με το κατώτερο τμήμα του να προσομοιάζει σε ουρά ιππόκαμπου ή ιχθύος. Το κήτος συστρέφεται ελικοειδώς καταλήγοντας σε τριπλή θυσανωτή ουρά. Στο δεξί μέρος σύνθεση οστρέων, ως διακοσμητικό μοτίβο, αποδίδει πιθανόν απεικόνιση βράχου ή θαλάσσιων κυμάτων. Την παράσταση επιστέφει μεγάλων διαστάσεων ψηφιδωτή απεικόνιση κοχυλιού, σύμβολο του θαλάσσιου κόσμου. Την σύνθεση περιτρέχει τρίχρωμη διακοσμητική ταινία, ενώ στη γένεση του τόξου υπάρχει κυματοφόρος ζώνη που κοσμείται με όστρεα θαλάσσης. Το ψηφιδωτό παρουσιάζει μεταγενέστερες επιδιορθώσεις και σύμφωνα με τον πρώτο ανασκαφέα, Α. Φιλαδέλφεια, καλύφθηκε κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο με κονίαμα, πάνω στο οποίο είχαν σχεδιαστεί κόκκινοι σταυροί ή παγώνια¹²⁹. (εικ. 71 – 72)

Το θέμα του θαλάσσιου θιάσου είναι πολύ συνηθισμένο στον ρωμαϊκό κόσμο με διάφορες παραλλαγές, που κοσμούν όχι μόνο λουτρά και νυμφαία αλλά και πολυτελή τρικλίνια, περιστύλια και άλλους «δημόσιους» χώρους ιδιόκτητων και δημόσιων κτηρίων¹³⁰.

¹²⁶ Παυλίδης 2015, 70-72, Ζάχος 2015, 111, Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 564 -566.

¹²⁷ Για τα επιτοίχια ψηφιδωτά βλ. Dunbabin 1999, 236 - 253, Sear 1977, 16 - 19.

¹²⁸ Οι παραστάσεις με Νηρηίδες ανήκουν στον ευρύτερο εικονογραφικό κύκλο του «θαλάσσιου θιάσου». Βλ. Waywell 1979, 313-314, Γούναρη 2003, 227, Sweetman – Sanders 2005, 366.

¹²⁹ Φιλαδέλφειας 1913, 107, Φιλαδέλφειας 1918, 17.

¹³⁰ Σαχανά 2012, Γούναρη 2003, 225 - 228.

Το μέτωπο της καμάρας της ίδιας κόγχης έφερε επίσης ψηφιδωτή παράσταση, η οποία βρέθηκε καταπεσμένη μπροστά της¹³¹. Στην σύνθεση απεικονίζονται δύο Νίκες εραλδικά τοποθετημένες, η μία από τις οποίες σώζεται ακέραιη. Η θεά παριστάνεται να ίπταται, έτοιμη να στεφανώσει τους νικητές, κρατώντας στο ανασηκωμένο δεξί της χέρι τον ακτιακό στέφανο κατασκευασμένο από λογχόσχημα φύλλα νεροκάλαμου (*typha augustifolia* ή *typha augustata*) και στο τεντωμένο προς τα κάτω αριστερό, κλαδί φοίνικα. Φορά ποδήρη χιτώνα, ο οποίος ανεμίζει προς τα πίσω. Από τη δεύτερη αντωπή Νίκη σώζεται μόνο η παλάμη που κρατάει αντίστοιχο στέφανο. Στο χώρο μεταξύ των δύο Νικών και σε χαμηλότερο επίπεδο, διατηρείται τμήμα προγενέστερου ψηφιδωτού¹³². Δύο ημικυκλικές ταινίες από εναλλασσόμενες λευκές και κόκκινες διαγώνιες γραμμές συνθέτουν πλαίσιο μέσα στο οποίο διακρίνεται η επιγραφή ΑΚΤΙΑ με μαύρα γράμματα πάνω σε κόκκινο φόντο. Η ταινία πλαισιώνεται από λευκά κυκλικά άνθη με μαύρους ύπερους. (εικ. 73 – 74)

Δεν είναι βέβαιο πότε έπαψε να λειτουργεί η κρήνη, η οποία ήταν σε χρήση μέχρι την πρωτοβυζαντινή περίοδο, οπότε δέχτηκε σημαντικές επεμβάσεις, όπως την επισφράγιση των ανοιγμάτων στις δύο χαμηλές κόγχες και την επικάλυψη του ψηφιδωτού της Νηρηίδας με κονίαμα. Το μικρό Νυμφαίο χρονολογείται στον 2^ο αι. μ.Χ., όταν η κατασκευή του Υδραγωγείου, που εξασφάλιζε την τροφοδοσία της κρήνης με νερό, είχε πλέον ολοκληρωθεί.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του τόξου χρησιμοποιήθηκε πιθανώς για την προβολή συγκεκριμένου μηνύματος. Η επιγραφή και οι Νίκες που την πλαισιώνουν παραπέμπουν άμεσα στους ακτιακούς αγώνες και έμμεσα στην νικηφόρο ναυμαχία του Ακτίου. Η λειτουργία του κτηρίου ενδεχομένως εξυπηρετούσε διπλό σκοπό. Αφενός κάλυπτε πρακτικές καθημερινές ανάγκες και αφετέρου πρόβαλε πολιτικές ή και θρησκευτικές πεποιθήσεις του δωρητή¹³³.

¹³¹ Παυλίδης 2015, 72, Ζάχος 2015, 11-112, Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 567 -568.

¹³² Η επιγραφή ΑΚΤΙΑ από το προγενέστερο ψηφιδωτό χρονολογείται από τους ανασκαφείς στον 2^ο αι. μ.Χ., αλλά και οι Νίκες του νεότερου ψηφιδωτού τοποθετούνται στα τέλη του ίδιου αιώνα και όχι πολύ αργότερα από τις αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ. Βλ. Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 569-571.

¹³³ Παυλίδης 2017, 571.

1.4. ΟΙΚΙΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Α (εικ. 75)

Η πρόσφατη ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε στα νότια του νότιου κλίτους της βασιλικής Α (Δουμετίου)¹³⁴ αποκάλυψε ότι ο κυρίως ναός έχει χτιστεί πάνω σε δωμάτιο αστικής οικίας ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο. Στον ίδιο χώρο εντοπίστηκαν και άλλα ίχνη ερειπίων ρωμαϊκής περιόδου, τα οποία καταστράφηκαν από κάποια βίαιη και απότομη μεταβολή¹³⁵.

Το δωμάτιο, που αποκαλύφθηκε, πιθανώς συνδέεται με τα ερείπια, τα οποία είναι γνωστά από την παλαιότερη βιβλιογραφία ως «Λουτρά Κλεοπάτρας»¹³⁶ και φαίνεται ότι αποτελούν ένα τμήμα οικίας ή οικιών, που καταλάμβαναν ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο και δεν καλύφθηκαν από την κατασκευή της βασιλικής¹³⁷.

Σε διερευνητική τομή βρέθηκε σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου (2,10Χ0,96μ.) που κάλυπτε έναν χώρο περίπου 2 τ.μ. Στο σωζόμενο τμήμα ταινία με κυανέρυθρες ψηφίδες ορίζει μία λευκή ζώνη με μελανά ρομβοειδή κοσμήματα, που περιέβαλλε περιμετρικά την σύνθεση επιφανείας, η οποία έχει καταστραφεί ολοκληρωτικά από την τοιχοποιία του νότιου κλίτους της βασιλικής. Ακολουθεί γραμμικό πλαίσιο και πλέγμα ρόμβων με εγγεγραμμένους μικρότερους ρόμβους στο κέντρο τους¹³⁸. (εικ. 76 – 77)

Το ψηφιδωτό είναι κατασκευασμένο με ασβεστολιθικές και αργλικές ψηφίδες (0,5-2 εκ) με την τεχνική opus tessellatum και χρονολογείται από τους ανασκαφείς στα τέλη 3ου - αρχές 4^{ου} αι. μ.Χ. Ο θεματικός διάκοσμος ομοιάζει με το ψηφιδωτό δάπεδο του χώρου Α των «Λουτρών της Κλεοπάτρας», μνημείο που βρίσκεται στα ΒΑ της βασιλικής Α¹³⁹, και πιθανότατα ανήκουν στο ίδιο οικιστικό συγκρότημα.

1.5. ΤΑ «ΛΟΥΤΡΑ ΤΗΣ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑΣ» (εικ. 78)

Το κτήριο, γνωστό παλαιότερα, με το όνομα «Λουτρά της Κλεοπάτρας», βρίσκεται εντός του παλαιοχριστιανικού τείχους και στα βορειοανατολικά της βασιλικής Α

¹³⁴ Αναλυτικά για την βασιλική Α (Δουμετίου) βλ. Κεφαλλονίτου – Γερολύμου 2008, 12-59.

¹³⁵ Χρυσοστόμου – Κεφαλλονίτου 2003, 34-39.

¹³⁶ Pierrepont White 1986-87, 309-311.

¹³⁷ Ζάχος 2015, 130.

¹³⁸ Décor I, 189, pl. 124 b.

¹³⁹ Κλειδάς 2004, 9.

(Δουμετίου). Τα ερείπια αποτελούν τμήμα της οικίας ή των οικιών, οι οποίες δεν καλύφθηκαν από την ανοικοδόμηση της βασιλικής¹⁴⁰. Μέχρι σήμερα δεν έχει διενεργηθεί ανασκαφική έρευνα στο κτήριο, το οποίο υπήρχε ad hoc στον αρχαιολογικό χώρο, και οι γνώσεις μας γι' αυτό προέρχονται από τα σχέδια του ιταλικού στρατού και τα σχέδια των Baccin και Ziino¹⁴¹. Το κτήριο, με την ιδιαίτερη κάτοψη, παρουσιάζει παραπάνω από μία οικοδομικές φάσεις και συνεπώς αλλαγές στη χρήση του στο βάθος των αιώνων. Φαίνεται ότι έχει κτιστεί στους αυτοκρατορικούς χρόνους και επεκτάθηκε – τροποποιήθηκε στην παλαιοχριστιανική εποχή.

Μέχρι σήμερα έχουν βρεθεί δύο χώροι με ψηφιδωτά δάπεδα, ο ένας ορθογώνιας κάτοψης και ο άλλος τετράγωνης. Ο **ορθογώνιος χώρος** (17,56 τ.μ.) είναι στρωμένος με πολύχρωμο ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά σχέδια. Το ψηφιδωτό διαιρείται σε μικρά τετράγωνα και ορθογώνια παραλληλόγραμμα, συνεχόμενα και επάλληλα πάνω σε λευκό φόντο. Μέσα σε αυτά εγγράφονται διάφορα μοτίβα όπως «κόμβοι του Σολομώντα», αδάμαντες, αντωπές πέλτες, προοπτικά τετράγωνα, ρόμβοι κ.ά. Το ενιαίο αυτό γεωμετρικό θέμα του δαπέδου περικλείει απλή διακοσμητική ταινία αποτελούμενη από τέσσερις σειρές ψηφίδων κυανέρυθρου χρώματος¹⁴². (εικ. 79 – 81)

Ο **τετράγωνος χώρος** (περίπου 12 τ.μ.) κοσμείται περιμετρικά με ζώνη από ρομβοειδή - σταυροειδή μοτίβα ενώ η σύνθεση επιφανείας αποτελείται από πλέγμα ρόμβων με εγγεγραμμένους ρόμβους στο κέντρο τους¹⁴³. (εικ. 82)

1.6. ΟΙΚΙΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Β (ΑΛΚΙΣΩΝΟΣ)

Κατάλοιπα οικίας με περίτεχνα ψηφιδωτά δάπεδα εντοπίστηκαν κάτω από τη βασιλική Β, την επονομαζόμενη του επισκόπου Αλκίσωνος. Πρόκειται για μία μεγάλων διαστάσεων πολυτελή, πεντάκλιτη βασιλική κοσμημένη με περίτεχνα

¹⁴⁰ Ζάχος 2015, 129.

¹⁴¹ Baccin – Ziino 1940, 1-17, Pierrepont White 1986-87, 309-311.

¹⁴² Ζάχος 2000, 584, Κλειδάς 2001, 4, σχ. 2, φωτ. 1-8.

¹⁴³ Décor I, 189, pl. 124 b.

ψηφιδωτά δάπεδα, μοναδικές τοιχογραφίες και πλούσιο γλυπτό αρχιτεκτονικό διάκοσμο¹⁴⁴.

Ανατολικά της αψίδας του ιερού βρέθηκε μεγάλη ποσότητα πολύχρωμων γυάλινων ψηφίδων, οι οποίες φαίνεται πως αποθηκεύτηκαν εκεί, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν αργότερα. Χαμηλότερα εντοπίστηκαν τμήματα δύο χώρων οικοδομήματος ρωμαϊκών χρόνων με ψηφιδωτά δάπεδα, πάνω στα οποία θεμελιώθηκε η βασιλική¹⁴⁵.

Από το ψηφιδωτό δάπεδο του πρώτου χώρου (**χώρος Α**, εξωτερικά του σύνθρονου) σώζονται μόνο τα πλαίσια που περιέβαλλαν την κεντρική σύνθεση. Το πρώτο κοσμείται με ελυσσόμενο βλαστό που φύεται από κάνθαρο και απολήγει σε κισσόφυλλα. Το δεύτερο φέρει σειρά από σπειρομαϊάνδρους (κυμάτια Βιτρουβίου) που περιέβαλλαν το κεντρικό θέμα, το οποίο αναπτύσσονταν σε τριγωνικά και πολυγωνικά διάχωρα¹⁴⁶. (εικ. 83)

Στον δεύτερο χώρο (**χώρος Β**, εξωτερικά του σύνθρονου) τη διακόσμηση αποτελούσαν κυρίως ημικυκλικά διάχωρα. Καλύτερα σώζεται σκηνή με ερωτιδέα που έχει λογχίσει ελάφι. Ο ερωτιδέας απεικονίζεται γυμνός, σε μετωπική στάση με ανοιχτό διασκελισμό, την ώρα που έχει ρίξει το βέλος με το δεξί του χέρι στο θήραμά του. Το πρόσωπό του είναι παχουλό και φαίνεται κολλημένο στο εφηβικό σώμα, σχεδόν χωρίς λαιμό. Ο ερωτιδέας έχει παιδικό πρόσωπο ενώ το σώμα του είναι πιο ώριμο και φέρει φτερά, τα οποία προβάλλουν στο ύψος της ωμοπλάτης. Στο αριστερό του χέρι κρατά βέλη και στο έδαφος κείται πληγωμένο ελάφι, με εμφανές το βέλος στο αριστερό του πλευρό, από όπου κυλούν ρυάκια αίματος.¹⁴⁷ Σε άλλο διάχωρο αποσπασματικά διατηρείται όρθια μορφή με ποδήρη χιτώνα και σε ένα τρίτο, τμήμα γυναικείας κεφαλής που προσομοιάζει με προσωπείο. Τα διάχωρα, καθώς και ολόκληρο το ψηφιδωτό, έφεραν πολλαπλά πλαίσια με αλυσιδωτούς πλοχμούς, αστράγαλο, αντιθετικά τρίγωνα, ισοσκελή τρίγωνα και άλλα γεωμετρικά σχέδια¹⁴⁸. (εικ. 84)

¹⁴⁴ Γενικά για τη βασιλική Β (Αλκίσωνος) βλ. Παπαδοπούλου 2015, 14-67, Παπαδοπούλου 2007, 609-635, Χρυσόστομου – Κεφαλλονίτου 2003, 40-43.

¹⁴⁵ Ζάχος 2015, 130, 188-190.

¹⁴⁶ Παπαδοπούλου 2007, 629, σχέδ. 6.

¹⁴⁷ Για τις σκηνές ερωτιδέων σε κυνήγι βλ. Αλεβίζου 2010, 283 – 292.

¹⁴⁸ Παπαδοπούλου 2007, 629, σχέδ. 6, εικ. 31, Ζάχος 2015, 190.

Η ανασκαφική έρευνα εξωτερικά της ασπίδας (**χώρος Γ**) της βασιλικής εντόπισε τη συνέχεια του ρωμαϊκού οικοδομήματος και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου με απεικόνιση βουκολικής σκηνής, εξαιρετικής καλλιτεχνικής ποιότητας. Το σπάραγμα σώζεται σε δύο διακοσμητικές ζώνες. Η πρώτη φέρει σύμπλεγμα ανδρικών ενδεδυμένων μορφών, με την καλύτερα σωζόμενη μορφή να διακρίνεται σε μετωπική στάση φέρουσα ανά χείρας διπλό πέλεκυ. Η σκηνή περιτρέχεται από ταινία βαθμιδωτών τριγώνων και ζώνη απλού αλυσιδωτού πλοχμού. (εικ. 85 – 87)

Η δεύτερη ζώνη αποτελείται από δύο ορθογώνια πλαίσια εκ των οποίων το ένα κοσμείται με μοτίβο «ασπίδας» με τρίγωνα και το διάχωρο με άνθος λωτού. Το πλαίσιο αυτό περιβάλλεται από ζώνες συμπλεκόμενων κύκλων, που δημιουργούν τετράφυλλα και με ταινίες βαθμιδωτών τριγώνων και πλοχμών. Το δεύτερο πλαίσιο κοσμείται με προοπτικό μαϊάνδρο και περιβάλλεται από ταινίες συνεχόμενων ρομβοειδών σχημάτων, βαθμιδωτών τριγώνων και απλού αλυσιδωτού πλοχμού¹⁴⁹.

Τα ψηφιδωτά χρονολογούνται στον 3^ο αι. μ.Χ. και χαρακτηρίζονται για την χρωματική τους ποικιλία, τη λεπτομέρεια στην κατασκευή των προσώπων και την ιδιαίτερη ποιότητα εκτέλεσής τους. Παρουσιάζουν ομοιότητες, τουλάχιστον ως προς τα γεωμετρικά μοτίβα, με εκείνα της οικίας του Μ. Αντωνίνου και δεν αποκλείεται να έχουν κατασκευαστεί από το ίδιο συνεργείο.

1.7. ΟΙ ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΘΕΡΜΕΣ (εικ. 88 – 89)

Το συγκρότημα των κεντρικών θερμών βρίσκεται στον βορειοανατολικό τομέα της ρωμαϊκής πόλης. Τόσο η θέση του όσο και ο μνημειακός του χαρακτήρας αποτέλεσαν αιτία έρευνας και ταύτισής του ήδη από τον περασμένο αιώνα¹⁵⁰. Όμως η ανασκαφική έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί λόγω των ιδιαιτεροτήτων του περιβάλλοντος χώρου και της κατάστασης διατήρησης του ίδιου του μνημείου¹⁵¹.

Οι χώροι του μνημείου, των οποίων διακρίνονται τα περιγράμματα, αναπτύσσονται βόρεια και δυτικά μιας επιμήκους **αίθουσας Α**, εμβαδού 373 τ.μ. Στις μακρές πλευρές της διαμορφώνονται εννέα θολωτοί χώροι. Η αίθουσα είχε ψηφιδωτό δάπεδο, τμήμα

¹⁴⁹ Ζάχος 2015, 190-191.

¹⁵⁰ Pirrepoint White 1986-87, 313-315, Ζάχος 1990, 255 - 256, πιν. 115στ και 116 α.

¹⁵¹ Ζάχος – Καλπάκης – Καππά – Κύρκου 2008, 127.

του οποίου έχει αποκαλυφθεί. Στο σπάραγμα αυτό διακρίνονται ταινίες με τριταينيωτό πλοχμό, οδοντωτά τρίγωνα και άλλα γεωμετρικά σχήματα, τα οποία πλαισιώνουν μεγάλα διάχωρα, μέσα στα οποία απεικονίζονταν δελφίνια και άνθος λωτού¹⁵². (εικ. 90 – 91)

Η αίθουσα Α επικοινωνούσε μέσω δύο θυραίων ανοιγμάτων με την αίθουσα Β, εμβαδού 436 τ.μ.. Η αίθουσα Β διέθετε **ορθογώνια πισίνα** με σκαλοπάτια που διευκόλυναν την κάθοδο των λουομένων και ημικυκλική κόγχη στο κέντρο της ανατολικής τοιχοποιίας. Τα τοιχώματα της πισίνας, όπως και τα σκαλοπάτια ήταν επενδεδυμένα με μαρμάρινες πλάκες, ενώ το δάπεδό της ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό, σύμφωνα με μικρό σπάραγμα από λευκές ψηφίδες, που βρέθηκε κάτω από νεότερο δάπεδο στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες.

Λόγω της έλλειψης επαρκών ανασκαφικών δεδομένων, ο χρόνος ανέγερσης των Θερμών δεν είναι σαφής. Ωστόσο ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη καθώς και η κάτοψη του συγκροτήματος συνηγορούν υπέρ μιας χρονολόγησης περίπου στα τέλη του 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ.Χ., επί αυτοκράτορος Σεπτιμίου Σεβήρου (193 – 211 μ.Χ.). Η ίδια χρονολόγηση ισχύει και για τα ψηφιδωτά δάπεδα¹⁵³.

Τα λουτρά παρέμειναν σε χρήση κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, όπως μαρτυρούν οι προσθήκες και τα κινητά ευρήματα. Δεν αποκλείεται η πισίνα στα χρόνια αυτά να λειτούργησε ως βαπτιστήριο.

1.8. ΟΙ ΒΟΡΕΙΕΣ ΘΕΡΜΕΣ (ΜΠΕΝΤΕΝΙΑ) (εικ. 92 -93)

Στο νότιο τμήμα του Προαστείου βρίσκονται μεγάλες θερμές, τις οποίες οι ντόπιοι ονομάζουν «Μπεντένια». Πρόκειται για συγκρότημα λουτρών που εξυπηρετούσε τους αθλητές και τους ντόπιους και διατηρούνται σε καλή κατάσταση και σε μεγάλο ύψος. Είναι ορατοί τρεις αψιδωτοί χώροι καθώς και μεγάλες αίθουσες που επικοινωνούν μεταξύ τους και στεγάζονται με καμάρες και θόλους. Τα δάπεδα ήταν

¹⁵² Ζάχος 2001, 33-34, σχ. 24.

¹⁵³ Πάνω στο δάπεδο του λουτηρά βρέθηκε χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα κοπής Ιουλίας Δόμνας (τέλη 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ.Χ.), βλ. Ζάχος 2001, 33 - 34, Ζάχος 2015, 128.

διακοσμημένα με μαρμάρινες πλάκες και ψηφιδωτά ενώ οι τοίχοι ήταν επενδυμένοι με πολύχρωμες ορθομαρμαρώσεις¹⁵⁴.

Στο συγκρότημα έγιναν περιορισμένες ανασκαφικές έρευνες το 1913 από τον Α. Φιλαδελφέα, ο οποίος εντόπισε πολλά **ψηφιδωτά δάπεδα στα δωμάτια** – χώρους των Θερμών, χωρίς ωστόσο να δημοσιεύει εικόνες τους¹⁵⁵.

Οι Βόρειες Θέρμες, μολονότι δεν έχουν ανασκαφεί πλήρως, τοποθετούνται χρονολογικά στην εποχή του Αδριανού (117-138 μ.Χ.) κρίνοντας από τις ομοιότητες του συγκροτήματος της Νικόπολης με τις λουτρικές εγκαταστάσεις στην έπαυλη του Αδριανού στο Τίβολι, αλλά και σε συνάρτηση με τις ευεργεσίες του αυτοκράτορα προς την πόλη της νίκης του Αυγούστου¹⁵⁶.

1.9. ΤΟ ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ 1 – ΝΟΤΙΑ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ (εικ. 94 – 96)

Η Νικόπολη διέθετε πέντε νεκροπόλεις¹⁵⁷, οι οποίες αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα της χωροταξίας και της πολεοδομικής της οργάνωσης. Οι νεκροπόλεις αναπτύχθηκαν εξωτερικά των ρωμαϊκών τειχών, άρχιζαν αμέσως έξω από τις αντίστοιχες πύλες του τείχους και εκτείνονταν στις πεδινές εκτάσεις εκατέρωθεν των βασικών οδικών αξόνων που συνέδεαν το αστικό κέντρο με το προάστειο, τους αγρούς και τα τρία λιμάνια.

Στις νότιες παρυφές του άστεως της Νικόπολης και εξωτερικά του νότιου σκέλους των ρωμαϊκών τειχών εκτείνεται η νότια νεκρόπολη. Η νεκρόπολη αρχίζει από την νότια πύλη και αναπτύσσεται εκατέρωθεν της οδού που κατέληγε στο νότιο λιμάνι, το «Βαθύ» ή Μαργαρώνα. Περιελάμβανε, όπως και οι άλλες νεκροπόλεις, συστάδες τάφων και μνημειακά ταφικά κτήρια, ορισμένα από τα οποία παρέμειναν διαχρονικά ορατά. Η νεκρόπολη ήταν σε χρήση από τον 1^ο έως και τον 3^ο αι. μ.Χ.¹⁵⁸

Το **Μαυσωλείο 1** (7,20 X 8,40 μ.) είναι πειόσχημη βαθμιδωτή κατασκευή με είσοδο μάλλον από την ταφική οδό, όπου διαμορφώνεται δίβαθμη κλίμακα από συμπαγές

¹⁵⁴ Ζάχος – Καλπάκης – Καπά – Κύρκου 2008, 84 - 85.

¹⁵⁵ Φιλαδελφέας 1913, 110 - 111, Πέτσας 1974, 86 - 87, εικ. 4, Βοκοτοπούλου 1973 - 74, 593 - 594, Βοκοτοπούλου 1987, 143.

¹⁵⁶ Ζάχος 2015, 84 - 85.

¹⁵⁷ Για τις νεκροπόλεις της Νικόπολης βλ. Γεωργίου 2007, 307 - 318.

¹⁵⁸ Βοκοτοπούλου 1987, 135 - 144, Βοκοτοπούλου 1973 γ, 404 - 406, Ζάχος 2015, 157-158.

κονίαμα. Ο κεντρικός του θάλαμος ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο, περιμετρικά του οποίου εδράζονταν σαρκοφάγοι. Σήμερα σώζεται μόνο ένα απότμημα από την πολύχρωμη ψηφιδωτή σύνθεση, διαστάσεων 0,84 X 1,13 μ. Η κύρια αυτή σύνθεση περιβάλλεται από πλατιά ζώνη με λευκές ψηφίδες και ταινία καστανέρυθρου χρώματος, καθώς και πλαίσιο από συνεχόμενα οδοντωτά τρίγωνα. Από την κεντρική παράσταση διακρίνεται απόληξη ποδιού ζώου και ένα φυτικό μοτίβο, πιθανώς νεροκάλαμο, αποτελούμενο εξ ολοκλήρου από υαλόμαζα σε πράσινη απόχρωση. Το δάπεδο χρονολογείται με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα στον 2^ο – 3^ο αι. μ.Χ.¹⁵⁹.

1.10. ΤΟ ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ 4 – ΒΟΡΕΙΑ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ (εικ. 97 – 100)

Η Βόρεια νεκρόπολη, αναπτύσσεται εξωτερικά του βόρειου σκέλους των ρωμαϊκών τειχών, έξω από τη βορειοδυτική πύλη και εκατέρωθεν της ταφικής οδού, η οποία οδηγούσε στο Στάδιο και από εκεί στο Τρόπαιο της νίκης του Αυγούστου. Πρόκειται για οργανωμένη νεκρόπολη, η οποία ήταν σε χρήση από τον 1^ο έως τον 4^ο αι. μ.Χ.

Το **Μαυσωλείο 4** είναι από τα καλύτερα σωζόμενα δείγματα του τύπου *a camera* (τύπος Β)¹⁶⁰. Ο θάλαμός του ορθογώνιας κάτοψης, εσωτ. διαστάσεων 5,62X4,63μ. έχει προσανατολισμό Α-Δ κατά το μακρύ του άξονα και είσοδο από τη δυτική στενή πλευρά του. Ημικυλινδρική θόλος στέγαζε το θάλαμο, από την οποία σώζεται το κατώτερο τμήμα της. Οι τοίχοι του μνημείου με φθορές κατά τόπους, είναι χτισμένοι από χυτή τοιχοποιία στον πυρήνα και επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων στις όψεις κατά το σύστημα *opus testaceum*. Στο εσωτερικό του θαλάμου και στους τέσσερις τοίχους είχαν ανοιχτεί ορθογώνιες κόγχες, όπου υπήρχαν τοποθετημένα τεφροδόχα αγγεία. Ταινία τριγωνικής τομής, διαμορφωμένη από λοξότμητους οπτόπλινθους που προεξέχουν από τον τοίχο, περιτρέχει τη βάση της καμάρας και διαιρεί την εσωτερική επιφάνεια του θαλάμου σε δύο ζώνες, την οροφή και τη ζώνη με τις κόγχες. Η ταινία

¹⁵⁹ Ζάχος 2000 α, 567.

¹⁶⁰ Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ο θάλαμος ορθογώνιας κάτοψης, που στεγάζεται με ημικυλινδρική θόλο και έχουν θαλάμους στον τύπο του *columbarium* με κόγχες στους εσωτερικούς τοίχους. Βλ. Flämig 2007, 103-110, 148-150, Γεωργίου 2007, 317 - 318, υποσημ. 55 και 56, Ζάχος 2001 α, 26 - 27, σχ. 19.

διατηρεί κατά τόπους γραπτή διακόσμηση από σκούρο ερυθρό χρώμα¹⁶¹. Το δάπεδο του θαλάμου είναι επιστρωμένο με απλό δίχρωμο ψηφιδωτό, που συνίσταται από λευκές και μελανές ψηφίδες. Οι μελανές ψηφίδες σχηματίζουν περιμετρικά του δαπέδου ορθογώνια ταινία εν είδει πλαισίου. Στην ψηφοθέτηση των λευκών ψηφίδων ο ψηφωτής αποπειράθηκε να αποδώσει καμπυλόγραμμο γεωμετρικά σχέδια σε μικρότερα πλαίσια, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία. Παρόμοιο ψηφιδωτό ως προς την κατασκευή και το θέμα συναντάμε σε ψηφιδωτά δάπεδα της Ιταλίας στον 1^ο αι. μ.Χ. Το μανσωλείο, όπως και το ψηφιδωτό, το οποίο είναι από τα πρωιμότερα της Νικόπολης, χρονολογούνται από τους ανασκαφείς με ασφάλεια στο α' μισό του 1^{ου} αι. μ.Χ.¹⁶²

1.11. ΤΟ ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ 12 Α – ΒΟΡΕΙΑ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ (εικ. 101 – 102)

Στη βόρεια νεκρόπολη βρίσκεται και το Μανσωλείο 12 Α¹⁶³. Πρόκειται για πειόσχημο ταφικό μνημείο, εσωτερικών διαστάσεων 4,35 X 0,80 μ. Στον κεντρικό θάλαμο ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο βρίσκεται κάτω από καλύμματα τάφων και πεσμένα αρχιτεκτονικά μέλη. Το ψηφιδωτό δάπεδο συνίσταται από λευκό κάμπο και ταινία με μελανές ψηφίδες, οι οποίες ορίζουν ορθογώνιο πλαίσιο που φέρει το μοτίβο των αντίνωτων πελτών.

Το ψηφιδωτό δάπεδο δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως και είναι αδημοσίευτο. Το μοτίβο της πέλτης είναι χαρακτηριστικό δυτικό σχέδιο, το οποίο χρησιμοποιείται σε όλη την ρωμαϊκή περίοδο είτε ως ενιαία σύνθεση είτε ως μεμονωμένο σχέδιο. Πολλές φορές υπάρχει μία διαφοροποίηση στην απόληξη, αλλά ο τύπος της μονόχρωμης πέλτης με απλή απόληξη είναι συνηθισμένος στον 1^ο και 2^ο αι. μ.Χ. στην Ελλάδα και αλλού¹⁶⁴. Πρόκειται πιθανότατα για πρώιμο ασπρόμαυρο ψηφιδωτό, που χρονολογείται στον 1^ο αι. μ.Χ., όταν οι πρώτοι κάτοικοι της Νικόπολης άρχισαν να δέχονται ιταλικές επιρροές στην τέχνη και στην αρχιτεκτονική.

¹⁶¹ Ζάχος – Γεωργίου 1997, 584, Γεωργίου 2007, 318, εικ. 27, Γεωργίου 2017, 576 - 577, εικ. 1- 2.

¹⁶² Γεωργίου 2007, 319ε, Γεωργίου 2017, 578, 593 και υποσημ. 8 και 9, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁶³ Ζάχος – Γεωργίου 1997, 587.

¹⁶⁴ Waywell 1979, 306, Ασημακοπούλου – Ατζακά 2017, 104-105, υποσημ. 346 και 359.

1.12. ΤΟ ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΟ 436 (Διανομής Μύτικα 1963, Νικόπολη Ζώνη Α)

Σε σωστική ανασκαφή σε ιδιόκτητο αγροτεμάχιο αρ. 436, διανομής Μύτικα 1963, στη Ζώνη Α της Νικόπολης εντοπίστηκε ένας χώρος – δωμάτιο περίπου 65 τ.μ. με πολλά αποτμήματα αναγλύφων, τα οποία προέρχονται πιθανότατα από αττικές σαρκοφάγους και δύο κεραμοσκεπείς τάφους. Το κτήριο ενδεχομένως ήταν μαυσωλείο και από τα συνευρήματα η χρονολόγησή του τοποθετείται στα μέσα 2^{ου} – μέσα 3^{ου} αι. μ.Χ. (εικ. 103 – 105)

Σε μεταγενέστερη φάση, στα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ., ο χώρος τροποποιήθηκε και αναδιαμορφώθηκε με την προσθήκη μιας κόγχης σε σχήμα πεπλατυσμένου «Π» και με την προσθήκη ενός επιπλέον χώρου. **Ο νέος αυτός χώρος**, με εσωτερικές διαστάσεις 5,92 × 3,50μ και έκταση περί τα 20,72 τ. μ., κοσμούνταν με πολύχρωμο ψηφιδωτό δάπεδο, από το οποίο διατηρήθηκε το νότιο τμήμα του ενώ το βόρειο καταστράφηκε από την άροση. Το ψηφιδωτό έφερε αποκλειστικά γεωμετρικά θέματα: περιμετρικά αναπτύσσεται πεδίο συνιστάμενο από λευκές και ροδόχρωμες ψηφίδες – κάμπος, ακολουθεί ζώνη διακοσμημένη με αδάμαντες, η οποία σχηματίζεται από πλέγμα ρόμβων με μικρότερα ρομβοειδή στο μέσον, ενώ η επόμενη ζώνη κοσμείται με αλυσιδωτό πλοχμό. Το κεντρικό θέμα συνίσταται από συμπλεκόμενους κύκλους και τετράφυλλα άνθη, στο κέντρο, των οποίων εγγράφονται οξυκόρυφοι ρόμβοι, που φέρουν κεντρικά πολύχρωμα ορθογώνια. Πάνω στο ψηφιδωτό βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα, τα οποία αποτελούν ένα *terminus ante quem* για την χρονολόγηση του, η οποία τοποθετείται στα τέλη του 3^{ου} αι. – αρχές 4^{ου} αι. μ.Χ.¹⁶⁵.

Παρόμοιες συνθέσεις με διατεμνόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα¹⁶⁶ εντοπίζονται σε πλήθος δημοσιευμένων μνημείων από τον ελλαδικό χώρο όπως η

¹⁶⁵ Πρόκειται για νομίσματα του Αυρηλιανού, του Διοκλητιανού και του Μαξιμιανού, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το τέταρτο, κοπή του Κωνσταντίου Β΄ ή του Ιουλιανού, το οποίο βρέθηκε επάνω από το ψηφιδωτό και χρονολογεί την καταστροφή ή εγκατάλειψη του διερευνημένου χώρου στο β΄ ήμισυ του 4^{ου} αι. μ.Χ. Βλ. Κλειδάς 2012, 6 - 8.

¹⁶⁶ Το μοτίβο των τεμνόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα είναι από τα κοινότερα από την εποχή του πρώιμου Πομπηιανού ρυθμού (1^{ος} αι. π.Χ.) έως την ύστερη αρχαιότητα σε ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου. Βλ. Sallies 1974, 15. Τα πρωιμότερα παραδείγματα είναι συνήθως σκούρα πάνω σε λευκό φόντο ενώ από την εποχή των Σεβήρων και εξής είναι κυρίως λευκά πάνω σε σκούρο φόντο και στο κέντρο του κύκλου υπάρχει κόσμημα που γίνεται όλο και πιο σύνθετο όσο πιο σύνθετο είναι το ψηφιδωτό. Βλ. Γούναρη 2003, 234.

Έπαυλη στην Κεφαλληνία¹⁶⁷, η οικία D στην Κόρινθο¹⁶⁸, οι Θέρμες του Κλαδέου¹⁶⁹, η οικία της οικοδομικής νησίδας 4 των Φιλίππων¹⁷⁰ κ. ά., οι οποίες χρονολογούνται την ίδια περίοδο.

Η χρήση του χώρου φαίνεται να παρουσιάζει δύο φάσεις. Η πρώτη καλύπτει το διάστημα από τα μέσα 2^{ου} έως τα μέσα 3^{ου} αι. μ.Χ. Η δεύτερη φάση ανάγεται στο τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} και έως το β' ήμισυ του 4^{ου} αι. μ.Χ., περίοδο στην οποία πρέπει μάλλον να αναχθεί το ψηφιδωτό δάπεδο και ο διερευνηθείς χώρος εν γένει, ο οποίος δεν αποκλείεται να λειτούργησε ως ένας χώρος για την τέλεση μνημοσύνων.

1.13. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΩΝ ΑΓ. ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ (εικ. 106)

Σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα, το forum, η Αγορά της Νικόπολης, βρίσκεται στην περιοχή του Ωδείου και τοποθετείται βόρεια των δύο κύριων αρτηριών, του decumanus maximus και του cardo maximus. Στην περιοχή αυτή έχουν εντοπιστεί αρκετά κτήρια, τα οποία δεν έχουν ερευνηθεί σε βάθος και δεν είναι γνωστή η χρήση τους. Ανάμεσα σε αυτά είναι τα ερείπια ενός βαλανείου, ενός ναού, πιθανότατα αφιερωμένου στην Καπιτωλιακή τριάδα και της βασιλικής των Αγ. Αποστόλων, η οποία έχει επικρατήσει να ονομάζεται «ρωμαϊκή βασιλική».

Πρόκειται για ορθογώνιο κτήριο, διαστάσεων 19 X 14 μ., που είναι κτισμένο με οπτοπλινθοδομή και απολήγει στην ανατολική πλευρά σε αψίδα. Στους τοίχους των μακρών πλευρών υπάρχουν τέσσερις κόγχες ενώ στο εσωτερικό της αψίδας εντοπίστηκαν από τον Φιλαδελφέα¹⁷¹ **κατάλοιπα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια** και διάσπαρτες ψηφίδες. Το ψηφιδωτό δεν σώζεται και ο πρώτος ανασκαφέας δεν έχει δημοσιεύσει κάποια φωτογραφία ή σχέδιό του. Η χρήση του κτίσματος παραμένει ακόμη άγνωστη. Κατά τους καθαρισμούς για την αποτύπωση του μνημείου προέκυψε η υπόθεση ότι μπορεί να ήταν ρωμαϊκό κοσμικό οικοδόμημα, το οποίο μετατράπηκε σε εκκλησιαστικό τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, χωρίς ωστόσο να έχει μέχρι σήμερα ολοκληρωθεί η τεκμηρίωση του μνημείου.

¹⁶⁷ Καλλιπολίτης 1961/62, 21-26, πιν. 7 - 8.

¹⁶⁸ Corinth V, εικ. 6.

¹⁶⁹ Olympia II, πιν. 111, 1.

¹⁷⁰ Γούναρη 2003, 201-204, εικ. 7- 8.

¹⁷¹ Φιλαδελφέας 1914, 255-260, εικ. 6 - 7.

1.14. ΚΤΗΡΙΟ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΟ 284 (διανομή Μύτικα 1930, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ) (εικ. 107)

Στο αγροτεμάχιο 284 βρέθηκε αδιάγνωστης χρήσης κτήριο, πιθανότατα οικίας, το οποίο καθαρίστηκε και αποτυπώθηκε το 1989 από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων¹⁷². Είναι ένα μακρόστενο οικοδόμημα με τρεις ορατούς χώρους, μήκους 22μ., και επιμελημένη τοιχοποιία με σειρές οπτοπλίνθων (opus testaceum). Το κτήριο χωρίζεται εσωτερικά σε τρεις χώρους Ι - ΙΙΙ με κάθετους προς τις μακρές πλευρές τοίχους, που προεκτείνονται και εξωτερικά της βόρειας πλευράς σχηματίζοντας αντηρίδες. Ο χώρος ΙΙΙ προεκτείνεται και πέραν της νότιας πλευράς του κτηρίου και σχηματίζει πρόπυλο ενώ στο βόρειο τμήμα του σώζεται η γένεση καμάρας. Μέσα στο κτήριο βρέθηκε **σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου**, πιθανότατα ρωμαϊκό, το οποίο μεταφέρθηκε στο παλαιό αρχαιολογικό Μουσείο Πρέβεζας.

1.15. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΜΑΥΡΟΛΟΓΓΟΣ»

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο Αλ. Φιλαδελφέας διενεργώντας ανασκαφική έρευνα στον νοτιοδυτικό τομέα της Νικόπολης, ανατολικά της δυτικής νεκρόπολης, στη θέση «Μαυρόλογγος» εντόπισε κατάλοιπα ρωμαϊκής οικίας¹⁷³. Βρέθηκαν υπολείμματα βωμού ή εσχάρας καθώς και μια σειρά σπονδύλων κίωνων με τις βάσεις τους, οι οποίοι ανήκαν σε κιονοστοιχία περιστυλίου. Στη μια πλευρά της κιονοστοιχίας είχαν βρεθεί **σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου**, από τα οποία δεν διαθέτουμε εικόνες¹⁷⁴.

1.16. ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΤΗΡΙΟ ΠΛΗΣΙΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ Β ΚΑΙ Γ

Κατά τις ανασκαφικές έρευνες στον βορειοανατολικό τομέα των παλαιοχριστιανικών τειχών και πλησίων των βασιλικών Β και Γ εντοπίστηκε μεγάλο ορθογώνιο κτήριο, το οποίο στα δυτικά κατέληγε σε ημικυκλική εξέδρα, στους τοίχους της οποίας ανοίγονταν μικρές κόγχες.

¹⁷² Ζάχος 1989, 275, σχ. 21.

¹⁷³ Φιλαδελφέας 1913, 103.

¹⁷⁴ Ζάχος 2015, 130, αρ. 31.

Το δάπεδο του κτηρίου, του οποίου αγνοούμε τη χρήση, ήταν στρωμένο **με ψηφιδωτά με γεωμετρικά σχέδια**. Σύμφωνα με τους ανασκαφείς¹⁷⁵ στα δάπεδα αυτά υπήρχαν δύο στρώσεις ψηφιδωτών από τα οποία προκύπτει ότι πιθανότατα στον ίδιο χώρο υπήρχαν αλληπάλληλες φάσεις κατοίκησης. Υπήρχε ένα πρωιμότερο οικοδόμημα, το οποίο σε δεύτερη φάση ξαναχρησιμοποιήθηκε αφού προηγήθηκαν κάποιες προσθήκες και αλλαγές στο αρχικό σχέδιο.

Από τα δάπεδα αυτά δεν υπάρχει φωτογραφική και σχεδιαστική αποτύπωση και ως εκ τούτου εικάζουμε ότι το δάπεδο τουλάχιστον της πρώτης φάσης ήταν ρωμαϊκό. Άλλωστε ο περιορισμός της παλαιοχριστιανικής πόλης στον βορειοανατολικό τομέα μείωσε την έκταση του αστικού χώρου του αρχικού ρωμαϊκού πολεοδομικού σχεδιασμού και οδήγησε στην αναδιοργάνωση και επανάχρηση αρκετών ρωμαϊκών οικοδομημάτων.

1.17. ΠΕΡΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΒΟΤΙΑ» (Αγροτεμάχιο αρ. 25γ, διανομής Μύτικα 1930)

Στο πλαίσιο γεωφυσικών ερευνών που υλοποιήθηκαν το 1993 από το Εργαστήριο Γεωφυσικής του ΑΠΘ σε συνεργασία με την ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε επιλεγμένες θέσεις του αρχαιολογικού χώρου Νικόπολης, εντοπίστηκαν **θραύσματα ψηφιδωτού δαπέδου και διάσπαρτες ψηφίδες** στο αγροτεμάχιο αριθμ. 25γ (θέση Βότια, διανομής Μύτικα 1930)¹⁷⁶.

Το αγροτεμάχιο βρίσκεται εκτός των τειχών της πόλης, σε μικρή απόσταση δυτικά της πορείας των πεσσών του ρωμαϊκού υδραγωγείου και ερευνήθηκε σε έκταση 1.200 τ.μ. Εκτός από τα σπαράγματα ψηφιδωτών δαπέδων βρέθηκαν και όστρακα *terra sigillata* καθώς και πλίνθοι, λίθινο κατώφλι θυρώματος κ.ά. Τα παραπάνω ευρήματα πιστοποιούν την ύπαρξη ενός οικοδομήματος, πιθανότατα περιαστικής έπαυλης (*villa suburbana*), η θέση του οποίου επιβεβαιώθηκε από τις γεωφυσικές έρευνες και χρονολογείται στην ρωμαϊκή περίοδο. Αναμένεται η ανασκαφική έρευνα.

¹⁷⁵ Ορλάνδος – Σωτηρίου 1937, 82.

¹⁷⁶ Ζάχος 1993, 305 - 306, 307.

1.18. ΠΕΡΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΜΟΝΟΛΙΘΙ (Αγροτεμάχιο αρ. 19, διανομής Μύτικα 1930)

Όπως και στο παραπάνω αγροτεμάχιο, οι γεωφυσικές - γεωηλεκτρικές έρευνες συνεχίστηκαν και στο αγροτεμάχιο αρ. 19 στη θέση «Μονολίθι». Στο αγροτεμάχιο αυτό, που ανατολικά συνορεύει με τους πεσσούς του ρωμαϊκού υδραγωγείου, κατά την επιφανειακή έρευνα βρέθηκαν πολλά όστρακα, αρχιτεκτονικά λείψανα και **θραύσματα υποστρώματος ψηφιδωτού**¹⁷⁷.

Στο τελικό σχέδιο είναι εμφανής η θέση ενός οικοδομήματος διαστάσεων 7 X 14 μ. και λίγα μέτρα νοτιοδυτικά ενός δεύτερου διαστάσεων 5 X 4 μ. περίπου, ενώ όλη η περιοχή καλύπτεται από αρχιτεκτονικά λείψανα σε έκταση 800 τ.μ. Πρόκειται πιθανότατα για μία περιαστική έπαυλη (villa suburbana ή villa marittima) στην οποία κάποιος πλούσιος Νικοπολίτης μπορούσε να μένει μόνιμα ή περιστασιακά. Τέτοια οικήματα αποτελούσαν συνήθως καταφύγια αναψυχής για πολυάσχολους ιδιοκτήτες, οι οποίοι ήθελαν να ξεφύγουν από τις επαγγελματικές υποχρεώσεις, αλλά να μην απομακρυνθούν από το άστυ¹⁷⁸.

1.19. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ «ΜΑΡΓΑΡΩΝΑ» ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Σε μικρή απόσταση από την Νικόπολη και στο νότιο άκρο του όρμου Βαθύ, ο οποίος υπήρξε το μεγαλύτερο εσωτερικό λιμάνι της Νικόπολης προς τον Αμβρακικό κόλπο, εκτείνεται η περιοχή «Μαργαρώνα». Στην περιοχή αυτή και περιμετρικά του Ι.Ν. «Γενέσιον της Θεοτόκου» ή Ζωοδόχου Πηγής, εντοπίστηκαν λείψανα εκτεταμένου κτηριακού συγκροτήματος, τα οποία πιθανότατα ανήκουν σε πολυτελή έπαυλη ρωμαϊκών ή πρώιμων χριστιανικών χρόνων με λουτρό – πισίνα¹⁷⁹. Πρόκειται ενδεχομένως για μία έπαυλη ρωμαίου γαιοκτήμονα ή εμπόρου, που εγκαταστάθηκε στα παράλια του Αμβρακικού κόλπου μαζί με άλλους ρωμαίους επιχειρηματίες δημιουργώντας έτσι έναν οικισμό – πόλισμα δίπλα στο αστικό κέντρο¹⁸⁰.

Από το αρχικό οικοδόμημα είναι ορατό μόνο ένα ελλειψοειδές σε κάτοψη κτήριο, το οποίο έχει ερμηνευτεί ως λουτρό και ένας αψιδωτός διάδρομος πλησίον της αψίδας

¹⁷⁷ Ζάχος 1993, 307.

¹⁷⁸ De Noble 1991, 9-11.

¹⁷⁹ Karatzeni 2001, 168, Wiseman 2001, 50.

¹⁸⁰ Wiseman – Ζάχος – Κεφαλλονίτου 1993, 310, Ανδρέου 2007, 254.

του σύγχρονου ναού. Κάτω από το δάπεδο του ναού εντοπίστηκαν χώροι του οικοδομήματος που ήταν στρωμένοι με **ασπρόμαυρα ψηφιδωτά δάπεδα με γεωμετρικά σχέδια**¹⁸¹. Από τα ψηφιδωτά δεν έχουν σωθεί φωτογραφίες ή σχέδια.

1.20. ΛΟΥΤΡΟ – ΒΑΛΑΝΕΙΟ ΣΤΟΝ ΑΓ. ΘΩΜΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Άλλη μία περιιαστική – παραθαλάσσια έπαυλη υπήρχε πιθανότατα σε μικρή απόσταση από την περιοχή «Μαργαρώνα», στην χερσόνησο του Αγ. Θωμά. Πρόκειται για μια εύφορη και πλούσια σε φυσικές πηγές περιοχή, που εισχωρεί στον Αμβρακικό κόλπο και έχει άμεση επαφή με ένα από τα κύρια λιμάνια της Νικόπολης τον όρμο Βαθύ.

Σε επιφανειακές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στο μεσαίο τμήμα της χερσονήσου και κοντά στην εκκλησία του Αγ. Μηνά, επιβεβαιώθηκε ότι η περιοχή ήταν πλούσια σε επιφανειακά ευρήματα της περιόδου της ρωμαιοκρατίας. Ανάμεσα στα ευρήματα συγκαταλέγονται και **σπαράγματα ψηφιδωτών δαπέδων** καθώς και tegulae mammatae, τα οποία οδηγούν στην υπόθεση για ύπαρξη λουτρού – βαλανείου¹⁸². Τα υλικά αυτά κατάλοιπα σε συνδυασμό με τα ευρήματα της γεωφυσικής έρευνας¹⁸³, τα οποία επιβεβαίωσαν την ύπαρξη οικοδομικών λειψάνων στην περιοχή, ενδεχομένως υποδεικνύουν μία ακόμη θέση – οικισμό¹⁸⁴, στην οποία κάποιος πλούσιος ρωμαίος έχτισε την παραθαλάσσια έπαυλή του. Αναμένεται η ανασκαφική έρευνα.

1.21. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΣΤΑΦΙΔΑ» ΣΤΟ ΚΑΝΑΛΙ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Στην άμεση περιφέρεια της Νικόπολης ανήκει και η περιοχή «Κανάλι», γνωστό σήμερα τουριστικό θέρετρο. Η θέση «Σταφίδα» βρίσκεται στο βορειοδυτικό όριο του παραθαλάσσιου οικισμού Υγειονομικών Καναλίου, σε απόσταση 170 μ. από την ακτογραμμή. Εκεί, εντοπίστηκε σε οικόπεδο ιδιώτη και ανασκάφηκε εκτεταμένο οικοδομικό συγκρότημα 250 τ.μ.¹⁸⁵ (εικ. 108 – 110)

¹⁸¹ Stein 2001, 70.

¹⁸² Wiseman – Ζάχος – Κεφαλλονίτου 1994, 403.

¹⁸³ Wiseman 2001, 57, fig. 15, Stein 2001, 71.

¹⁸⁴ Ανδρέου 2007, 255.

¹⁸⁵ Κωνσταντάκη 2018, 31.

Μέχρι σήμερα έχει αποκαλυφθεί το λουτρό της οικίας, το οποίο κοσμούσε περίτεχνο ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο πιθανότατα χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. Στο μωσαϊκό απεικονίζεται κληματίδα από την οποία εκφύονται κλάδοι με καρπούς – βότρους και πλησίον αυτών πτηνά. Περιμετρικά η κύρια σύνθεση περιβάλλεται με βλαστόσπειρα με κισσόφυλλα. Η ανασκαφή του συγκεκριμένου συγκροτήματος βρίσκεται σε εξέλιξη και τα ψηφιδωτά είναι ακόμη αδημοσίευτα¹⁸⁶.

Πρόκειται για μία ακόμη περιαστική έπαυλη (villa suburbana ή villa marittima), που κατοικήθηκε από πλούσιους ιδιοκτήτες, οι οποίοι εργάζονταν ή είχαν συναλλαγές με την πρωτεύουσα και προτιμούσαν την άνεση της εξοχής για κύρια ή εποχική κατοικία.

1.22. Η ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΦΤΕΛΙΑ (εικ. 111)

Εκτός των τειχών, στην τοποθεσία «Φτελιά», στις νοτιοανατολικές παρυφές της Νικόπολης αποκαλύφθηκε το 1959 κτηριακό συγκρότημα έξι αιθουσών, συνολικού μήκους 35,60 μ. με εγγεγραμμένη ασίδα στο κύριο δωμάτιο και προστατευτικό περίβολο. Η έπαυλη ήταν χτισμένη πάνω σε άνδηρο, που συγκρατούνταν από ισχυρό αναλημματικό τοίχο και είχε θέα στον Αμβρακικό κόλπο¹⁸⁷.

Είχε χρήση θερινής κατοικίας¹⁸⁸ και τα δάπεδά της ήταν διακοσμημένα με ψηφιδωτά δάπεδα με γεωμετρικά θέματα, τα οποία βρέθηκαν ημικατεστραμμένα και σήμερα ελάχιστα ίχνη τους έχουν διασωθεί. Από τον τύπο της δόμησης, αμιγής πλινθοδομής και opus vittatum mixtum, έχει χρονολογηθεί από τους ανασκαφείς στα μέσα του 5^{ου} αι. μ.Χ. Τα διακοσμητικά θέματα όμως των ψηφιδωτών και η χρωματική τους λιτότητα, παραπέμπει σε ρωμαϊκά πρότυπα, τα οποία αποδίδονται εκφυλισμένα, με ιμπρεσιονιστική διάθεση και οδηγούν σε μία πρωιμότερη χρονολόγηση, όπως και ορισμένα νομίσματα¹⁸⁹. Τα κινητά ευρήματα υποδεικνύουν την ύπαρξη μιας

¹⁸⁶ Το σύνολο του οικιστικού συγκροτήματος και τα ψηφιδωτά μελετώνται από τους συναδέλφους Ε. Παυλίδη, αρχαιολόγο ΕΦΑ Πρέβεζας και τον Ε. Κλειδά, Συντηρητή ΕΦΑ Πρέβεζας.

¹⁸⁷ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 105 – 112.

¹⁸⁸ Σύμφωνα με τους ανασκαφείς πρόκειται για θερινή κατοικία ρωμαίου αξιωματούχου, που έδρευε στη Νικόπολη. Βλ. Ορλάνδος 1959, 75.

¹⁸⁹ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 112, Κωνσταντάκη 2018, 31.

περιαστικής έπαυλης, η οποία χρονολογείται από τον 2^ο – 3^ο αι. μ.Χ. μέχρι και τα μέσα του 5^ο αι. μ. Χ.¹⁹⁰

Πρόκειται για ένα επίμηκες οικοδόμημα, στο οποίο οι χώροι βρίσκονται σε παράταξη με κατεύθυνση Α-Δ. Στα ανατολικά υπάρχουν τα ενδαιτήματα και δυτικά ο επίσημος χώρος υποδοχής Α¹⁹¹. Η ορθογώνια **αίθουσα Α** απολήγει σε αψίδα και έχει τις μεγαλύτερες διαστάσεις (10 X 11,90 μ.). Πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για το τρικλίνιο της έπαυλης. Το δάπεδό του ήταν στρωμένο με ψηφιδωτή σύνθεση με ενιαίο γεωμετρικό σχέδιο, που απαρτίζεται από τετράφυλλους ρόδακες και αντίνωτες πέλτες. Οι πέλτες διατάσσονται μεταξύ των κεραιών των ροδάκων, ανά δεύτερο ρόδακα, και ενώνονται μεταξύ τους σχηματίζοντας ένα κλειστό κυκλικό σχήμα. Οι απολήξεις των πελτών κοσμούνται με τρίφυλλο άνθος¹⁹². Στα διάχωρα μεταξύ πελτών και ροδάκων σχηματίζονται συνεχόμενοι ρόμβοι με κοίλες πλευρές, στο κέντρο των οποίων εγγράφονται τετράκτινοι ρόδακες. Η κεντρική σύνθεση περιβάλλεται από λευκή ζώνη με δύο ερυθρές ταινίες και κόσμημα σύνθετου πλοχμού¹⁹³. (εικ. 112 – 114)

Πρόκειται για ένα ενιαίο μοτίβο που επαναλαμβάνεται σε όλη την επιφάνεια του δαπέδου και το θέμα, καθαρά γεωμετρικό, έχει σχεδιαστεί με κανόνα και διαβήτη και φαίνεται ότι έχει επιρροές από μετάλλινα μικροτεχνήματα της ύστερης αρχαιότητας. Άλλωστε ο ψηφωτής δεν ήταν καλλιτέχνης αλλά χειρώνακτας, οποίος πιθανότατα αντέγραφε τα θέματά του από τα τετράδια σχεδίων που κυκλοφορούσαν σε όλη την αυτοκρατορία¹⁹⁴.

Εξωτερικά της αψίδας, στο **βόρειο διάχωρο του χώρου Α** υπήρχε πολύχρωμη επιδαπέδια ψηφιδωτή σύνθεση με γεωμετρικά μοτίβα: ατρακτοειδή και κυκλικά σχήματα διατάσσονται εναλλάξ ώστε να σχηματίζονται «σταυροειδή» κοσμήματα ή τετράφυλλοι ρόδακες γύρω από έναν κυκλικό πυρήνα¹⁹⁵. (εικ. 115)

Στο **νότιο διάχωρο του ίδιου χώρου** η σύνθεση επιφανείας του ψηφιδωτού αποτελείται από διατεταγμένα μικρά τετράγωνα, τα οποία σχηματίζουν σταυροειδές

¹⁹⁰ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 111 – 113, Χρυσοστόμου – Κεφαλλονίτου 2003, 47, Χαλκιά 1997, 172, 174, Ζάχος 2015, 204.

¹⁹¹ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 105, Bowden 2003, 51.

¹⁹² Décor I, 107, pl. 57 f.

¹⁹³ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 105 - 107.

¹⁹⁴ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 107.

¹⁹⁵ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 108.

κόσμημα, και εναλλάσσονται με απλά εξάγωνα και οκτάγωνα με σταυρό στο κέντρο τους. Την κεντρική σύνθεση περιβάλλει σύνθετος καλυκωτός πλοχμός¹⁹⁶ και ταινία με καρδιόσχημα μοτίβα, τα οποία κλείνουν με δύο αντίρροπες σπειροειδείς έλικες¹⁹⁷. (εικ. 116 – 118)

Ανατολικά της αίθουσας δεξιώσεων – τρικλίνιο Α, υπάρχει ο προθάλαμός της, το δωμάτιο Β (τραπεζαρία), και τρεις ισομεγέθεις χώροι (Γ, Δ, Ε). Βόρεια αυτών εκτείνονταν επιμήκης αίθουσα Ζ, που πιθανώς είχε τη μορφή στοάς. Σύμφωνα με τους ανασκαφείς του συγκροτήματος, ο χώρος Ζ, με θέα προς τη λιμνοθάλασσα θα ήταν το λιακωτό της έπαυλης, ο ηλιακός των Βυζαντινών. Όλοι οι χώροι έφεραν ψηφιδωτά δάπεδα, πλην του χώρου Β, τα οποία όμως έχουν καταστραφεί. Στον **χώρο Γ** υπήρχε δίχρωμο σπάραγμα με δύο σειρές τριγώνων και στον **χώρο Δ** επίσης δίχρωμο σπάραγμα με πλέγμα ρόμβων και ημιρόμβων, στο κέντρο των οποίων εγγράφεται τετράγωνο ενώ περιμετρικά περιβάλλεται από οδοντωτό κόσμημα και ταινία¹⁹⁸. (εικ. 119)

Παράλληλα με τα ψηφιδωτά της έπαυλης απαντώνται σε αρκετά πρώιμα βυζαντινά μνημεία της ελληνικής επικράτειας, όπως στη βασιλική Δαφνουσίων Λοκρίδας, στη βασιλική Αφεντέλλη στη Λέσβο, κ.α.¹⁹⁹

2. ΥΠΑΙΘΡΟΣ ΧΩΡΑ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ

Στην άμεση περιφέρεια της Νικόπολης έχουν εντοπιστεί πλήθος ψηφιδωτών δαπέδων, τα οποία κοσμούσαν τις αστικές οικίες και τις περιαστικές επαύλεις και αγρεπαύλεις, που βρίσκονταν στην επικράτεια της πρωτεύουσας. Όμως η διακόσμηση πλούσιων κατοικιών με ψηφιδωτά εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα σε όλη τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και μετά τον 2^ο αι. μ.Χ. έγινε του συρμού ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές της. Έτσι, ψηφιδωτά δάπεδα συναντάμε σε πολλά

¹⁹⁶ Décor I, 124, pl. 74 c και 125, pl. 75 b.

¹⁹⁷ Ο καλλιτέχνης επαναλαμβάνει και σε αυτό το ψηφιδωτό κάποιο πρότυπο προερχόμενο από την ύστερη αρχαιότητα και τον ιμπρεσιονισμό, αλλά η καλλιτεχνική του δεινότητα είναι περιορισμένη, γιατί όπως ήδη αναφέρθηκε ήταν ένας απλός τεχνίτης και όχι καλλιτέχνης. Βλ. Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 108 - 110.

¹⁹⁸ Στον χώρο Γ οι ψηφίδες ήταν λευκές και ερυθρές, ενώ στο χώρο Δ το ψηφιδωτό ήταν ασπρόμαυρο. Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 110.

¹⁹⁹ Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 111 – 112, όπου γίνεται εκτενής σύγκριση των ψηφιδωτών, χρονολόγηση και παρατίθεται η σχετική βιβλιογραφία.

οικοδομήματα και αυτόνομες αγροτικές εγκαταστάσεις, τα οποία ανήκουν στην ευρύτερη επικράτεια της Νικόπολης, δηλαδή στην ύπαιθρο «χώρα» της (territorium)²⁰⁰.

Στην ύπαιθρο «χώρα», που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων όλη την χερσόνησο της Πρέβεζας, υπήρχαν οικιστικές μονάδες, βιοτεχνικές εγκαταστάσεις και αγροικίες, λείψανα των οποίων εντόπισαν οι επιφανειακές έρευνες και η αρχαιολογική σκαπάνη.

2.1. ΑΓΡΕΥΠΑΥΛΗ ΣΤΗΝ ΑΓ. ΠΕΛΑΓΙΑ (ΚΑΣΤΡΟΣΥΚΙΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ)

Στην περιοχή Καστροσυκιά Πρέβεζας και σε περίοπτη θέση πάνω σε πλάτωμα με υψόμετρο 85 μ. και με πλήρη εποπτεία όλης της θαλάσσιας περιοχής του Ιονίου, βρίσκεται η Ι. Μ. Αγ. Πελαγίας²⁰¹.

Στον περιβάλλοντα χώρο της Μονής έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα κτηρίων ρωμαϊκών κυρίως χρόνων (μαυσωλείο, δεξαμενή), διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη και ανάγλυφα, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί για να διακοσμήσουν την πρόσοψη της εκκλησίας²⁰².

Κατά τη διάρκεια ανακαίνισης των κελιών της Μονής, αποκαλύφθηκαν τρεις χώροι με θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα, τα οποία πιθανότατα ανήκουν σε αγρέπαιυλη ρωμαϊκών χρόνων. Η υπόθεση της ύπαρξης αγροικίας ενισχύεται και από το γεγονός ότι στον αύλειο χώρο της Μονής σώζεται και ένας μυλόλιθος από trapetum, αδιάψευστος μάρτυρας δραστηριοτήτων παραγωγής ελαιολάδου και σε αυτή την αγροικία²⁰³.

Από ένα δωμάτιο της αγροικίας, του οποίου η χρήση δεν είναι γνωστή, σώζεται σπάραγμα πολύχρωμου ψηφιδωτού δαπέδου με περιμετρική ζωφόρο με δικτυωτό κόσμημα με ρόμβους στο κέντρο του. Ακολουθεί ζώνη προοπτικού μαϊάνδρου και στη συνέχεια ταινίες και κόσμημα αλυσιδωτού πλοχμού, που ορίζουν τετράγωνο πλαίσιο, το θέμα του οποίου δεν σώζεται.

²⁰⁰ Η ύπαιθρος χώρα δικαιοδοσίας της Νικόπολης είχε έκταση περίπου 4.000 τ. χλμ. και εκτείνονταν από τα όρη της Κασσώπης έως τα όρια της αποικίας της Πάτρας. Αναλυτικά για το territorium της Νικόπολης βλ. Σαμσάρης 1994 α, 75 – 77.

²⁰¹ Χρυσοστόμου 1980, 320, Katsadima – Angeli 2001, 97.

²⁰² Hammond 1968, 49, Dakaris 1971, 95, Βοκοτοπούλου 1969, 253 – 254.

²⁰³ Ντούζουγλη 2003, 10, εικ. 29 - 30.

Το ψηφιδωτό δάπεδο βρίσκεται παράλληλα στην έπαυλη του Μ. Αντωνίνου, στο μανσολείο στο αγροτεμάχιο 436 και σε άλλες περιοχές²⁰⁴ και χρονολογικά τοποθετείται στα τέλη 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ.Χ.

Η αγρέπαυλη ανήκε σίγουρα σε πλούσιους γαιοκτήμονες, οι οποίοι συνδύαζαν την άνεση της εξοχής με την παραγωγική διαδικασία και τις οικονομικές απολαβές. Όλο το συγκρότημα δείχνει αφενός αυτάρκεια με την δεξαμενή, τον μυλόλιθο και το ταφικό μνημείο, αφετέρου οικονομική ευρωστία και καλαισθησία με τα περίτεχνα ψηφιδωτά δάπεδα, που κοσμούσαν την οικία.

2.2. ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ ΣΤΗΝ ΑΓ. ΠΕΛΑΓΙΑ (ΚΑΣΤΡΟΣΥΚΙΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ)

Στον περίβολο της Ι. Μ. Αγ. Πελαγίας και ανατολικά του καθολικού διατηρείται *ad hoc* υπέργειο ταφικό πλινθόκτιστο κτήριο – Μανσολείο²⁰⁵. Το κτήριο εξωτερικά έχει τετράγωνη κάτοψη ενώ εσωτερικά διαμορφώνεται σταυρόσχημος χώρος. Το κτήριο θεμελιώνεται πάνω σε πόδιο από χυτή τοιχοποιία και έχει είσοδο στην νότια πλευρά του. Ο ταφικός θάλαμος, διαστάσεων 6,20 X 6,15 μ., καλύπτονταν με σταυροθόλιο, οι τοίχοι του ήταν επιχρισμένοι με κόκκινο χρώμα και το δάπεδό του ήταν καλυμμένο με κονίαμα²⁰⁶. Στις εσοχές του πιθανότατα ήταν τοποθετημένοι σαρκοφάγοι αττικού τύπου (τέλη 2^{ου} – α' μισό 3^{ου} αι. μ.Χ.), των οποίων τεμάχια βρέθηκαν διάσπαρτα στην περιοχή και εντοιχισμένα στο καθολικό της Μονής²⁰⁷. (εικ. 120 – 121)

Κατά την ανασκαφική έρευνα του θαλάμου βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, πλήθος κινητών ευρημάτων (όστρακα αγγείων, μαρμάρινα κυμάτια, σιδερένιο ρωμαϊκό

²⁰⁴ Παράλληλά του βρίσκουμε στον θάλαμο IV της έπαυλης στην Σκάλα Κεφαλληνίας (Καλλιπολίτης 1961 – 62, 28, πιν. 10), στην ρωμαϊκή έπαυλη στην Κόρινθο (Corinth V, πιν. 3 και 11), σε ταφικό μνημείο της ίδιας εποχής στις Κεγχρεές (Κόρκα – Rife 2013, 397 - 399) κ.α. Το δικτυωτό πλαίσιο εμφανίζεται από τον 1^ο αι. μ.Χ. αρχικά ως σύνθεση επιφανείας στην Ιταλία (Blake 1936, 97) και μετέπειτα ως σύνθεση πλαισίου στην έπαυλη της Κορίνθου, στη Μίλητο και την Αντιόχεια (Levi 1947, 403, pl. 44b, 105 d-e).

²⁰⁵ Το μανσολείο ανήκει στον τύπο του columbarium. Τέτοιου τύπου ταφικά μνημεία έχουν βρεθεί σε όλη την Ελλάδα και στις νεκροπόλεις της Νικόπολης. Βλ. Δεκουλάκου 1980, 556-575, Katsadima – Angeli 2001, 100.

²⁰⁶ Βοκοτοπούλου 1969, 253, Χρυσοστόμου 1980, 321, Katsadima – Angeli 2001, 97 - 100, πίν. 7.

²⁰⁷ Katsadima – Angeli 2001, 98 - 99.

κλειδί κ.α.) και **διάσπαρτες γυάλινες ψηφίδες** πράσινες, γαλάζιες και καστανές από το επιτοίχιο ψηφιδωτό του θαλάμου, το οποίο έχει καταστραφεί²⁰⁸.

2.3. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΑ ΡΙΖΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (εικ. 122)

Παρόμοιο οικιστικό συγκρότημα με εκείνο της Αγ. Πελαγίας εντοπίστηκε στα Ριζά Πρέβεζας, στη θέση «Φραγκοκκλησιά». Το συγκρότημα έχει πανοραμική θέα προς το Ιόνιο Πέλαγος και αναπτύσσεται σε δύο άνητρα. Στο ανώτερο άνητρο υπήρχε ορατό δεκαγωνικό οικοδόμημα εγγεγραμμένο σε τετράγωνο με θολωτή κάλυψη, το οποίο διατηρείται σε αξιόλογο ύψος από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους²⁰⁹. Το κτήριο είχε αρχικά ερμηνευτεί ως νυμφαίο, πιθανότερη όμως θεωρείται η εκδοχή ότι αποτελεί τμήμα ιδιωτικών λουτρών – βαλανείου²¹⁰.

Ο επιμελής καθαρισμός στο αγροτεμάχιο από την ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων αποκάλυψε την ύπαρξη ενός εκτεταμένου οικοδομικού συγκροτήματος, το οποίο δεν περιορίζεται μόνο στο ήδη γνωστό δεκαγωνικό οικοδόμημα. Δυτικά αυτού εντοπίστηκαν τρεις ακόμη χώροι (Γ, Δ, Ε), οι οποίοι αποτελούν δωμάτια μιας οικίας²¹¹.

Σε μικρή απόσταση από τον χώρο Ε συγκεντρώθηκαν λευκές ψηφίδες **κατεστραμμένου ψηφιδωτού δαπέδου** ενώ στον χώρο Γ υπήρχε ορθομαρμάρωση. Το οικιστικό σύνολο κατέχει μία έκταση περίπου 1800 τ.μ. και έχει χρονολογηθεί από τους μελετητές στον 3^ο – 4^ο αι. μ.Χ.²¹²

Η πολυτελής κατασκευή του συγκροτήματος, κτισμένου σε πανοραμική θέση πάνω από τον γραφικό όρμο Αρτολίθια, δίπλα σε πλούσια πηγή νερού, με λουτρικές εγκαταστάσεις, συγκεντρώνει όλες τις προϋποθέσεις μιας αγροικίας, στον τύπο της

²⁰⁸ Το επιτοίχιο ψηφιδωτό με τις γυάλινες ψηφίδες όπως και η εσωτερική διακόσμηση του ταφικού θαλάμου μας οδηγούν σε ιταλικά πρότυπα, χωρίς αυτό όμως να αποτελεί και καθοριστικό στοιχείο για την καταγωγή των ιδιοκτητών. Βλ. Παπαϊοάννου 2002, 311.

²⁰⁹ Για την πρώτη παρουσίαση του οικοδομήματος που ερμηνεύεται ως Νυμφαίο βλ. Χρυσοστόμου 1982, 10-21 και Alcock 1993, 70, εικ. 24.

²¹⁰ Ζάχος 1993, 301, σχεδ. 17, πιν. 96 δ, Katsadima – Angeli 2001, 91- 94.

²¹¹ Ζάχος 1993, 301, Παπαϊοάννου 2002, 311.

²¹² Katsadima – Angeli 2001, 94.

villa marittima, ενός πλούσιου γαιοκτήμονα, του οποίου η μόνιμη κατοικία θα πρέπει να βρίσκονταν στην κοντινή Νικόπολη²¹³.

2.4. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΧΑΛΙΚΙΑ» ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ (εικ. 123)

Μία ακόμη αγροικία ρωμαϊκών χρόνων εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια εργασιών αναδασμού στην ενδοχώρα, κοντά στις όχθες του ποταμού Λούρου, στη θέση «Χαλίκια» Αγ. Γεωργίου. Στις υπώρειες του λόφου Δομνίστρα, σε παρόχθια θέση δίπλα σε πηγές με πλούσια νερά η αγροικία καταλάμβανε έκταση περίπου 1225 τ.μ. Η διάταξη των χώρων της είναι πειόσχημη, ενώ φαίνεται ότι είχε και δεύτερο όροφο²¹⁴. Η αγροικία διέθετε και συγκρότημα ιδιωτικών λουτρών - βαλανείο, το οποίο καταλάμβανε ξεχωριστό τμήμα στο βόρειο τομέα της οικίας. Η είσοδος του κτηρίου πιθανότατα τοποθετείται στον ανατολικό τομέα, αν και δεν έχει ακόμη εντοπιστεί.

Από τα δωμάτια που έχουν αποκαλυφθεί τα περισσότερα του βόρειου τμήματος αποτελούν αίθουσες υποδοχής, εστίασης και δεξιώσεων και είναι στρωμένα με πολυτελή ψηφιδωτά δάπεδα, ενώ ο χώρος Β πιθανότατα αποτελούσε το *lararium* με την κόγχη και πειόσχημη κατασκευή με αράβδωτο κιονίσκο στο κέντρο της.

Στον **χώρο Α**, διαστάσεων 4,35 X 3,70 μ., το δάπεδο κοσμούσε ψηφιδωτό με ενιαίο γεωμετρικό μοτίβο από συμπλεκόμενους κύκλους, οι οποίοι δημιουργούν τετράφυλλα. Η σύνθεση επιφανείας περιβάλλονταν από ταινία με μελανά τρίγωνα και ζώνη με λευκές ψηφίδες, ενώ **κοντά στον χώρο Α** βρέθηκε σπάραγμα ψηφιδωτού με μελανές και λευκές ψηφίδες.

Με τον χώρο Α επικοινωνούσε ο **χώρος ΣΤ**, ο οποίος διέθετε δύο ανοίγματα – εισόδους. Ο χώρος ΣΤ (5,40 X 4,40μ.) ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο. Το ψηφιδωτό περιμετρικά ορίζεται από πλατιά ταινία με ροδαλές ψηφίδες και εσωτερικά υπάρχει λευκός κάμπος με σταυρόσχημα μοτίβα κατά διαστήματα. Ακολουθεί ταινία με τρίγωνα και μια δεύτερη με μεγαλύτερους και μικρότερους ρόμβους. Το κεντρικό

²¹³ Ζάχος 1993, 301.

²¹⁴ Ζάχος – Χόινας 2000, 556 -557, εικ. 21-22.

θέμα καταλαμβάνει το μοτίβο της «ασπίδας» με φολίδες²¹⁵ και στα τριγωνικά διάχωρα σχηματοποιημένα άνθη λωτού. Στο κέντρο της ασπίδας αποδίδεται εξάγωνο μέταλλο με φυλλόσχημο μοτίβο.

Στο **χώρο Ε** (διαστάσεων 3,65 X 4 μ.) το ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο σώζεται κατά το ήμισυ, κοσμείται με μοτίβο «ασπίδας» με φολίδες, η οποία περικλείεται από ορθογώνια ταινία βαθμιδωτών τριγώνων. Στις γωνίες φέρει σχηματοποιημένο άνθος λωτού, ενώ το θέμα περιβάλλει ζώνη με επάλληλα και βαθμιδωτά τρίγωνα. Το ψηφιδωτό είναι πολύ κατεστραμμένο κυρίως στην είσοδο του δωματίου, ενώ λείπει και το κεντρικό τμήμα του, όπου θα υπήρχε το μέταλλο της ασπίδας. Το ψηφιδωτό ήταν δίχρωμο, ενώ στους τοίχους βρέθηκε επίχρυσμα κόκκινου χρώματος, γεγονός που προσδίδει μία πρωιμότητα στην χρονολόγηση και παραπέμπει σε ιταλικά πρότυπα.

Με τον χώρο Ε επικοινωνούσε ο ορθογώνιος επιμήκης **χώρος Ζ** (8,30 X 3,63 μ.), ο οποίος ήταν στρωμένος με περίτεχνο ψηφιδωτό δάπεδο. Το ψηφιδωτό ορίζεται περιμετρικά από μία κυανή ταινία, ακολουθεί ζώνη με λευκές ψηφίδες και κατά διαστήματα μικρά σταυροειδή - ρομβόσχημα μοτίβα²¹⁶. Το κεντρικό θέμα αποτελείται από τρία τετράγωνα, που διαμορφώνουν ένα ορθογώνιο πλαίσιο, το οποίο περιβάλλεται από κόσμημα αστραγάλων²¹⁷ και οδοντωτά τρίγωνα. Το κεντρικό τετράγωνο φέρει ζατρίκιο στις γωνίες και στις πλευρές τρίγωνα που εναλλάσσονται με δίφυλλο μοτίβο εγγεγραμμένο σε τετράγωνο πλαίσιο. Ακολουθεί μοτίβο με τετράφυλλο κόσμημα εγγεγραμμένο σε τετράγωνο πλαίσιο και τα ενδιάμεσα διάχωρα καταλαμβάνουν οκτάκτινα άστρα με ρομβοειδή πέταλα. Εκατέρωθεν του κεντρικού τετραγώνου αντίστοιχες πέλτες.

Ο χώρος Ζ επικοινωνούσε με τον τετράγωνο **Χώρο Ι** (3,60 X 3,98μ.), ο οποίος έφερε ψηφιδωτό δάπεδο με κεντρικό θέμα «ασπίδα» με τρίγωνα. Στο μέταλλο της ασπίδας απεικονίζεται εξάκτινο αστέρι (;) από μαύρες, ωχροκίτρινες και ροδαλές ψηφίδες, ενώ στις γωνίες υπήρχαν σχηματοποιημένα άνθη λωτού. Ένθεν και ένθεν του

²¹⁵ Décor II, 140, pl. 332 a-b. Μοτίβο με ιταλική καταγωγή και ασπρόμαυρη τεχνική, ιδιαίτερα δημοφιλές στην Ελλάδα και σε άλλες επαρχίες της αυτοκρατορίας. Δεν συνηθίζεται ιδιαίτερα μετά τον 3^ο αι. μ.Χ. Βλ. Waywell 1979, 305.

²¹⁶ Décor I, 31, pl. 5a.

²¹⁷ Décor I, 61, pl. 23k. Το μοτίβο του αστραγάλου (bead and real) αντιγράφηκε από τους Ρωμαίους από το ελληνικό ρεπερτόριο, το οποίο προέρχεται από την αρχιτεκτονική. Ήταν πολύ συνηθισμένο θέμα στην Ελλάδα και συνήθως χρησιμοποιείται σε μονοχρωμία. Η χρήση του αρχίζει από τον 2^ο αι. μ.Χ. και φτάνει στην ύστερη αρχαιότητα. Βλ. Waywell 1979, 309.

κεντρικού θέματος διαμορφώνονται ζώνες με τετράγωνα μέσα στα οποία εγγράφονται πέλτες ή πλοχμός και ρόμβοι που φέρουν στο κέντρο τους μετάλλιο με σβάστικα. Όλη η σύνθεση περιβάλλεται από δύο λεπτές ταινίες με ροδαλές ψηφίδες και ζώνη με σταυροειδή – ρομβοειδή κοσμήματα. Η ψηφιδωτή σύνθεση βρίσκεται παράλληλο στο τρικλίνιο 18 της οικίας του Μάνιου Αντωνίνου. Θα μπορούσε κάλλιστα να έχει κατασκευαστεί από το ίδιο συνεργείο ή από ντόπιους τεχνίτες, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τετράδια σχεδίων ή αντέγραφαν σχέδια που ήταν πρώτα στις προτιμήσεις των πελατών. (εικ. 124 – 132)

Το κτήριο παρουσιάζει επάλληλες οικοδομικές φάσεις από τον 1^ο αι. μ.Χ. έως το α΄ μισό του 4^{ου} αι. μ.Χ. οπότε καταστράφηκε πιθανότατα από πυρκαγιά²¹⁸.

Οι παραθαλάσσιες επαύλεις του Αμβρακικού και του Ιονίου και η παραποτάμια του Λούρου, είχαν εύκολη πρόσβαση στα λιμάνια της Νικόπολης, του μεγάλου αυτού αστικού κέντρου. Άλλωστε ο ποταμός Λούρος ήταν πλωτός στην αρχαιότητα και ήταν εύκολο τα εμπορεύματα να φτάσουν στις παρυφές της πόλης, στις ακτές του Μαζώματος.

2.5. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΤΖΟΥΜΣΑ», ΔΗΜΟΥ ΛΟΥΡΟΥ (εικ. 133)

Κατά την εκτέλεση αρδευτικού έργου στην πεδινή περιοχή μεταξύ ποταμού Λούρου και Ζαλόγγου, στη θέση «Τζούμσα», εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα, τα οποία σύμφωνα με τους ανασκαφείς ανήκαν σε αγροικία της ρωμαϊκής περιόδου²¹⁹.

Η αγροικία ανασκάφηκε σε μία έκταση τουλάχιστον 522 τ. μ. και φαίνεται να συνεχίζεται. Μέχρι σήμερα έχει αποκαλυφθεί σύμπλεγμα δωματίων, δεξαμενών και βαλανείου, καθώς και εργαστηριακές εγκαταστάσεις. Στα «δημόσια» δωμάτια της οικίας αποκαλύφθηκαν πολυτελή ψηφιδωτά και βοτσαλωτά δάπεδα, από τα οποία δεν υπάρχει φωτογραφική τεκμηρίωση.

Η αγροικία (villa rustica), η οποία κατασκευάστηκε πλησίον της δυτικής ακτής του Αμβρακικού κόλπου, πιθανότατα ανήκε σε κάποιον πλούσιο ρωμαίο γαιοκτήμονα, ο οποίος καλλιεργούσε μεγάλο τμήμα της πεδινής έκτασης που περιέβαλλε το

²¹⁸ Ζάχος – Χόινας 2006, 687, Ζάχος 2012, 344, εικ. 6.

²¹⁹ Ρήγιнос 2012, 356, εικ. 2, Κωνσταντάκη 2018, 33.

αγρόκτημά του²²⁰. Παράλληλα, η γειτνίαση των αγροτικών εγκαταστάσεων με τον ποταμό Λούρο και τον Αμβρακικό κόλπο, επέτρεπε τη διοχέτευση των αγαθών του στις αγορές.

2.6. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ (;) ΣΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΡΟΦΟΡΟ (ΩΡΩΠΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ)

Στο λόφο Κούλια, στους βορειοανατολικούς πρόποδες του Ζαλόγγου βρίσκεται ο εγκαταλελειμμένος σήμερα οικισμός του Παλαιορόφου. Στην ίδια θέση, σύμφωνα με τον Δάκαρη, υπήρχε η αρχαία Ελάτρεια²²¹. Η Ελάτεια ή Ελάτρεια ήταν ηλειακή αποικία, η οποία ιδρύθηκε τον 5^ο αι. π.Χ. και συνέχισε να κατοικείται έως τα ρωμαϊκά και πρώτα χριστιανικά χρόνια²²². Από τον αρχαίο οχυρωμένο οικισμό της Ελάτρειας διακρίνονται τμήματα των πολυγωνικών τειχών της, θεμέλια κτηρίων καθώς και τμήμα του υδραγωγείου της Νικόπολης, το οποίο ήταν κατασκευασμένο με την μορφή υπόγειας αύλακας με θολωτή κάλυψη²²³.

Ο Δάκαρης αναφέρει ότι σε μικρή απόσταση από την ακρόπολη του Παλαιορόφου και το υδραγωγείο και δίπλα σε ρέμα υπάρχουν λείψανα οικοδομήματος με τοιχοποιία κατασκευασμένη από μικρούς λίθους και ασβεστοκονίαμα και ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου ρωμαϊκών ή πρώιμων βυζαντινών χρόνων²²⁴.

Πιθανότατα η τοιχοποιία και τα σπαράγματα του ψηφιδωτού ανήκουν σε οικία ρωμαϊκών χρόνων, ίσως αγρέπαυλη²²⁵. Τα κατάλοιπα αυτά δεν είναι ορατά σήμερα και δεν υπάρχει φωτογραφική τεκμηρίωση.

2.7. ΑΡΧΑΙΟ ΚΤΗΡΙΟ ΣΤΟΝ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟ (ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΡΙΖΟΒΟΥΝΙΟΥ)

Στην πεδινή ενδοχώρα της Πρέβεζας και στις υπώρειες του λόφου Καστρί βρίσκεται το χωριό Ριζοβούνι. Στο ανατολικό τμήμα του χωριού και πάνω στον λόφο, ύψους

²²⁰ Σύμφωνα με τον Ριζάκη (Ριζάκης 1996, 104 -105) ο διαχωρισμός ανάμεσα στις βίλες είναι ο εξής: Οι villae rusticae αποτελούν αυτοδύναμες οικιστικές και παραγωγικές μονάδες, ενώ οι villae suburbanae/ villae maritimae αποτελούν εξοχικές κατοικίες εύπορων γαιοκτημόνων και εμπόρων – επιχειρηματιών.

²²¹ Dakaris 1971, 171-177.

²²² Dakaris 1971, 95, Wiseman 2001, 57.

²²³ Hammond 1967, 52, Μερκούρη 2017, 536 – 537.

²²⁴ Τα παραπάνω ευρήματα εντοπίστηκαν εντός του αγρού του Αριστάρχη Γκόγκα, μαζί με αρχαίο πηγάδι με επιμελημένη πολυγωνική τοιχοποιία. Βλ. Δάκαρης 1961/2, 194.

²²⁵ Dakaris 1971, 230, Karatzeni 2001, 169.

180 μ., βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας πόλης Βατία ή Βατίες, αποικίας των Ηλείων από τον 8ο αιώνα π. Χ.²²⁶

Σε αυτοψία που πραγματοποιήθηκε το 1964 στην ευρύτερη περιοχή, ο τότε έκτακτος επιμελητής Ν. Παπαδόπουλος, επεσήμανε ερείπια αρχαίου κτηρίου και **ψηφιδωτό δάπεδο ρωμαϊκής ή χριστιανικής εποχής**²²⁷.

Δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες και τεκμήρια ούτε για το είδος του κτηρίου αλλά ούτε και για το σπάραγμα του ψηφιδωτού δαπέδου. Εκκρεμεί περαιτέρω διερεύνηση.

²²⁶ Σπανοδήμος – Ρήγιнос, 2013, 57 – 92.

²²⁷ Δάκαρης 1964 α, 309.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΤΑΣ (χάρτης 1)

Η Περιφερειακή ενότητα Άρτας καταλαμβάνει το νοτιοανατολικό τμήμα της Ηπείρου και η ομώνυμη πρωτεύουσά της χτίστηκε πάνω στα ερείπια της αρχαίας Αμβρακίας. Η Αμβρακία, η σημαντικότερη μετά την Κέρκυρα αποικία των Κορινθίων στη βορειοδυτική Ελλάδα, ιδρύθηκε το 625 π.Χ. από τον Γόργο, νόθο γιό του Κύψελου, τυράννου της Κορίνθου. Η ίδρυση της αποικίας κοντά στον πλωτό ποταμό Άραχθο και σε μικρή απόσταση από τον Αμβρακικό κόλπο, υπαγορεύτηκε από τα σημαντικά στρατηγικά και εμπορικά πλεονεκτήματα που πρόσφερε. Η πόλη βρισκόταν πάνω στον μοναδικό δρόμο, που οδηγούσε από την νότια Ελλάδα στην Ήπειρο, τη Μακεδονία, την Ιλλυρία και τη Θεσσαλία, αλλά και σε κομβικό σημείο του θαλάσσιου δρόμου προς την Αδριατική θάλασσα²²⁸.

3. AMBPAKIA

Η Αμβρακία οργανώθηκε συστηματικά από την αρχή της ίδρυσής της (625 π.Χ.) με πλήρες πολεοδομικό σχέδιο και ενισχύθηκε με ισχυρό οχυρωματικό περίβολο. Στην περιοχή επιρροής της περιλάμβανε εκτός από το «άστυ» και την υπαιθρο «χώρα», εύφορες πεδιάδες που ήταν απαραίτητες για την αυτόνομη ύπαρξή της²²⁹.

Στην ιστορική διαδρομή της η πόλη γνώρισε μεγάλη ακμή, ιδιαίτερα τον 3^ο αι. π.Χ., όταν ο βασιλιάς των Μολοσσών Πύρρος την επέλεξε ως πρωτεύουσα του κράτους του. Το 189 π.Χ. μετά την πολιορκία από τον Μάρκο Φούλβιο Νοβιλίορα και την εγκατάσταση ρωμαϊκής φρουράς στην πόλη, η Αμβρακία εισέρχεται σε μία περίοδο παρακμής, η οποία θα διαρκέσει περίπου δύο αιώνες. Παρόλα αυτά διατηρεί κάποια μορφή αυτονομίας και γλυτώνει την καταστροφή του 167 π.Χ., όταν καταστρέφονται οι περισσότερες ηπειρωτικές πόλεις²³⁰.

Η ίδρυση της Νικόπολης το 29 π.Χ. και η μαζική μετοίκηση των κατοίκων της προς τη νέα πόλη έφερε μεγάλες αλλαγές στις οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες της Αμβρακίας και του ευρύτερου ηπειρωτικού χώρου. Η εγκατάλειψη όμως της πόλης

²²⁸ Σούλη 1992, 15 – 24, Ρήγιнос 2008, 13 – 14.

²²⁹ Την άριστη γεωμετρική χάραξη της πόλης πραγματοποίησαν Κορίνθιοι γεωμέτρες και τεχνικοί, οι οποίοι προχώρησαν ακόμη και σε αναδάσμο της «γεωργικής» υπαίθρου στα δυτικά του Αράχθου, την οποία διαίρεσαν σε ορθογώνιους κλήρους. Για την πολεοδομική οργάνωση της Αμβρακίας βλ. Andreou 1993, 91 – 101.

²³⁰ Karatzeni 1996, 241 – 243.

από μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της δεν συνεπάγεται και την ερήμωσή της²³¹, γεγονός που τεκμηριώνεται από τα αρχαιολογικά δεδομένα των τελευταίων δεκαετιών. Κατάλοιπα ταφών στο δυτικό νεκροταφείο της πόλης και οικιών μαρτυρούν την κατοίκηση της Αμβρακίας μέχρι και τον 4^ο αι. μ.Χ.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν δύο οικίες, οι οποίες ανασκάφηκαν στην πόλη της Άρτας και διατηρούν σπαράγματα ψηφιδωτών δαπέδων της πρώιμης ρωμαϊκής εποχής.

3.1. ΟΙΚΙΑ (ΟΔΟΣ ΑΕΤΟΡΡΑΧΗΣ – ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΟΥ) (εικ. 134)

Η πρώτη οικία αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας σε οικόπεδο ιδιώτη στην οδό Αετορράχης. Από την οικία, η οποία είχε όψη σε αρχαίο δρόμο, αποκαλύφθηκαν δύο χώροι – δωμάτια²³². Ο πρώτος, διατηρεί δάπεδο από λευκά χαλίκια πάνω σε υπόστρωμα κροκάλων ενώ ο δεύτερος, ο οποίος πιθανότατα αποτελεί **υπνοδωμάτιο (cubiculum)** είναι στρωμένος με βοτσαλωτό δάπεδο²³³.

Το δάπεδο φέρει γεωμετρική διακόσμηση από λευκά και μαύρα χαλίκια, που σχηματίζουν ορθογώνιο διαστάσεων 2,50 X 1,70μ., μέσα στο οποίο εγγράφονται τρίγωνα και ρόμβοι και στο κέντρο τους απεικονίζεται δέσμη κεραυνών. Ακολουθούν έξι ζώνες μέσα στις οποίες εγγράφεται από μία σειρά μικρών σταυροειδών μοτίβων, που δημιουργούνται από τέσσερα λευκά και ένα μαύρο χαλίκι.

Τα γεωμετρικά μοτίβα του δαπέδου, όπως τα σταυροειδή, ανάγουν την καταγωγή τους σε ιταλικά πρότυπα (Πομπηία, Σταβίες, Ηράκλειο) της ύστερης δημοκρατίας ενώ τρίγωνα και ρόμβοι με παρόμοια διάταξη έχουν βρεθεί σε ψηφιδωτό στη Γαλλία²³⁴. Όσον αφορά στην απεικόνιση της διπλής δέσμης κεραυνών²³⁵, αγαπητό και χαρακτηριστικό μοτίβο στον ηπειρωτικό χώρο με ιδιαίτερους συμβολισμούς,

²³¹ Η Αμβρακία αναφέρεται από πολλούς σύγχρονους με τα γεγονότα συγγραφείς, Λίβιος (38.44.3-4) στα χρόνια του Αυγούστου και Πλίνιος (4.1.4.) στα χρόνια των Φλαβίων, ως υπάρχουσα πόλη. Βλ. Karatzeni 1996, 245.

²³² Ανδρέου 1987, 311- 312, σχεδ. 2, πιν. 170.

²³³ Η Παπαϊωάννου ταυτίζει το δεύτερο δωμάτιο με cubiculum λόγω των διαστάσεών του και της διακόσμησής του με βοτσαλωτό δάπεδο. Βλ. Παπαϊωάννου 2002, 325 - 326, pl. 112 b.

²³⁴ Παπαϊωάννου 2002, 325 και υποσημ. 259 -260, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία.

²³⁵ Πολλές φορές η διπλή δέσμη κεραυνών πλαισιώνεται και από τα φτερά του αετού του Διός, τα *ώκύπτερα*. Αυτά αποτελούν βραχυγραφία της παράστασης του αετού πάνω σε σχηματοποιημένο κεραυνό. Απαντά σε κεράμους, σε τμήματα του οπλισμού στην περιοχή της Ηπείρου (επωμίδες, λαβές ξιφών, τελαμώνες) κ.α. Ο ρόλος του σχεδίου αυτού ήταν διπλός: σύμβολο της δύναμης του Δωδωναίου Δία και έμβλημα του Κοινού των Ηπειρωτών (233/231 – 148 π.Χ.). Βλ. Δάκαρης 1980, 27-33.

πιθανότατα αντιπροσώπευε κάτι ιδιαίτερο για τον ιδιοκτήτη του σπιτιού και παραγγελιοδότη, για τον οποίον προφανώς ο Δίας ήταν ο προστάτης θεός του²³⁶.

3.2. ΟΙΚΙΑ (ΟΔΟΣ ΑΡΑΧΘΟΥ – ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΔΕΛΦΩΝ ΤΣΑΓΚΑ)

Η δεύτερη οικία, με δύο οικοδομικές φάσεις, αποκαλύφθηκε εν μέρει σε οικόπεδο ιδιωτών στην Άρτα κατά τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής²³⁷. Στη νεότερη οικοδομική φάση, πρώιμη ρωμαϊκή, ανήκει το ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,90 μ. και πλάτος 0,30 – 0,60 μ. Το βοτσαλωτό δάπεδο ήταν ψηφοθετημένο με μικρά χαλίκια που σχημάτιζαν σε ένα σημείο, το οποίο πιθανώς αποτελούσε το κέντρο του δαπέδου, έναν εξάφυλλο ρόδακα, ενώ η υπόλοιπη επιφάνειά του ήταν ακόσμητη. Ο χώρος που βρέθηκε το ψηφιδωτό ήταν εμφανώς ευρύτερος από τον χώρο, που υπήρχε στο ίδιο σημείο κατά την προγενέστερη φάση, γεγονός που μαρτυρεί την αλλαγή της διαρρύθμισης της οικίας από τον νέο ιδιοκτήτη.

Τα ψηφιδωτά των δύο αυτών οικιών της Αμβρακίας εντάσσονται στα πρωιμότερα παραδείγματα ψηφιδωτών δαπέδων, που χρησιμοποιούν την δυτική ασπρόμαυρη τεχνική (μαύρα σχέδια πάνω σε λευκό φόντο)²³⁸ στον ηπειρωτικό χώρο²³⁹.

Η παράδοση της Αμβρακίας στα βοτσαλωτά δάπεδα είναι γνωστή πλέον από τα ευρήματα των ανασκαφικών ερευνών στην περιοχή²⁴⁰. Η Αμβρακία υπήρξε εμπορικό

²³⁶ Παραϊοαννου 2002, 326, υποσημ. 261.

²³⁷ Παπαγγελή 1980, 313 - 314.

²³⁸ Η ασπρόμαυρη τεχνική ήταν γνωστή ήδη στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια, αλλά με την ειδοποιό διαφορά ότι τότε τα μοτίβα – σχέδια ήταν άσπρα πάνω σε σκούρο φόντο. Βλ. Dunbabin 1999, 6-8.

²³⁹ Παραϊοαννου 2002, 327.

²⁴⁰ Πλήθος βοτσαλωτών δαπέδων έχουν βρεθεί στις σωστικές ανασκαφές στην πόλη της Άρτας, τα περισσότερα σε μορφή σπαραγμάτων. Βλ. Δάκαρης 1964, 310 - 311, πιν. 349δ, Ανδρέου 1978, 177 - 178, σχεδ. 1, πιν. 56, Ανδρέου 1975, 218, πιν. 128α, Π. Καρατζένη – Χατζηγιάννη 1978, 179 - 180, πιν. 67, Ανδρέου 1979, 244 - 245, πιν. 92γ, Χρυσοστόμου 1980α, 309, Ανδρέου 1986, 111, Καρατζένη 1987, 315, πιν. 172β, Ανδρέου 1988, 304 - 305, πιν. 166β, Ανδρέου 1988α, 305, πιν. 168α, Ανδρέου 1988β, 305, πιν. 168 β, Κοντογιάννη 1999, 466 - 467, πιν. 29 -30, Κοντογιάννη 1999 α, 466, πιν. 31 - 32, Κοντογιάννη 2000, 554 - 555, εικ. 19, Κοντογιάννη 2000α 554, Αγγέλη 2003, 79 - 80, Γιούνη – Καραμπά 2003, 86, Γιούνη – Καραμπά 2004, 122 - 127. Αυτά που ξεχωρίζουν για την καλλιτεχνική και αισθητική τους αξία και σώζονται σε καλή κατάσταση είναι: α) το βοτσαλωτό δάπεδο από λουτρικές εγκαταστάσεις στο χώρο του μικρού θεάτρου της Αμβρακίας, το οποίο χρονολογείται στα τέλη 4^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. π. Χ. Το δάπεδο φέρει παράσταση φτερωτών ερωτιδέων, κύκνων και δελφινιών και ερμαϊκή στήλη με κεφαλή Σιληνού, βλ. Ανδρέου 1976, 199 - 201, πιν. 146 - 148, σχεδ. 1, β) το βοτσαλωτό δάπεδο με φυτική διακόσμηση που βρέθηκε σε ανδρώνα οικίας, που χρονολογείται στα τέλη 4^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. Το δάπεδο κοσμεύεται με επτάφυλλα και ενδεκάφυλλα ανθέμια που

και πολιτιστικό κέντρο της βορειοδυτικής Ελλάδας για πολλούς αιώνες με πλήθος καλλιτεχνικών εργαστηρίων (κοροπλαστικής, χαλκοπλαστικής, κεραμικής κλπ) και εργαστηρίων ψηφιδωτών. Η νέα τάξη πραγμάτων, μετά την ρωμαϊκή κυριαρχία και την εγκατάσταση ρωμαίων στην περιοχή, δημιούργησε νέες ανάγκες και νέες προτιμήσεις στη διαρρύθμιση και διακόσμηση των οικιών.

Η χρήση της δίχρωμης δυτικής τεχνικής στα ψηφιδωτά δάπεδα της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου στην Αμβρακία είναι απόρροια πολλών παραγόντων. Οι εμπορικές συναλλαγές με την Δύση, η εγκατάσταση ρωμαίων στην περιοχή και ακόμη ίσως τα βιβλία σχεδίων που κυκλοφορούσαν σε όλη την Μεσόγειο, επηρέασαν τους ντόπιους τεχνίτες, οι οποίοι θέλησαν να εξελίξουν την τέχνη τους και να καλύψουν τις νέες προτιμήσεις των παραγγελιοδοτών.

Τα πρώιμα ρωμαϊκά ψηφιδωτά της Αμβρακίας συνδυάζουν την ιταλική μαυρόασπρη τεχνική και ορισμένα δυτικά μοτίβα (σταυροειδή κοσμήματα) με τα ελληνικά σχέδια (κεραυνός) και τα ντόπια υλικά, ενώνοντας αρμονικά μεταξύ τους την τοπική παράδοση και την εμπειρία με τις νέες καλλιτεχνικές προκλήσεις.

3.3. ΚΩΣΤΑΚΙΟΙ ΑΡΤΑΣ

Στην κοντινή ύπαιθρο «χώρα» της Αμβρακίας και σε απόσταση περίπου τρία χιλιόμετρα από την σημερινή πόλη της Άρτας, βρίσκεται το χωριό Κωστακιοί. Η περιοχή είχε κατοικηθεί ήδη από τον 7^ο αι. π.Χ. και σε επιφανειακές έρευνες έχουν εντοπιστεί διάσπαρτα ευρήματα, τα οποία πιστοποιούν την ύπαρξη αρχαίων οικιστικών θέσεων. Οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στην θέση «Παλαιοκκλήσι» Κωστακίων, έφεραν στο φως **ψηφιδωτό δάπεδο ρωμαϊκής**

εναλλάσσονται και συνδέονται με σιγμοειδείς έλικες και άνθη λωτού γύρω από κεντρικό οκτάκτινο άστρο. Η σύνθεση περιβάλλεται με μαιάνδρο και τρέχουσα σπείρα. Βλ. Κατσαδήμα 2003, 88 - 91, Κατσαδήμα 2012, 343, εικ. 3, και γ) το βοτσαλωτό δάπεδο από ανδρώνα οικίας ελληνιστικών χρόνων, που ανήκε σε πολύ εύπορη οικογένεια της Αμβρακίας. Το δάπεδο, διαστάσεων 3,50 X 3,50 μ., κοσμούσε πολυπρόσωπη σύνθεση που απεικόνιζε μία μορφή σε τέθριππο πάνω σε σφαίρα και περιβάλλονταν από πλούσια φυτική και γεωμετρική διακόσμηση ενώ σε άλλο σημείο απεικονίζονται δύο ορχούμενες ανδρικές μορφές που περιβάλλουν δύο αντωπούς αιγάγρους εκατέρωθεν κανθάρου. Πρόκειται για εξαιρετικής ποιότητας βοτσαλωτό δάπεδο της ελληνιστικής περιόδου. Βλ. Γιούνη - Γιαννάκη 2004, 127 -129, Γιούνη - Γιαννάκη 2012, εικ. 4.

περιόδου, το οποίο δεν σώζεται²⁴¹ και δεν υπάρχει κάποια αναφορά για το κτήριο από το οποίο προήλθε.

3.4. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ (εικ. 135)

Σε μικρή απόσταση από τις λιμνοθάλασσες Ροδιά και Τσουκαλού του Αμβρακικού κόλπου, βορειοανατολικά της κοινότητας Στρογγυλής του Ν. Άρτας, στους πρόποδες του όρους Μαυροβούνι ή Βίγλα, υψώνεται ο λόφος Ποδαρούλι²⁴². Στην κορυφή του λόφου ανασκάφηκαν κατάλοιπα ενός εκτεταμένου συγκροτήματος αγροικίας (*villa rustica*)²⁴³, με τα ενδιαίτηματα των χρηστών της και ενδεχομένως αποθηκευτικούς χώρους ενώ στους νότιους πρόποδες του λόφου εντοπίστηκαν οκταγωνικό οικοδόμημα με διάφορα προσκτίσματα, πιθανώς λουτρό, και εγκαταστάσεις ελαιοτριβείου²⁴⁴.

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε το μεγαλύτερο μέρος της αγροικίας, η οποία αποτελείται από δύο πτέρυγες, τη νότια, κύρια πτέρυγα της κατοικίας και τη βόρεια, όπου υπήρχαν οι βοηθητικοί χώροι. Από την κύρια πτέρυγα εντοπίστηκαν δέκα δωμάτια, τετράγωνης ή ορθογώνιας κάτοψης που διατάσσονται σε σχήμα Π, γύρω από το επίμηκες δωμάτιο 8, το οποίο αποτελεί έναν επιμήκη προθάλαμο που εξασφάλιζε την επικοινωνία με τα κύρια δωμάτια της οικίας. Στον νότιο τοίχο του προθαλάμου βρίσκεται και η κεντρική είσοδος της οικίας, η οποία πρέπει να έφερε πολύθυρο²⁴⁵.

²⁴¹ Με το ΦΕΚ 35/Β/2-2-1962, 371 η θέση έχει χαρακτηριστεί ως αρχαιολογικός χώρος: «Εψηφοθετημένον δάπεδον εις θέσιν Παλαιοκκλήσι της κοινότητος Κωστακίων, ένθα η πρότυπος αγροτική καλλιέργεια Γεωργικής Υπηρεσίας Άρτης». Βλ. Karatzeni 1996, 245, Karatzeni 2001, 168.

²⁴² Jing – Rapp 2003, 179 – 192.

²⁴³ Με βάση την διαρρύθμιση των δωματίων της αγρέπαυλης φαίνεται ότι το κτήριο ανήκει στον τύπο της έπαυλης με διάδρομο ή στοά (*corridor villa* ή *porticus villa*). Στην αγρέπαυλη διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις. Στην πρώτη οικοδομική φάση η αγρέπαυλη είχε και δεύτερο όροφο. Στην δεύτερη οικοδομική φάση ο δεύτερος όροφος πιθανώς καταργήθηκε καθώς ο χώρος του κλιμακοστασίου κλείστηκε και ίσως χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη. Η κατάργηση του δευτέρου ορόφου φαίνεται να συμβαδίζει με την διεύρυνση του ισογείου και την προσθήκη νέων δωματίων (5, 7 και 9). Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής χρονολογούν τη χρήση της οικίας από τον 1^ο έως τον 3^ο αι. μ.Χ. Βλ. Ντούζουγλη 1998, 78.

²⁴⁴ Ντούζουγλη 1998, 74, Ντούζουγλη 2003, 5 – 6. Τα ερείπια ήταν γνωστά στη βιβλιογραφία ήδη από την δεκαετία του '40, πρβλ. Πέτσας 1950-51, 40 – 41, Hammond 1967, 61, Dakaris 1971, 59, 85. Μεταξύ των ετών 1992 – 1994 έγιναν συστηματικές επιφανειακές έρευνες (Wiseman – Ζάχος – Κεφαλώνιτου 1992, 294, Wiseman 2001, 46), ανασκαφές από την ΙΒ' ΕΠΚΑ και συντήρηση των ψηφιδωτών δαπέδων από την ΙΒ' ΕΠΚΑ. Βλ. Ντούζουγλη 1993, 282 – 285, Ντούζουγλη 1994, 382 – 385.

²⁴⁵ Ντούζουγλη 2003, 6.

Στα δωμάτια της νότιας πτέρυγας βρέθηκαν ψηφιδωτά δάπεδα σε διάφορα επίπεδα διατήρησης, άλλοτε μετακινημένα από την αρχική τους θέση και πρόχειρα επανατοποθετημένα (δωμάτιο 1) και άλλοτε αποσπασματικά σωζόμενα κατά χώραν (δωμάτια 12, 13 και 7).

Το **δωμάτιο 1** σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα παρουσίαζε εικόνα βίαιης καταστροφής, καθώς τα επιχρίσματα των τοίχων του και του ψηφιδωτού δαπέδου βρέθηκαν αναμειγμένα με άλλα κατεστραμμένα κινητά ευρήματα²⁴⁶. Η πρόχειρη επανατοποθέτηση όμως τμημάτων του ψηφιδωτού στη βόρεια γωνία του δωματίου δείχνει την προσπάθεια επισκευής του και επαναχρησιμοποίησης του χώρου σε μεταγενέστερο χρόνο. Στα καλύτερα σωζόμενα τμήματα του πολύχρωμου ψηφιδωτού δαπέδου του δωματίου 1 διακρίνονται μονόχρωμες ταινίες, επαναλαμβανόμενο μοτίβο με τετράφυλλους ρόδακες, οδοντωτά τρίγωνα, πλέγμα ρόμβων, ζώνες με πλοχμό και σχηματοποιημένα αγγεία και γεωμετρικά σχέδια. (εικ. 136 – 137)

Ανατολικά του δωματίου 1 εκτείνονται τα δωμάτια 12 και 13, τα οποία φαίνεται ότι αποτελούσαν χώρους υποδοχής και δεξιώσεων, κρίνοντας από τα περίτεχνα ψηφιδωτά δάπεδα που τα κοσμούσαν. Το κεντρικό διακοσμητικό θέμα του **δωματίου 12** είναι γεωμετρικό²⁴⁷. Η σύνθεση επιφανείας καλύπτεται με πλέγμα τετραγώνων που πληρούνται με τετράφυλλους ρόδακες και ρόμβων με εγγεγραμμένους ρόμβους και τετράγωνα. Η κεντρική σύνθεση πλαισιώνεται από δύο ζώνες, η μία με κόσμημα αστραγάλου και η δεύτερη με βλαστόσπειρα και κισσόφυλλα²⁴⁸. (εικ. 138)

Το ψηφιδωτό δάπεδο που κοσμούσε την **αίθουσα δεξιώσεων 13** είναι ξεχωριστό και πιο περίτεχνο από τα δύο προηγούμενα. Η ψηφιδωτή σύνθεση περιτρέχεται από ζώνη ρόμβων και ακολουθεί ζώνη με οδοντωτά τρίγωνα πλαισιωμένα από δύο μονόχρωμες ταινίες. Η επόμενη ζώνη φέρει ως διακοσμητικό θέμα σύνθετο πλοχμό²⁴⁹, ο οποίος πλαισιώνεται εκατέρωθεν από μια σειρά οδοντωτών τριγώνων. Το κεντρικό διακοσμητικό θέμα συνίσταται από έναν εγγεγραμμένο κύκλο. Μέσα στον κύκλο εγγράφεται ρόμβος, στο εσωτερικό του οποίου εγγράφεται τετράγωνο²⁵⁰. Τα κενά της

²⁴⁶ Ντούζουγλη 1993, 283, Ντούζουγλη 1998, 75 – 76, εικ. 1, Ντούζουγλη 2003, 15, εικ. 5.

²⁴⁷ Ντούζουγλη 1993, 285, σχεδ. 10, Ντούζουγλη 1998, 76, εικ. 2, Ντούζουγλη 2003, 17, εικ. 8.

²⁴⁸ Décor I, 114, pl. 64d. Η βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού (ivy scroll) εμφανίζεται στην Ελλάδα γύρω στον 2^ο αι. μ.Χ. Είναι πολύ απλό σχέδιο, το οποίο συναντούμε συνήθως σε μονοχρωμία.

²⁴⁹ Décor I, 123, pl. 73 b, c.

²⁵⁰ Décor II, 97, pl. 295 f και i.

σύνθεσης πληρούνται με σχηματοποιημένα αγγεία και φυτικά κοσμήματα²⁵¹. Το σχέδιο της σύνθεσης είναι μοναδικό (unicum). Παρόμοιες συνθέσεις δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα σε ρωμαϊκά οικοδομήματα στην Ελλάδα. Το θέμα χρησιμοποιείται στις δυτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας²⁵² και απαιτεί ιδιαίτερη εμπειρία στην κατασκευή, την οποία προφανώς διέθετε το συνεργείο που εργάστηκε στην πολυτελή αγροικία. (εικ. 139 – 143)

Στον ίδιο άξονα με το δωμάτιο 13, αλλά στον νοτιοδυτικό τομέα της οικίας βρίσκεται το **δωμάτιο 7**, διαστάσεων 4,5 X 5 μ., το οποίο πιθανότατα θα χρησιμοποιούνταν ως θερινό τρικλίνιο. Το δωμάτιο ήταν επιστρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο με πολύχρωμη σύνθεση από γεωμετρικά και φυτικά θέματα. Το ψηφιδωτό σώζεται αποσπασματικά με φθορές στο κεντρικό και βόρειο τμήμα του. Τα διακοσμητικά θέματα διατάσσονται σε ζώνες από έξω προς τα μέσα, παράλληλες με τις πλευρές του ορθογωνίου χώρου. Τη βάση των τοίχων περιτρέχει πλατιά ζώνη από τετράκτινα ακιδωτά άστρα με τετράγωνο και στιγμή στο κέντρο²⁵³. Ακολουθούν δύο ζώνες με τετράφυλλους ρόδακες στα δύο άκρα του ψηφιδωτού. Το κεντρικό διακοσμητικό θέμα πλαισιώνουν ζώνες με τριταίνιωτό πλοχμό, οδοντωτά τρίγωνα και απλό πλοχμό. Το κεντρικό θέμα αποτελείται από ημικύκλια και τεταρτοκύκλια που συμπλέκονται σιγμοειδώς, σχηματίζοντας μικρό κύκλο στο κέντρο του ψηφιδωτού. Τα τεταρτοκύκλια πληρούνται με ισοσκελή-οξυκόρυφα τρίγωνα, ενώ τα ημικύκλια με ισοσκελή - οξυκόρυφα τρίγωνα και βλαστό κισσόφυλλων. Στο κέντρο εγγράφεται κύκλος που εφάπτεται στους ρόμβους και τα τόξα. Είναι διακοσμημένος με ταινίες γεωμετρικών μοτίβων (απλοί πλοχμοί, τρίγωνα, λογχοειδή σχήματα, απλοί πελέκεις), που καταλήγουν στο κέντρο επίσης σε γεωμετρικά μοτίβα, πιθανότατα ρομβοειδή²⁵⁴. Το σχέδιό του είναι ξεχωριστό και η κεντρική σύνθεση μοναδική. (εικ. 144 – 146)

Η μοναδικότητά του έγκειται στην σύνθεση επιφανείας του ψηφιδωτού, ενώ τα επί μέρους παραπληρωματικά μοτίβα (πλοχμοί, κισσόφυλλα, εφαπτόμενοι κύκλοι κλπ) αποτελούν μέρη διαφορετικών συνθέσεων πολύ διαδεδομένων στον ρωμαϊκό

²⁵¹ Ντούζουγλη 1993, 285, Ντούζουγλη 1998, 76, εικ. 3, Ντούζουγλη 2003, 6, εικ. 3-4, 7, 9 - 10.

²⁵² Παραπλήσια σχέδια ως προς τη δομή της σύνθεσης με κατά τόπους διαφοροποιήσεις έχουν εντοπιστεί στη Γαλλία, τη Βρετανία και την Ισπανία. Βλ. Décor II, 97, 295 I και 109, 305 a.

²⁵³ Παράλληλα μοτίβα έχουν βρεθεί στον θάλαμο II της έπαυλης στην Σκάλα Κεφαλληνίας (Καλλιπολίτης 1961 – 62, 22, υποσημ. 45, πιν. 6) και στην Πάτρα σε έπαυλη του 2^{ου} αι. μ.Χ. (Παπαποστόλου 1973 - 74, 355, σχέδ. 8, πιν. 220 α), Décor I, 67, πιν. 28 e.

²⁵⁴ Ντούζουγλη 1994, 382 - 385, σχέδ. 9, Ντούζουγλη 1998, 76.

κόσμο²⁵⁵. Ως προς τη δομή της σύνθεσης μπορούμε να αναζητήσουμε παράλληλό του, που έχει συγκλίνουσα σχεδιαστική άποψη στο ψηφιδωτό από το Pared Delgado της Ισπανίας²⁵⁶, στην έπαυλη του Διονύσου στην Κνωσό²⁵⁷ και σε τρικλίνιο της Έπαυλης της Αθηνάς στην Απολλωνία (Αλβανία)²⁵⁸.

Εκτός από τα παραπάνω επίσημα δωμάτια της οικίας, ψηφιδωτό δάπεδο φαίνεται ότι υπήρχε και στο **δωμάτιο 9**, ένας επίσης σημαντικός χώρος της βορειοδυτικής πτέρυγας, στον οποίο όμως δεν ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα και μόνο διάσπαρτες ψηφίδες μαρτυρούν την ύπαρξη ψηφιδωτού δαπέδου²⁵⁹.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα της αγρέπαυλης στην Στρογγυλή συναγωνίζονται σε τεχνική αρτιότητα και πρωτοτυπία τα ψηφιδωτά της έπαυλης του Μ. Αντωνίνου στην Νικόπολη. Πιθανότατα κάποιο συνεργείο της πρωτεύουσας, ίσως και το ίδιο με εκείνο που ψηφοθέτησε τα δάπεδα της έπαυλης του Μ. Αντωνίνου, εργάστηκε στον χώρο. Χρονολογικά τοποθετούνται στα τέλη του 2^{ου} – 3^{ου} αι. μ.Χ.

Οι πολυδάπανες κατασκευές των ψηφιδωτών, όπως και τα προσκτίσματα της οικίας και το ελαιοτριβείο μας οδηγούν στην υπόθεση ότι η αγροικία ανήκε προφανώς σε έναν πλούσιο γαιοκτήμονα, ο οποίος έλεγχε μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις κάτω από την ασπίδα προστασίας που του εξασφάλιζαν οι αρχές της γειτονικής Νικόπολης και η *raex romana*.

Η αγροικία της Στρογγυλής αποτελεί έναν από τους κρίκους μιας αλυσίδας παρόμοιων κέντρων γεωργοκτηνοτροφικής εκμετάλλευσης (Ριζά, Αγ. Πελαγία, αγρέπαυλη στον Αγ. Γεώργιο), τα οποία επέβαλε η νέα τάξη πραγμάτων, που εγκαινιάστηκε μετά την ναυμαχία του Ακτίου και την ίδρυση της Νικόπολης. Ο γαιοκτήμονας της Στρογγυλής θα πρέπει να ήλεγχε την οικονομία του βαθυπέδου της άμεσης περιοχής καθώς και την πεδιάδα του Θεσπρωτικού βορειότερα²⁶⁰.

²⁵⁵ Χιώτης 1998, 81 - 82, εικ. 3- 4 και 8.

²⁵⁶ Décor I, 259, pl. 168 d.

²⁵⁷ Sweetman 2013, 162 -163.

²⁵⁸ Omari – Bonini 2016, 31, fig. 4.

²⁵⁹ Ντούζουγλη 1994, 382, Ντούζουγλη 1998, 76.

²⁶⁰ Ντούζουγλη 2003, 10.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ (χάρτης 1)

Η Θεσπρωτία βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του ελλαδικού χώρου και καταλαμβάνει μία εξαιρετικά ορεινή περιοχή μεταξύ των δυτικών οροσειρών της Πίνδου και των ακτών του Ιονίου.

Γεωμορφολογικά χαρακτηρίζεται από παράλληλους ορεινούς όγκους που διακόπτονται από τις κοιλάδες των ποταμών Καλαμά, Αχέροντα και των παραποτάμων τους. Ο κατακερματισμός αυτός έπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην οικιστική οργάνωση του θεσπρωτικού χώρου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα²⁶¹. Κατά την αρχαιότητα η Θεσπρωτία καταλάμβανε σε γενικές γραμμές την έκταση του σύγχρονου ομώνυμου νομού, με την προσθήκη μικρού τμήματος της σημερινής Ν. Αλβανίας και της επαρχίας Πάργας Ν. Πρέβεζας²⁶². Ενδείξεις για κατοίκηση στην περιοχή έχουμε από την Παλαιολιθική εποχή μέχρι τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους.

Η μεγάλη ανάπτυξη της Θεσπρωτίας συντελείται στα τέλη του 4^{ου} – αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. όταν ιδρύονται οι πρώτοι οικισμοί με μέγεθος πραγματικής πόλης και δημιουργούνται μεγάλα αστικά κέντρα (Ελέα, Γίτανα κ.ά). Την οικιστική οργάνωση της Θεσπρωτίας και την μεταμόρφωση της κοινωνίας της ανέκοψε η ρωμαϊκή κατάκτηση (167 π.Χ.), η οποία ταυτίζεται με το τέλος της ακμής των θεσπρωτικών πόλεων και όλων των αστικών κέντρων του ηπειρωτικού χώρου.

Η έκταση της καταστροφής των οικιστικών κέντρων της Θεσπρωτίας μετά το 167 π.Χ. έχει τεκμηριωθεί και ανασκαφικά με τις έρευνες των τελευταίων ετών από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων²⁶³. Παρόλα αυτά η περιοχή δεν ερημώθηκε εντελώς. Οι τελευταίες έρευνες αποδεικνύουν ότι υπάρχει κατοίκηση έστω και περιορισμένη στα παραδοσιακά κέντρα εξουσίας (Ντόλιανη, Γίτανα, Δυμόκαστρο)²⁶⁴, αλλά οι ραγδαίες αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης του κοινωνικού και οικονομικού μοντέλου της περιοχής είναι εμφανείς.

Έτσι, στις αρχές του 1^{ου} αι π.Χ. αρχίζει η εγκατάσταση ρωμαίων αποίκων στις παράλιες και πεδινές περιοχές της Ηπείρου, αρχικά ως αποτέλεσμα ιδιωτικής

²⁶¹ Ρήγινος 2006, 127.

²⁶² Ρήγινος – Λάζαρη 2007, 11.

²⁶³ Λάμπρου 2006, 258 - 259.

²⁶⁴ Ρήγινος 1997, 100 -107, Σαλταγιάννη – Βασιλειάδης – Δρόσου 2010, 339, υποσημ. 3.

πρωτοβουλίας πλούσιων ρωμαίων γαιοκτημόνων και αργότερα, από τα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ. και εξής, στο πλαίσιο οργανωμένης αποικιακής πολιτικής του ρωμαϊκού κράτους για την αποκατάσταση των παλαιμάχων του ρωμαϊκού στρατού²⁶⁵.

Παράλληλα, στο πλαίσιο του εκτεταμένου αποικιστικού προγράμματος του Καίσαρα στον ελλαδικό χώρο ιδρύεται στα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ. η αποικία της Φωτικής²⁶⁶ συγχρόνως με τις αποικίες του Βουθρωτού, της Δύμης και της Κορίνθου, ενώ δεν αποκλείεται να πραγματοποιήθηκε σε αυτήν και δεύτερος αποικισμός από τον Οκταβιανό Αύγουστο²⁶⁷.

Η ίδρυση της Φωτικής και η ύπαρξη σε αυτή Βουλής (ordo Photicensium) κατά τον 2^ο αι. μ.Χ., όπως μαρτυρείται από επιγραφές των ρωμαϊκών χρόνων, υποδεικνύει ότι ο οικισμός αυτός λειτουργούσε ως διοικητικό κέντρο, πιθανότατα εξαρτημένο από τη Νικόπολη²⁶⁸.

Η θέση της αποικίας έχει εντοπιστεί στην περιοχή Λιμπόνι στα βόρεια της Παραμυθιάς. Η ίδρυση της αποικίας πραγματοποιήθηκε *ex nihilo* σε θέση που δεν προϋπήρχε παλαιότερος θεσπρωτικός οικισμός²⁶⁹. Η περιοχή δεν έχει ερευνηθεί μέχρι σήμερα εκτενώς και ως εκ τούτου η πολεοδομική οργάνωση της αποικίας παραμένει άγνωστη. Το αρχαιολογικό υλικό που προέρχεται από την περιοχή είναι σποραδικό και συνήθως αποτέλεσμα τυχαίου εντοπισμού.

Η εγκατάσταση μεμονωμένων Ρωμαίων αποίκων στις παράλιες και εύφορες περιοχές της Ηπείρου έχει αρχίσει ήδη από τα τέλη του 2^{ου} αι. π.Χ. νωρίτερα από την υπόλοιπη Ελλάδα²⁷⁰ ως αποτέλεσμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας πλούσιων ρωμαίων γαιοκτημόνων (Synipirotae ή Epirotici homines)²⁷¹. Στην περιοχή της Θεσπρωτίας, οι άποικοι της πρώτης αποικιακής περιόδου εγκαθίστανται γύρω από τον κόλπο της Ηγουμενίτσας, στις εκβολές του Καλαμά και στον κάμπο της Παραμυθιάς σε αγρεπαύλεις και επιδίδονται στο εμπόριο αγροτικών προϊόντων και στην εκτροφή των φημισμένων

²⁶⁵ Λάμπρου 2006, 259 -260.

²⁶⁶ Για την ρωμαϊκή αποικία (colonia agraria) της Φωτικής βλ. Σαμσάρη 1994 β, Palli – Riginos – Lamprou 2017, 4.

²⁶⁷ Σαμσάρη 1994 β, 20 - 21.

²⁶⁸ Δάκαρης 1972, 197, Σαμσάρη 1994 β, 19 - 20.

²⁶⁹ Σαμσάρη 1994 β, 56.

²⁷⁰ Βασιλειάδης – Λάζαρη – Λάμπρου – Πάλλη 2018, 332, Zarmakoupi 2013, 755 – 756.

²⁷¹ Βάρρωνας, *Περί Γεωργίας*, 2.5.1, Κικέρωνας, *Επιστολές προς Αττικούς*, 1.13.1.

θεσπρωτικών βοοειδών με αποτέλεσμα να αποτελέσουν τους ρυθμιστικούς παράγοντες της οικονομίας της υπαίθρου²⁷².

4.1. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΜΑΣΚΛΗΝΙΤΣΑ (εικ. 147 – 148)

Μια τέτοιου τύπου πρόωμη εγκατάσταση βρίσκεται στην περιοχή των εκβολών του ποταμού Καλαμά, στους πρόποδες του υψώματος της Μαστιλίτσας ή Μασκληνίτσας²⁷³.

Πρόκειται για μία αγροικία, η οποία αν και διατηρείται σε επίπεδο θεμελίωσης, είναι διακριτή η διάταξη των χώρων της στα ανατολικά ενός επιμήκους αύλιου χώρου, διαρρύθμιση συνήθης στις επαύλεις αγροτικού τύπου²⁷⁴. Η έπαυλη είναι ένα ορθογώνιο σε κάτοψη οικοδόμημα, διαστάσεων 23 X 16 μ., στο οποίο διακρίνονται δύο φάσεις κατοίκησης. Στην πρώτη οικοδομική φάση, 2^{ος} – 1^{ος} αι. π.Χ., έχουν αποκαλυφθεί επτά χώροι με είσοδο (VII) στα δυτικά, η οποία λειτουργούσε ως είδος προθαλάμου για την υπαίθρια αυλή (atrium, IX). Στο κεντρικό δωμάτιο (III) της οικίας αποκαλύφθηκε μεγάλη εστία και πλήθος αγγείων καθημερινής χρήσης, ενώ ο πλέον επίσημος χώρος του κτηρίου, πιθανώς το triclinium των ανδρών (I), βρίσκονταν στο γειτονικό προς ανατολικά δωμάτιο και έφερε ψηφιδωτό δάπεδο²⁷⁵.

Το δάπεδο του **δωματίου I** κοσμείται με ψηφιδωτή σύνθεση, τύπου ιχθυάκανθας, opus spicatum, κατασκευασμένη από τραπεζοειδείς ψηφίδες λευκοπράσινου πηλού, τοποθετημένη πάνω σε υπόστρωμα άμμου. Η ψηφιδωτή σύνθεση τύπου ιχθυάκανθας απαντάται στους ρωμαϊκούς χρόνους²⁷⁶. Το μέσον του δαπέδου καταλαμβάνει ανθέμιο, εγγεγραμμένο σε μέταλλιο²⁷⁷ που αποδίδεται με άσπρες και φαιόχρωμες ασβεστολιθικές ψηφίδες ωοειδούς σχήματος. Η όλη διακόσμηση του δαπέδου δίνει στο χώρο ένα επίσημο χαρακτήρα και θα μπορούσε να ταυτιστεί με αίθουσα συμποσίων (triclinium «ανδρών»)²⁷⁸.

²⁷² Βασιλειάδης – Λάζαρη – Λάμπρου – Πάλλη 2018, 332.

²⁷³ Πρέκα 1994, 427 – 429, Βλαχοπούλου – Οικονόμου 2003, 164 -165, Λάμπρου 2006, 260.

²⁷⁴ Αδάμ-Βελένη – Πουλάκη – Τζαναβάρη 2003, 2003, 47 – 48, Λάμπρου 2006, 260.

²⁷⁵ Πρέκα 1994, 427 – 429, Πρέκα - Ανδρέου – Αργυρού 2018, 321 - 322.

²⁷⁶ Πρέκα 1994, 427 - 429, όπου η σχετική βιβλιογραφία.

²⁷⁷ Το συγκεκριμένο μοτίβο ανήκει στις λεγόμενες «ομόκεντρες συνθέσεις» και δεν είναι πολύ συνηθισμένο στην Ελλάδα. Παρόμοιες συνθέσεις έχουν βρεθεί στις δυτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας και η χρονολόγησή τους είναι πρόωμη. Βλ. Décor II, 87, pl. 286 b.

²⁷⁸ Πρέκα 1994, 427, Πρέκα – Ανδρέου – Αργυρού 2018, 322 – 323.

Εκτός από το δωμάτιο I, ψηφιδωτό δάπεδο φαίνεται ότι έφερε και ο **χώρος IV**, στα δυτικά του οποίου βρέθηκαν τετράγωνες ψηφίδες λευκού και φαιού χρώματος πάνω σε ισχυρό κονίαμα, η χρήση του οποίου δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί²⁷⁹.

Όλοι οι προαναφερθέντες χώροι επαναχρησιμοποιούνται στη δεύτερη οικοδομική φάση της οικίας (μέσα 2^{ου} – μέσα 3^{ου} αι. μ.Χ.) με ελάχιστες μετατροπές ή προσθήκες, που επηρέασαν κυρίως τη λειτουργικότητα ή τη διακόσμησή τους²⁸⁰.

Η ανασκαφική έρευνα της έπαυλης απέδωσε εξαιρετικά δείγματα επείσακτης ρωμαϊκής κεραμικής και σειρά ρωμαϊκών νομισμάτων του 2^{ου} – 3^{ου} αι. μ.Χ. Η ποικίλη γεωγραφική προέλευση των ευρημάτων επιβεβαιώνει τις εμπορικές επαφές αφενός με την Ιταλία και αφετέρου με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο καταδεικνύοντας ότι η επιλογή της συγκεκριμένης θέσης επάνω στο χερσαίο και θαλάσσιο δρόμο από τον Αυλώνα και το Βουθρωτό προς τη Νικόπολη δεν ήταν καθόλου τυχαία²⁸¹. Δεν θα πρέπει ίσως να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να πρόκειται για το αγρόκτημα που, σύμφωνα με τις πηγές, κατείχε στις εκβολές του Καλαμά ο φίλος του Κικέρωνα, Τίτος Πομπώνιος Αττικός²⁸².

Εκτός από την έπαυλη στη Μασκληνίτσα έχουν εντοπιστεί και άλλες πρώιμες αγροτικές οικιστικές μονάδες, οι οποίες δεν σώζουν ψηφιδωτά δάπεδα²⁸³.

Μετά τον πρώτο αυτό αγροτικό εποικισμό, ο οποίος θεωρείται προγενέστερος της ίδρυσης της Νικόπολης, ακολούθησε ο συνοικισμός της Νικόπολης και η περιβόητη «ρωμαϊκή ειρήνη» (*pax romana*), η οποία φαίνεται ότι επηρέασε και την περιοχή της Θεσπρωτίας τους δύο πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες και συντέλεσε σε μια νέα προσπάθεια αστικοποίησης του πληθυσμού με επίκεντρο αυτή τη φορά τα παράλια²⁸⁴.

Στα πρώτα αυτοκρατορικά χρόνια ιδρύεται στον μυχό του κόλπου της Ηγουμενίτσας ο οικισμός του Λαδοχωρίου²⁸⁵. Ο οικισμός αποτελεί την πρώτη ένδειξη για τη

²⁷⁹ Πρέκα – Ανδρέου – Αργυρού 2018, 323.

²⁸⁰ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις μετασκευές της οικίας βλ. Πρέκα – Ανδρέου – Αργυρού 2018, 325.

²⁸¹ Δάκαρης 1992, 196, Ακρινόπουλου – Lazari 2002, 407

²⁸² Πρέκα 1994, 279, Πρέκα – Ανδρέου – Αργυρού 2018, 326 – 327.

²⁸³ Για την έπαυλη στον Αγ. Δονάτο βλ. Forsén – Reynolds 2011, 247 – 267 και για την αγροικία στη θέση «Τρουμπέ» στη Ν. Σελεύκεια, βλ. Ρήγιнос 1992, 347 – 348.

²⁸⁴ Βασιλειάδης – Λάζαρη – Λάμπρου – Πάλλη 2018, 333 – 339, όπου αναφέρονται αναλυτικά όλες οι θέσεις και οι ενδείξεις για κατοίκηση από τον 1^ο αι. μ.Χ. έως την ύστερη αρχαιότητα.

²⁸⁵ Ακρινόπουλου – Lazari 2002, 407 – 414.

δημιουργία ενός οικιστικού συνόλου με στοιχειώδη πολεοδομικό ιστό. Η χωροθέτηση ορθογώνιων και τραπεζιόσχημων οικοδομημάτων, τα οποία περιβάλλονταν από μικρούς ή μεγάλους δρόμους εξασφάλιζαν τις προϋποθέσεις για μια άνετη διαβίωση. Ανάμεσά τους υπήρχαν και πολυτελείς οικίες με ψηφιδωτά δάπεδα. (εικ. 149)

4.2. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΛΑΔΟΧΩΡΙ (ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΝΤΡΙΤΣΟΥ)

Μία τέτοια ρωμαϊκή κατοικία εντοπίστηκε στη διάρκεια σωστικής ανασκαφής στο οικόπεδο Ντρίτσου, στο Λαδοχώρι²⁸⁶. (εικ. 150 – 154)

Το ρωμαϊκό κτήριο, το οποίο αποτελείται από πέντε χώρους – δωμάτια, παρουσιάζει τρεις οικοδομικές φάσεις κατοίκησης από τις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. έως τις αρχές του 6^{ου} αι. μ.Χ. και σύμφωνα με την ανασκαφέα χτίστηκε στην ίδια θέση, όπου υπήρχε προηγούμενη ελληνιστική εγκατάσταση²⁸⁷.

Κατά την πρώτη οικοδομική φάση, 2^{ος} αι. π.Χ. – 1^{ος} αι. μ.Χ. αναγνωρίστηκαν δύο δωμάτια, το ένα ως μαγειρείο και το δεύτερο ως cubiculum, με βάση τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής.

Στη δεύτερη οικοδομική φάση, 1^{ος} – 3^{ος} αι. μ.Χ. όλοι οι προαναφερόμενοι χώροι επαναχρησιμοποιούνται, ορισμένοι τροποποιούνται, ενώ δημιουργείται ένας νέος χώρος, το **atrium (VI)**, το οποίο καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο. Το ψηφιδωτό, διαστάσεων 5,50 X 4,70 μ., αποτελείται από δύο συνεχόμενα παραλληλόγραμμα διάχωρα, από τα οποία το πρώτο διακοσμείται με εγγεγραμμένους σταυρούς σε κύκλο, ενώ το δεύτερο με πτηνά και ψάρια μέσα σε οκτάγωνα. Τα δύο κύρια θέματα χωρίζονται μεταξύ τους με κάθετη μακρόστενη ερυθρόχρωμη ταινία και περιβάλλονται εξωτερικά από ταινία διακοσμημένη με κισσόφυλλα και βλαστόσπειρα. Η χρωματική παλέτα της διακόσμησης αποτελείται από μαύρες, κόκκινες και λευκές τετράγωνες ψηφίδες²⁸⁸.

Το ψηφιδωτό δάπεδο, παρόλη τη χρήση των έντονων χρωμάτων, δεν καταφέρνει να καλύψει την επαρχιακή τεχνοτροπία και την έλλειψη επιδεξιότητας εκ μέρους των

²⁸⁶ Πρέκα 1994, 445 – 446, Βλαχοπούλου-Οικονόμου 2003, 156 – 157.

²⁸⁷ Πρέκα 1995, 445.

²⁸⁸ Μέσα στο atrium βρέθηκαν λυχνάρια, αρύταινες, χύτρες και πινάκια, που χρονολογούνται από τον 1^ο έως τον 3^ο αι. μ.Χ. Βλ. Πρέκα 1994, 445 – 446.

ψηφοθετών. Τα σχέδια αποδίδονται εκφυλισμένα, όπως η βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού, και η απόδοση των πτηνών και των ψαριών δεν είναι ιδιαίτερα πετυχημένη. Σίγουρα η κατασκευή έγινε από ντόπιους τεχνίτες και τεχνοτροπικά υστερεί σε σχέση με εκείνα της πρωτεύουσας Νικόπολης και της «χώρας» της.

Κατά την τρίτη φάση, 4^{ος} - 6^{ος} αι. μ.Χ., επαναχρησιμοποιούνται οι αρχικοί χώροι της οικίας, οι οποίοι τροποποιούνται και ανακατασκευάζονται, ενώ στα βόρεια προστίθενται πέντε νέοι χώροι. Το atrium διατηρεί την ιδιότητα του επίσημου χώρου, αλλά μικραίνει με την κατασκευή μιας νέας τοιχοποιίας, η οποία καταστρέφει το νότιο τμήμα του ψηφιδωτού, το οποίο είχε κατασκευαστεί την προηγούμενη περίοδο.

4.3. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΛΑΔΟΧΩΡΙ (ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΖΩΗ)

Τμήματα μιας ακόμη έπαυλης ή συνέχεια της προηγούμενης φαίνεται ότι εντοπίστηκε στο οικόπεδο Ζώη στο Λαδοχώρι κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφικών ερευνών. Κατά την έρευνα αποκαλύφθηκαν οχτώ χώροι, από τους οποίους οι προς τα ανατολικά σχετίζονται με την έπαυλη στο οικόπεδο Ντρίτσου, ενώ οι προς τα δυτικά πιθανώς ανήκουν σε άλλο συγκρότημα ή είναι προσθήκη στο μεγάλο συγκρότημα που ανασκάφηκε στο χώρο²⁸⁹. (εικ. 155 – 157)

Σε πολλούς χώρους του οικοδομήματος χρησιμοποιήθηκαν τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων ως οικοδομικό υλικό. Στον **χώρο I** βρέθηκαν ριγμένα θραύσματα ψηφιδωτού δαπέδου κατασκευασμένου από λίθινες ψηφίδες λευκού, μαύρου και ρόδινου χρώματος. Στους **χώρους II και III** βρέθηκαν θραύσματα ψηφιδωτού δαπέδου²⁹⁰ σε εντελώς αποσπασματική μορφή, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν με τα στοιχεία που διαθέτουμε να αποκατασταθεί με βεβαιότητα η οργάνωση των θεμάτων τους.

Όσον αφορά την χρήση των χώρων, τα πρώτα στοιχεία δείχνουν ότι οι χώροι I, II και III πιθανότατα ανήκουν στην έπαυλη του οικοπέδου Ντρίτσου, ενώ οι υπόλοιποι χώροι ανήκουν σε άλλο οικοδόμημα, το οποίο φαίνεται ότι διέθετε και λουτρικές εγκαταστάσεις (χώροι VI και VII). Το συγκρότημα παρουσιάζει δύο τουλάχιστον

²⁸⁹ Πρέκα 1997, 620 – 623, σχεδ. 5 και 8.

²⁹⁰ Πάνω στο ψηφιδωτό δάπεδο του χώρου II βρέθηκε αργυρή περόνη με πολυεδρική, κυψελοειδή κεφαλή που χρονολογείται στον 3^ο - 4^ο αι. μ.Χ., ενώ πάνω στο δάπεδο του χώρου III βρέθηκε νόμισμα, που χρονολογήθηκε στις αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ. Βλ. Πρέκα 1997, 621-622.

οικοδομικές φάσεις, οι οποίες καλύπτουν ένα χρονικό πλαίσιο από τον 3^ο – 6^ο αι. μ.Χ.²⁹¹

4.4. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΛΑΔΟΧΩΡΙ (ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΠΡΟΚΟΠΗ)

Μια πολυτελής ιδιωτική κατοικία αποκαλύφθηκε κατά την εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση οικοδομής στην περιοχή του Λαδοχωρίου. Από την κατοικία αποκαλύφθηκε μόνο ένα τμήμα της, διαστάσεων 11 X 12 μ., το οποίο εκτείνεται προς όλες τις κατευθύνσεις, εκτός των ορίων του ανασκαφέντος χώρου στα όμορα αγροτεμάχια²⁹². (εικ. 158)

Η έπαυλη αποτελείται από ένα κεντρικό χώρο και τέσσερις μικρότερους περιμετρικά του. Ο κεντρικός **χώρος 4** (διαστάσεων περίπου 4 X 9,50 μ.) έφερε ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο πλέον έχει καταχωθεί. Τμήματά του επικαλύπτονται μεν με συσσωρεύσεις αλάτων, μπορεί όμως να διακρίνει κανείς σαφώς ότι αποτελείται από ένα κύριο κεντρικό θέμα και μία απλή περιμετρική διακοσμητική ζώνη. Μία δεύτερη διακοσμητική ζώνη υπήρχε κατά μήκος του βορείου τμήματος του ψηφιδωτού. Το κεντρικό θέμα που καταλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της σύνθεσης, ήταν γεωμετρικό και αποτελούνταν από διάχωρα που σχηματίζονταν από κυκλικά κομβία, συνδεδεμένα μεταξύ τους με ταινίες. Στην περιμετρική διακοσμητική ζώνη σειρά τεμνόμενων ημικυκλίων σχημάτιζαν οξυκόρυφα τόξα²⁹³. Η δεύτερη διακοσμητική ζώνη περιελάμβανε σχηματοποιημένο βλαστό με φύλλα. Τα χρώματα, που χρησιμοποιήθηκαν στη σύνθεση ήταν το λευκό, το ρόδινο και το μαύρο τόσο για τα πλαίσια, τα οποία διαχώριζαν σαφώς τις διακοσμητικές ζώνες μεταξύ τους, όσο και για τα περιγράμματα όλων των επιμέρους στοιχείων της σύνθεσης. (εικ. 159 – 163)

Η διαπίστωση ύπαρξης συνδετικού αρμού κατά πλάτος της σύνθεσης, η οποία διαιρείται κατ' αυτόν τον τρόπο σε δύο μέρη, αποτελεί ένδειξη μεταγενέστερων επεμβάσεων στο αρχικό σχέδιο. Στο δυτικό τμήμα μάλιστα τα διάχωρα του κεντρικού διακοσμητικού θέματος παρουσίαζαν πυκνότερη διάταξη. Επί του ψηφιδωτού αποκαλύφθηκε κατά χώραν μαρμάρινη βάση και παραπλεύρως τμήμα κιονίσκου.

²⁹¹ Πρέκα 1997, 623.

²⁹² Ρήγιος 1998, 530, πιν. 207 β, Ρήγιος 2007, 169, εικ. 12.

²⁹³ Décor I, 99, pl. 49 b. Πρόκειται για μοτίβο που απαντάται κυρίως στις ανατολικές επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Παρόμοιο μοτίβο υπάρχει και στη βόρεια κόγχη της μεγάλης βασιλικής στην ακρόπολη του Βουθρωτού. Βλ. Raynaud – Islami 2018, 155, εικ. 175.

Στην επιφάνεια του ψηφιδωτού διακρίνονται ίχνη έδρασης δεύτερης παρόμοιας βάσης, ώστε να πιθανολογείται η ύπαρξη ενός τετρακιδίου στο κέντρο του χώρου.

Η τεχνική κατασκευής του ψηφιδωτού, τα σχηματοποιημένα και εκφυλισμένα γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα, όπως και τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, συνηγορούν υπέρ της χρονολόγησής του στην ύστερη αρχαιότητα. Και σε αυτό το ψηφιδωτό, όπως και σε εκείνο από το αίθριο της οικίας στο οικόπεδο Ντρίτσου, διακρίνονται η επαρχιακή τεχνοτροπία και η έλλειψη πείρας και επιδεξιότητας. Προφανώς πρόκειται για το ίδιο τοπικό συνεργείο, το οποίο εργάστηκε στην διακόσμηση των επαύλεων του νέου παράλιου οικισμού.

4.5. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΠΕΤΡΕΛΑΙΑ» ΛΑΔΟΧΩΡΙΟΥ

Η αγροικία που ανακαλύφθηκε στη θέση «Πετρέλαια»²⁹⁴ στη νότια πλευρά του κόλπου της Ηγουμενίτσας είναι ένα ορθογώνιο κτήριο με περιμετρικές πτέρυγες και εξώστη - βεράντα με θέα στη θάλασσα, το οποίο φαίνεται ότι κατοικήθηκε από τις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. – τα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ. Στα δωμάτια διαμονής πάνω από τον εξώστη – βεράντα εντοπίστηκαν ενδείξεις **ύπαρξης ψηφιδωτών δαπέδων**²⁹⁵.

Στην νότια πτέρυγα του σπιτιού υπήρχαν εγκαταστάσεις για παραγωγή κρασιού, ενώ σε κεντρικό δωμάτιο εντοπίστηκαν απανθρακωμένοι ελαιόκαρποι, που σχετίζονται με την παραγωγή λαδιού ή το εμπόριο ελιάς.

²⁹⁴ Αγαλλοπούλου 1975, 239, Λάζαρη 2013 (υπό έκδοση).

²⁹⁵ Βασιλειάδης – Λάζαρη – Λάμπρου – Πάλλη 2018, 333, εικ. 2.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ (χάρτης 1)

Η ΠΕ Ιωαννίνων ή Ν. Ιωαννίνων βρίσκεται στο κεντρικό τμήμα του γεωγραφικού διαμερίσματος της Ηπείρου και συνορεύει βόρεια με την Αλβανία, δυτικά με την ΠΕ Θεσπρωτίας, νότια με τις ΠΕ Πρέβεζας και Άρτας και ανατολικά με τις ΠΕ Γρεβενών, Καστοριάς και Τρικάλων.

Τα γεωγραφικά αυτά όρια συμπίπτουν κατά προσέγγιση με τα όρια της αρχαίας Μολοσσίας²⁹⁶, η οποία καταλάμβανε το κεντρικό τμήμα της ορεινής ενδοχώρας του ηπειρωτικού χώρου. Κατά τους ιστορικούς χρόνους, κέντρο του φυλετικού κράτους των Μολοσσών, καθώς και των πολιτικών σχηματισμών που το διαδέχτηκαν, αποτέλεσε η περιοχή του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων.

Η περιοχή στη διάρκεια της μακραίωνης πορείας της γνώρισε σημαντικούς ιστορικούς σταθμούς από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου έως και την ρωμαϊκή κατάκτηση του 168 /167 π.Χ., οπότε αναφέρεται και τελευταία φορά στις πηγές. Ο Στράβωνας (7.7.3) αναφέρει ότι από τις εβδομήντα ηπειρωτικές πόλεις που δηώθηκαν, οι περισσότερες ήταν μολοσσικές και περιγράφει την πλήρη ερήμωση της Ηπείρου την περίοδο μετά την καταστροφή²⁹⁷. Η εικόνα αυτή της «ερημίας» έχει αρχίσει να ανασκευάζεται για αρκετές περιοχές του ηπειρωτικού χώρου, αλλά για την περιοχή της Μολοσσίας οι ενδείξεις είναι ακόμη πενιχρές.

Τα τελευταία μόλις χρόνια έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά κατάλοιπα ρωμαϊκών χρόνων (τάφοι, θεμέλια κτηρίων) στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου, της Κόνιτσας, του Πωγωνίου, του Παρακαλάμου, στην Επισκοπή Ιωαννίνων κ.ά.²⁹⁸

Επίσης στην περιοχή Κρανούλα, στο βόρειο τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, βρέθηκε ρωμαϊκή αγρέπαυλη (villa porticus)²⁹⁹ με λουτρικές εγκαταστάσεις, από την

²⁹⁶ Λόγω της κεντρικής της θέσης στον ηπειρωτικό χώρο καθώς επίσης και του ορεινού φυσικού της αναγλύφου που δεν παρέχει σταθερά γεωμορφολογικά σημεία, η έκταση και τα ακριβή εδαφικά όρια της Μολοσσίας είναι δύσκολο να ανιχνευτούν με ακρίβεια. Γι' αυτό τα λόγια οι αρχαίες πηγές ελάχιστα αναφέρονται στα φυσικά όρια της Μολοσσίας, ενώ οι έμμεσες πληροφορίες που παρέχουν είναι σποραδικές και προσεγγίζονται διαφορετικά κάθε φορά από την επιστημονική κοινότητα. Για περισσότερες πληροφορίες και βιβλιογραφία βλ. Πλιάκου 2007, 267 και εξής.

²⁹⁷ Στράβων 7.7.3: νυνὶ δ' ἐρήμου τῆς πλείστης χώρας γεγενημένης καὶ τῶν κατοικιῶν καὶ μάλιστα τῶν πόλεων ἠφανισμένων, οὐδ' εἰ δύναιτό τις ἀκριβοῦν ταῦτα, οὐδὲν ἂν ποιοίη χρήσιμον διὰ τὴν ἀδοξίαν καὶ τὸν ἄφανισμὸν αὐτῶν.

²⁹⁸ Karatzeni 2001, 166 – 167.

²⁹⁹ Πρόκειται για μια villa rustica, η οποία χτίστηκε περίπου στα τέλη του 2^{ου} αι. μ.Χ. και η χρήση της συνεχίστηκε μέχρι και τον 4^ο αι. μ.Χ. βλ. Γιαννάκη – Γιοβαννοπούλου – Λεοντάρης - Στάμου 2017, Γιαννάκη – Γιοβαννοπούλου 2018, 143 – 148.

οποία δεν σώζονται ψηφιδωτά δάπεδα, πιθανότατα λόγω της καταστροφής που υπέστη πριν την επέμβαση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Στην περιοχή του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων ρωμαϊκές φάσεις παρουσιάζουν ο ναός του Αρείου Διός στο Ροδοτόπι και οι δύο σημαντικές ακροπόλεις του Μεγάλου Γαρδικίου και της Καστρίτσας³⁰⁰.

5.1. ΚΤΗΡΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ Ε ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΣΤΡΙΤΣΑΣ

Ο λόφος της Καστρίτσας και η ομώνυμη ακρόπολη στην κορυφή του λόφου, βρίσκονται 12 χλμ. δυτικά της πόλης των Ιωαννίνων. Η περιοχή αναφέρεται ήδη από τους περιηγητές του 18^{ου} αιώνα³⁰¹ και έκτοτε η έρευνα στον αρχαιολογικό χώρο είναι συνεχής³⁰².

Η ίδρυση της τειχισμένης πόλης χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αι. π. Χ. και φαίνεται ότι ακμάζει μέχρι το 167 π.Χ. Παρά την καταστροφή από τους Ρωμαίους επιβιώνει ως τις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ., όταν ενδεχομένως εγκαταλείφθηκε³⁰³. Υπάρχει βέβαια και μία μεταγενέστερη οικοδομική φάση της ακρόπολης, η οποία ακόμη δεν έχει ταυτοποιηθεί ανασκαφικά, αλλά φαίνεται ότι διαρκεί μέχρι τον 6^ο αι. μ.Χ.

Η ανασκαφική έρευνα στην Καστρίτσα, τα τελευταία χρόνια, έχει περιοριστεί σε τμήματα της νότιας περιοχής της ακρόπολης, τα οποία είναι περισσότερο προσβάσιμα. Εκεί εντοπίστηκαν κατάλοιπα τεσσάρων κτηριακών συγκροτημάτων (Α-Β, Γ-ΣΤ-ΖΗ-Θ, Ε και Κ), τα οποία αποδεικνύουν την πυκνά δομημένη ακρόπολη και δίνουν νέα δεδομένα για την πολεοδομική της οργάνωση³⁰⁴. (εικ. 164)

Το κτήριο Ε, εμβαδού 1.120 τ.μ., αποτελείται από δύο ανισόπεδες πτέρυγες που ακολουθούν την κλίση του εδάφους και διαχωρίζονται από στενόμακρο διάδρομο. Στην ανατολική πτέρυγα, η οποία πιθανώς διέθετε και δεύτερο όροφο,

³⁰⁰ Ρλιάκου 2018, 147, Γιούνη – Καππά – Φάκλαρη 2015.

³⁰¹ Γιούνη – Καππά – Φάκλαρη 2015, 12 – 15.

³⁰² Γιούνη – Φάκλαρη 2018, 117, όπου συγκεντρωμένη όλη η σχετική βιβλιογραφία για τις έρευνες στην περιοχή.

³⁰³ Ρλιάκου 2007α, 116 -135.

³⁰⁴ Στην Καστρίτσα ακολουθείται ελεύθερο πολεοδομικό σύστημα προσαρμοσμένο στις κλίσεις του εδάφους, με αναλημματικούς τοίχους που διευκολύνουν την διάταξη αυτή. Βλ. Γιούνη – Φάκλαρη 2018, 119.

αποκαλύφθηκαν οχτώ χώροι ενώ στο δυτικό άνηρο εντοπίστηκε μεγάλη επιμελημένη δεξαμενή³⁰⁵.

Από τα δωμάτια της ανατολικής πτέρυγας, **οι χώροι II και VI**, ήταν στρωμένοι με ψηφιδωτά δάπεδα, τα οποία είναι κατεστραμμένα στο μεγαλύτερο μέρος τους από τις ρίζες της πυκνής βλάστησης. Στα σπαράγματα, που σώθηκαν, διακρίνεται το γεωμετρικό μοτίβο από σειρές εφαπτόμενων τετραγώνων, τα οποία είναι χωρισμένα σε τέσσερα ίσα μέρη³⁰⁶. Μοιάζει με το κόσμημα «κλεψύδρας» ή «ανεμόμυλου», το οποίο ανάγεται σε ιταλικά πρότυπα και απαντάται στην Πομπηία³⁰⁷. Το μοτίβο ήταν επαναλαμβανόμενο σε όλη την σύνθεση της επιφάνειας και πιθανότατα χρονολογείται στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους (τέλη 2^{ου} – αρχές 1^{ου} αι. π.Χ.). Στην χρονολόγηση αυτή συνηγορούν, εκτός του διακοσμητικού μοτίβου, τα κινητά ευρήματα³⁰⁸ καθώς και οι μετασκευές που έχουν γίνει στο κτήριο E, το οποίο έχει τροποποιηθεί στα χρόνια μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση του 167 π.Χ. Ορισμένα δωμάτια (I, III, IV) έχουν επιστρωθεί με υδατοστεγές υδραυλικό κονίαμα ενώ ένα δίκτυο πήλινων αγωγών μετέφερε νερό στο χώρο από την παρακείμενη δεξαμενή. (εικ. 165 – 167)

Φαίνεται ότι το κτήριο E ξαναχρησιμοποιήθηκε μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση από κάποιο ρωμαίο αξιωματούχο ή ανώτερο διοικητικό υπάλληλο ως κατοικία. Άλλωστε σύμφωνα με τους ανασκαφείς³⁰⁹ το μεγάλο μέγεθος του κτηρίου, το οποίο πιθανότατα έφερε και δεύτερο όροφο, η χωροθέτησή του ανάμεσα σε κεντρικές οδούς, η δεξαμενή μεγάλης χωρητικότητας και η πολυτέλεια του αρχιτεκτονικού διακόσμου και των ψηφιδωτών δαπέδων παραπέμπουν σε κτήριο που πρόσφερε χώρους άνετης διαβίωσης και υπέροχη θέα.

Η στεγανοποίηση των τοιχοποιιών και των δαπέδων της ανατολικής πτέρυγας, τα ψηφιδωτά δάπεδα, οι αγωγοί και η παρακείμενη δεξαμενή μπορούν να ερμηνευτούν

³⁰⁵ Η δεξαμενή έχει διαστάσεις 3,8 X 3,7 μ., βάθος 6 μ. και χωρητικότητα 85 κ.μ.. Κατά την πρώτη – πιθανότατα ελληνιστική – φάση ήταν κατασκευασμένη από λαξευτούς λίθους, ενώ μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση η δεξαμενή στεγανοποιήθηκε με ισχυρό επίχρισμα και απέκτησε καμαροειδή κάλυψη. Βλ. Γιούνη – Φάκλαρη 2018, 123.

³⁰⁶ Décor I, 49, pl. 17 d.

³⁰⁷ Blake 1930. pl.32, 4.

³⁰⁸ Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα συγκαταλέγονται νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών (234 – 168 π.Χ. και του Ηπειρωτικού Κοινού μετά το 148 π.Χ. καθώς και τμήματα πήλινου αρχιτεκτονικού διακόσμου (τέλη 2^{ου} – αρχές 1^{ου} αι. π.Χ.). Βλ. Γιούνη – Καπά – Φάκλαρη 2015, 58 – 65, Γιούνη – Φάκλαρη 2018, 123.

³⁰⁹ Γιούνη – Φάκλαρη 2018, 123.

ως στοιχεία λουτρικών εγκαταστάσεων, οι οποίες ήταν απαραίτητο στοιχείο στις πολυτελείς οικίες των ρωμαίων.

5.2. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΓΟΡΙΤΣΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Πάνω στο χαμηλό επιμήκη λόφο της Παλαιογορίτσας, περίπου 2 χλμ. από την Κόνιτσα προς το Μάζι, ο Hammond είχε ήδη παρατηρήσει από την δεκαετία του '30 πλήθος επιφανειακών οστράκων και κτηριακών καταλοίπων³¹⁰.

Στα χρόνια που πέρασαν η ανθρώπινη οικοδομική δραστηριότητα, η διάνοιξη αγροτικών δρόμων και οι ισοπεδωτικές εργασίες αναδάσμου είχαν επιφέρει ολοκληρωτικές καταστροφές στις αρχαιότητες της περιοχής πριν επέμβει το 1992 η IB' Εφορεία Αρχαιοτήτων³¹¹.

Στις αυτοψίες που ακολούθησαν παρατηρήθηκε ότι σε όλη την ακαλλιέργητη μικρή κοιλάδα δυτικά της Παλαιογορίτσας υπήρχε πυκνή διασπορά κεράμων διαφόρων τύπων, αργών λίθων, άβαφων χονδροειδών αγγείων και **σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου (1,5 X 2,5 μ.) με διαλυμένες λευκές ψηφίδες**. Στην ίδια θέση φαίνεται ότι είχε βρεθεί τμήμα χάλκινου αγάλματος νεαρού άντρα, πιθανότατα υπηρέτη³¹², που χρονολογείται στην εποχή του Αυγούστου.

Η χρονολόγηση της επιφανειακής κεραμικής και του αγάλματος στους αυτοκρατορικούς χρόνους σε συνδυασμό με το σπάραγμα του ψηφιδωτού και την ύπαρξη στην ευρύτερη περιοχή λίθινων αρχιτεκτονικών θραυσμάτων και λαξευμένων λιθόπλινθων, οδήγησαν στην υπόθεση ότι στη θέση αυτή πρέπει να υπήρχε ρωμαϊκή αγροικία (villa rustica)³¹³.

Ο εντοπισμός της θέσης αυτής στην Παλαιογορίτσα Κόνιτσας είναι μείζονος σημασίας καθώς αποτελεί μαρτυρία της νέας τάξης πραγμάτων που επέβαλαν οι

³¹⁰ Hammond 1967, 273, Ντούζουγλη 1993 α, 303.

³¹¹ Ντούζουγλη 1996, 29.

³¹² Το άγαλμα παραδόθηκε στην IB' Εφορεία Αρχαιοτήτων το 1992 και σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων στην αίθουσα των ρωμαϊκών χρόνων (AMI 7616). Για περισσότερες πληροφορίες και βιβλιογραφία βλ. Ντούζουγλη 1996, 30, υποσημ. 66, εικ. 27, French 1993-1994, 41.

³¹³ Ντούζουγλη 1996, 31, Karatzeni 2001, 167, Βλαχοπούλου-Οικονόμου 2003, 104.

ρωμαίοι στον ηπειρωτικό χώρο³¹⁴. Σύμφωνα με την Ντούζουγλη³¹⁵ μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η αποδυνάμωση των ελληνιστικών κωμών της Ηλιόραχης και του Κάστρου Κόνιτσας με τη συγκέντρωση των δραστηριοτήτων στη περιοχή της Παλαιογορίτσας, στο πλαίσια μιας villa rustica, έδρας εκτεταμένου latifundium. Η ενίσχυση μεγαλογαιοκτημόνων, ευγενών ρωμαίων ή φιλορωμαίων Ελλήνων με σκοπό την εντατικοποίηση της παραγωγής και επίκεντρο τα μεγάλα ιδιόκτητα αγροκτήματα - latifundia άλλαξε την οικονομική και κοινωνική δομή του ελληνικού αστικού και αγροτικού πληθυσμού.

Είναι λοιπόν, πολύ πιθανό ότι η ολοσχερώς κατεστραμμένη αγρέπαυλη στην Παλαιογορίτσα, η οποία διέθετε ιδιωτικό λουτρό, αίθουσες με ψηφιδωτά δάπεδα και κινητό διάκοσμο της ποιότητας που αναγνωρίζεται στο χάλκινο άγαλμα, ιδρύθηκε γύρω στα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ. από κάποιο βετεράνο ή πλούσιο γαιοκτήμονα – επιχειρηματία, με στόχο την εκμετάλλευση του κτηνοτροφικού κυρίως πλούτου της περιοχής.

5.3. ΒΑΛΑΝΕΙΟ ΣΤΟ ΣΙΣΤΡΟΥΝΙ ΛΑΚΚΑΣ ΣΟΥΛΙΟΥ

Κοντά στην Ι.Μ. Παναγιάς και σε απόσταση περίπου 50 μ. από τη δεξιά όχθη του ποταμού Αχέροντα αποκαλύφθηκε το 1968 τμήμα ρωμαϊκού κτηρίου, πιθανότατα βαλανείο. Το κτήριο υπέστη καταστροφή από εκσκαπτικό μηχάνημα, το οποίο εργαζόταν για την κατασκευή τυροκομείου³¹⁶.

Κατά τον καθαρισμό της περιοχής βρέθηκαν διάσπαρτες κεραμίδες, κυκλικές πλίνθοι, tegulae mammatae, δύο μολύβδινοι σωλήνες, μαρμάρινα αποτμήματα και δύο τεμάχια ψηφιδωτού τρίχρωμου δαπέδου με γεωμετρικά κοσμήματα. (εικ. 168 – 170)

Τα δύο σπαράγματα από το **ψηφιδωτό δάπεδο των λουτρών** – βαλανείου, διαστάσεων 0,58 X 0,65 μ. και 0,50 X 0,25 μ. αντίστοιχα, κοσμούνται με ενιαίο μοτίβο από οδοντωτά τρίγωνα και ταινίες που σχηματίζουν πλαίσιο, εντός του οποίου

³¹⁴ Κατά τη ρωμαϊοκρατία (167/168 π.Χ. - 3^{ος} αι. μ.Χ.) η ευρύτερη περιοχή της Κόνιτσας πιθανόν δεν ακολούθησε την τύχη των υπόλοιπων πόλεων και οικισμών της Μολοσσίας, των οποίων η «χώρα» αφανίστηκε και οι κάτοικοι εξανδραποδίστηκαν. Βλ. Βλαχοπούλου – Οικονόμου 2003, 104.

³¹⁵ Ντούζουγλη 1996, 37 – 38, υποσημ. 93 και 94.

³¹⁶ Βοκοτοπούλου 1968, 292.

απεικονίζονται εναλλάξ ρομβοειδές και σταυροειδές κόσμημα με πέντε ψηφίδες³¹⁷. Τα οδοντωτά τρίγωνα και οι ταινίες αποτελούν το πλέον προσφιλές και συνηθισμένο θέματα πλαισίων στα ρωμαϊκά ψηφιδωτά δάπεδα. Πρόκειται για ιταλικό μοτίβο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε στην Ελλάδα κυρίως τον 2^ο – 3^ο αι. μ.Χ.³¹⁸, χρονολογία κατά την οποία πιθανότατα κατασκευάστηκε και το βαλανείο στο Σιστρούνι.

³¹⁷ Décor I, 31, pl. 5 c.

³¹⁸ Καλλιπολίτης 1961/62, 310, Πελεκανίδης – Ατζακά 1974, 30-38.

ΘΕΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Η καταγραφή των γνωστών μέχρι σήμερα ψηφιδωτών από την Ήπειρο καταδεικνύει το θεματολόγιο για μια περίοδο περίπου 500 ετών αρχίζοντας από τον 1^ο αι. π.Χ. έως τα τέλη 4^{ου} αι. μ.Χ. Το χρονολογικό αυτό πλαίσιο καλύπτει ένα ευρύ φάσμα σχεδίων και μοτίβων, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως διακοσμητικές παραστάσεις στα ψηφιδωτά που κοσμούσαν ιδιωτικά και δημόσια οικοδομήματα και συντέλεσαν στον εξωραϊσμό τους.

Η θεματολογία των ψηφιδωτών που καταγράφηκαν μπορεί να χωριστεί σε 5 κατηγορίες:

1. Εικονιστικές παραστάσεις καθημερινής ζωής
2. Εικονιστικές παραστάσεις από τη μυθολογία
3. Πτηνά και ζώα
4. Φυτικά μοτίβα
5. Γεωμετρικές παραστάσεις

1. Εικονιστικές παραστάσεις καθημερινής ζωής

Οι παραστάσεις από την καθημερινή ζωή, οι οποίες καλύπτουν το 2,5% από τα ψηφιδωτά του ηπειρωτικού χώρου, με βάση τα σημερινά δεδομένα, δεν φαίνεται να είναι δημοφιλείς στην περιοχή, αντίθετα με άλλες επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οι παραστάσεις απεικονίζουν τα παρακάτω θέματα:

A) Σκηνή θεατρικής παράστασης: Μία σκηνή από την καθημερινή ζωή αποτελεί η απεικόνιση στιγμιότυπου από θεατρική παράσταση στη ζωφόρο, που περιβάλλει τον κεντρικό πίνακα με την απεικόνιση του θεού Διονύσου σε παιδική ηλικία, στο τρικλίνιο (4) στην οικία του Μ. Αντωνίνου στη Νικόπολη.

Στο ψηφιδωτό πλαίσιο, πάνω σε λευκό φόντο, αποδίδονται τρεις ιστάμενες ενδεδυμένες μορφές, μια γυναικεία και δύο ανδρικές. Οι ανδρικές μορφές φορούν προσωπεία ενώ τείνουν τα χέρια σε στάση δεξίωσης με τον ευρισκόμενο στα αριστερά να έχει θέση βηματισμού και να κρατά με το δεξί χέρι ασπίδα στο επίπεδο

των κάτω άκρων. Η γυναικεία μορφή φαίνεται ότι παρατηρεί την σκηνή κοιτώντας προς το μέρος τους. Οι τρεις μορφές φορούν ποδήρεις χιτώνες, ενώ διακρίνονται με λεπτομέρεια τα σανδάλια τους³¹⁹.

Σύμφωνα με την Κοκκίνη³²⁰ θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η σκηνή αυτή αποδίδει κάποιο επεισόδιο από το έργο του Μενάνδρου «Ασπίς», από το οποίο σώζονται λίγα αποσπάσματα. Στο έργο αυτό ο Δάος, ο Φρύγας δούλος του νεαρού Κλεόστρατου, επιστρέφει από τον πόλεμο, όπου νομίζει ότι σκοτώθηκε ο κύριός του, φέρνοντας μαζί του την ασπίδα του Κλεόστρατου. Το συγκεκριμένο στιγμιότυπο, πιθανότατα, παρουσιάζει τον Σμικρίνη (δεξιά μορφή) να υποδέχεται τον Δάο (κεντρική μορφή), ενώ η αδερφή του Κλεόστρατου παρακολουθεί ως βουβό πρόσωπο τη σκηνή. Μια σκηνή από την ίδια κωμωδία απεικονίζεται σε νωπογραφία από τη Δήλο, όπου ένας δούλος μισοκρύβεται πίσω από μεγάλη ασπίδα.

Κατά την επικρατούσα άποψη της επιστημονικής κοινότητας οι παραστάσεις αυτές προέρχονται από την αντιγραφή εικόνων, που εικονογραφούσαν τα χειρόγραφα του Μενάνδρου. Τα κείμενα του Μενάνδρου αποτελούσαν ήδη από τον 3^ο αι. μ.Χ. και μετέπειτα μόνο αναγνώσματα και δεν παίζονταν πια. Συνεπώς ο ιδιοκτήτης της οικίας με την απεικόνιση κωμικών παραστάσεων επεδείκνυε την κλασική παιδεία του³²¹.

Β) Βουκολική σκηνή: Πρόκειται για σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου από τον χώρο Γ της οικίας κάτω από την βασιλική Β στη Νικόπολη όπου απεικονίζεται σύμπλεγμα δύο ανδρικών ενδεδυμένων μορφών με κοντό χιτώνα και σανδάλια. Η καλύτερα σωζόμενη μορφή αποδίδεται σε μετωπική στάση κρατώντας στο χέρι της πέλεκυ³²². Δυστυχώς η σκηνή σώζεται αποσπασματικά και δεν μπορούμε να εικάσουμε το συνολικό θέμα της ψηφιδωτής σύνθεσης.

Αντίστοιχα θέματα συναντάμε σε ψηφιδωτά από διάφορες επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στη Β. Αφρική. Εκεί σε ψηφιδωτά του 3^{ου} – 4^{ου} αι. μ.Χ. παρουσιάζονται σκηνές από τον αγροτικό και ποιμενικό βίο όχι στο πλαίσιο ενός ειδυλλιακού περιβάλλοντος της υπαίθρου, αλλά στο πλαίσιο της επίδειξης της

³¹⁹ Η Κοκκίνη μελετώντας την σκηνή με τους ηθοποιούς υποστηρίζει ότι η σκηνή αυτή αποδίδει κάποιο επεισόδιο από το έργο του Μενάνδρου «Ασπίς», από το οποίο σώζονται λίγα αποσπάσματα και δεν αποτελεί σκηνή σατυρικού δράματος, όπως είχε αρχικά υποστηριχτεί από την γράφουσα (Κύρκου 2006, 64), Βλ. Κοκκίνη 2012, 153-154, 156-157.

³²⁰ Κοκκίνη 2012, 156 -157.

³²¹ Κοκκίνη 2012.

³²² Παπαδοπούλου 2007, 629, Ζάχος 2015, 190 - 191.

κινητής και ακίνητης περιουσίας του ιδιοκτήτη και στην παρουσίαση των αγροτικών ασχολιών ανάλογα με την κάθε εποχή του έτους³²³.

Γ) Γυναικεία κεφαλή – προσωπείο: Στο ίδιο κτήριο, αλλά από τον χώρο Γ, προέρχεται μία αποσπασματικά σωζόμενη κεφαλή γυναικείας μορφής που προσομοιάζει με προσωπείο κρίνοντας από τα μεγάλα ορθάνοιχτα μάτια, ενώ σε άλλο διάχωρο του ίδιου ψηφιδωτού παριστάνεται ανδρική ιστάμενη μορφή που φορά ποδήρη χιτώνα.

Πιθανότατα το γυναικείο προσωπείο αποτελούσε παραπληρωματικό στοιχείο κάποιας επιδαπέδιας σύνθεσης. Τα προσωπεία των δαπέδων ήταν συνηθισμένο στοιχείο στη διακόσμηση των οικιών όπως και τα πήλινα προσωπεία που κρεμούσαν στους τοίχους των οικιών στον ελλαδικό χώρο και στις δυτικές επαρχίες. Η λειτουργία τους σε αυτά πιθανότατα είτε σχετίζεται με την οικιακή λατρεία των προγόνων και των εφέστιων θεών³²⁴, είτε αποτελούν δείγμα της κουλτούρας και του πλούτου του ιδιοκτήτη³²⁵.

Δ) Θηρευτές: Πρόκειται για μικρές μορφές που απεικονίζονται στις εσοχές των ελικοειδών βλαστών της σπειροειδούς άκανθας μαζί με πουλιά και άλλα ζώα και πιθανότατα αποτελούν θηρευτές.

Πρόκειται για ένα μοτίβο που προήλθε από την ζωγραφική της ελληνιστικής περιόδου και υιοθετήθηκε από τους τεχνίτες των ψηφιδωτών με μικρές τροποποιήσεις και παραλλαγές, οι οποίες δεν αλλοίωσαν την αρχική σύνθεση. Χρονολογικά τοποθετείται στον 1^ο και 2^ο αι. μ.Χ.³²⁶.

Στη Νικόπολη έχουμε δύο παραδείγματα, ένα στην οικία του Μ. Αντωνίνου στο cubiculum 3 και το άλλο στη νότια στοά του περιστυλίου στην οικία του Εκδίκου Γεωργίου.

³²³ Dunbabin 1978, 109 κ. εξής, Κοκκίνη 2012, 17.

³²⁴ Κύρκου 2007, 335.

³²⁵ Rose 2006, 71. Για τις βορειοδυτικές επαρχίες η Rose θεωρεί ότι η απεικόνιση προσωπείων δηλώνει τη ρωμαϊκή κουλτούρα του ιδιοκτήτη, Κοκκίνη 2012, 169.

³²⁶ Toynbee – Ward Perkins 1950, 1-43, Miller 1972, 344 – 346.

2. Εικονιστικές παραστάσεις από τη μυθολογία

Φτωχή σε μυθολογικές παραστάσεις φαίνεται να είναι η περιοχή της Ηπείρου. Από τα ψηφιδωτά που καταγράφηκαν μόνο το 7% απεικονίζει σκηνές ή μορφές από τον μυθολογικό κύκλο και αυτές περιορίζονται κυρίως σε οικοδομήματα της πρωτεύουσας - Νικόπολης.

Βέβαια, η απουσία μυθολογικών σκηνών και γενικά εικονιστικών παραστάσεων από τα ψηφιδωτά του ηπειρωτικού χώρου μπορεί να οφείλεται αφενός στην καταστροφή τους στο πέρασμα των αιώνων, την λαφυραγώγηση των μνημείων και την αποκόλληση των κεντρικών εμβλημάτων των ψηφιδωτών, τα οποία εκτιμούμε ότι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε άλλη κατασκευή ή να πουληθούν ως έργα τέχνης, και αφετέρου στην αποσπασματική αποκάλυψη των περισσοτέρων κτηρίων, η έρευνα των οποίων έγινε στο πλαίσιο σωστικών ανασκαφών.

Από τις μυθολογικές παραστάσεις που διασώθηκαν οι περισσότερες απεικονίζουν τον θεό Διόνυσο και σκηνές από τη ζωή του, όπως συνέβαινε και στις περισσότερες επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ο θεός Διόνυσος και η συνοδεία του υπήρξαν πάντοτε αγαπητά θέματα, που κοσμούσαν τις πολυτελείς αίθουσες των συμποσίων σε όλη την ρωμαϊκή οικουμένη και αποτελούσε το σύμβολο του γλεντιού, της διασκέδασης, της ανεμελιάς και της έκστασης. Άλλωστε η διονυσιακή λατρεία έχει συνδεθεί από την έρευνα με την εύπορη τάξη, που αγαπά την εύθυμη και πλούσια ζωή³²⁷.

Α) Κεφαλή νεαρού Διονύσου: Στο θερινό τρικλίνιο (11) και αίθουσα υποδοχής της οικίας του Μ. Αντωνίνου αποκαλύφθηκε περίτεχνο ψηφιδωτό δάπεδο, στο οποίο η κεντρική σύνθεση είναι κατεστραμμένη. Στην περιμετρική ζωφόρο, όμως, που περιέβαλλε το κεντρικό θέμα, ανάμεσα από βλαστόσπειρες άκανθας και ανθέων απεικονίζεται κεφαλή αγένειας ανδρικής μορφής, πιθανώς Διονύσου³²⁸. Η κεφαλή της μορφής είναι κατασκευασμένη με ψηφίδες μικρού μεγέθους από ασβεστόλιθο και υαλόμαζες με την τεχνική opus vermiculatum, σε χρωματικούς τόνους του κίτρινου, πράσινου, ώχρας, κυανού ανοιχτού, κυανού σκούρου, ερυθρού, καστανού και

³²⁷ Κύρκου 2007, 340.

³²⁸ Η μορφή έχει ταυτιστεί από την Ι. Βοκοτοπούλου. Βλ. Βοκοτοπούλου 1973α, 409 και υποσημ. 18 - 20, όπου η σχετική βιβλιογραφία και τα αντίστοιχα παράλληλα.

ροδαλού. Περιμετρικά της κεφαλής του θεού Διονύσου εμφανίζονται αποσπασματικά σωζόμενα θέματα με φυτικά και γεωμετρικά κοσμήματα σε κυκλική διάταξη. Η φυσιοκρατική απόδοση της μορφής και οι ομαλές φωτοσκιάσεις του προσώπου αντανακλούν μια νατουραλιστική διάθεση που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της ζωγραφικής και των αναγλύφων του 2^{ου} αι. μ.Χ.

Η μορφή του νεαρού Διονύσου προφανώς είχε άμεση σχέση και συνάφεια με την παράσταση του κεντρικού εμβλήματος του ψηφιδωτού δαπέδου, το οποίο έχει καταστραφεί.

Β) Διαγωνισμός οиноποσίας Διονύσου – Ηρακλή (:): Στην τραπεζαρία – αίθουσα δεξιώσεων (triclinium 6) της οικίας του Μ. Αντωνίνου ξεχωρίζει ένα ιδιαίτερο ψηφιδωτό δάπεδο με πολλαπλά μοτίβα που μοιάζει με ανατολικό τάπητα. Πλησίον της εισόδου και σε ένα ελαφρώς έκκεντρα τοποθετημένο πλαίσιο, εν είδει εμβλήματος, απεικονίζεται μία σκηνή από τη ζωή του Διονύσου. Η παράσταση είναι στο μεγαλύτερο τμήμα της κατεστραμμένη. Ξεχωρίζει μόνο η κισσοστεφής κεφαλή του θεού και τμήμα του άνω κορμού, καθώς και τμήμα του άνω και κάτω άκρου μιας δεύτερης γυναικείας μορφής, πιθανότατα Μαινάδας³²⁹.

Στο εικονιστικό αυτό πλαίσιο πιθανότατα απεικονίζεται ο διαγωνισμός οиноποσίας ανάμεσα στον Ηρακλή και τον Διόνυσο. Δεν σώζεται όμως κανένα στοιχείο από την τρίτη μορφή³³⁰. Παρόλα αυτά η στάση του σώματος του Διόνυσου, όπως και η κίνηση των άκρων της Μαινάδας παραπέμπουν εικονογραφικά στην σκηνή της οиноποσίας, η οποία άλλωστε συνάδει με την χρήση του χώρου. Τα χαρακτηριστικά του Διονύσου, όπως και τα άκρα της Μαινάδας, είναι δουλεμένα με πολύ μικρές πολύχρωμες ψηφίδες (opus vermiculatum), οι οποίες δημιουργούν έντονες φωτοσκιάσεις και δίνουν πλαστικότητα στις μορφές.

Γ) Η ανατροφή του μικρού Διονύσου: Στο ψηφιδωτό δάπεδο της αίθουσας δεξιώσεων (triclinium 4) και στο κέντρο μιας πολυποίκιλτης ψηφιδωτής σύνθεσης, εν είδει εμβλήματος, απεικονίζεται σκηνή από τον Διονυσιακό κύκλο. Η σκηνή βασίζεται

³²⁹ Κύρκου 2007, 335 - 336, Κύρκου 2006, 42 - 44.

³³⁰ Παράλληλό του βρίσκουμε στο House of drinking contest στην Αντιόχεια, που χρονολογείται στον 3^ο αι. μ.Χ. Βλ. Dunbabin 1999, 162-163.

στο μύθο για την ανατροφή του θεού Διόνυσου, ο οποίος ανατράφηκε στο σπήλαιο της Νύσας από τις Νύμφες, για να γλυτώσει από την οργή της θεάς Ήρας³³¹.

Πάνω σε σκούρο φόντο απεικονίζονται με γήινα χρώματα και έντονες φωτοσκιάσεις τρεις μορφές: ένας γυμνός Σάτυρος που κρατά λίκνο με καρπούς και κοντά στα πόδια του ξεπροβάλλει μία αίγα, μία Νύμφη – τροφός καθισμένη σε βράχο και ο μικρός Διόνυσος – νήπιο καθισμένος στα γόνατα της Νύμφης³³². Στο κέντρο απεικονίζεται δέντρο με έντονο φύλλωμα στην κορυφή του, το οποίο ακουμπούν τόσο ο Σάτυρος όσο και το νήπιο – Διόνυσος.

Πρόκειται για ένα θέμα *unicum*, το οποίο δεν απαντάται σε άλλες ψηφιδωτές παραστάσεις. Πιθανότατα ήταν προτίμηση και ειδική παραγγελία του Μάνιου Αντωνίνου, ο οποίος επιδείκνυε με το ψηφιδωτό αυτό την πνευματική του καλλιέργεια ή τις πολιτιστικές και θρησκευτικές προτιμήσεις που όφειλε να έχει ως μέλος της ανώτερης κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκε, της ελληνορωμαϊκής ελίτ.

Δ) Νηρηίδα ιππεύει θαλάσσιο κήτος: Η κόγχη του δεύτερου ημιθολίου του μικρού Νυμφαίου της Νικόπολης είναι διακοσμημένη με ψηφιδωτή παράσταση ημίγυμνης Νηρηίδας που ιππεύει θαλάσσιο κήτος³³³, σπάνιο δείγμα επιτοίχιου ψηφιδωτού (*opus musivum*) του 2^{ου} αι. μ.Χ. στον ελλαδικό χώρο³³⁴.

Η Νηρηίδα³³⁵ παριστάνεται ανακεκλιμένη πάνω σε θαλάσσιο κήτος. Το κήτος στρέφει την κεφαλή του προς τη γυναικεία μορφή, της οποίας τα χέρια συγκρατούν την παρυφή ανεμίζοντας πέπλου επάνω από την κεφαλή της (*veleficatio*)³³⁶. Το σώμα του κήτους εμφανίζεται διάστικτο και παραπέμπει σε αιλουροειδές με το κατώτερο τμήμα του όμως να προσομοιάζει σε ουρά ιππόκαμπου ή ιχθύος.

³³¹ Κύρκου 2007, 337, Κακριδής 1986, 200 - 201, LIMC III/I, 480 - 481, λ. Dionysos (Gasparri).

³³² Κύρκου 2007, 336 - 337.

³³³ Παυλίδης 2015, 70 - 72, Ζάχος 2015, 111, Παυλίδης - Κλειδάς - Παπαβασιλείου 2017, 564 - 566.

³³⁴ Για τα επιτοίχια ψηφιδωτά βλ. Dunbabin 1999, 236 - 253, Sear 1977, 16-19.

³³⁵ Οι παραστάσεις με Νηρηίδες ανήκουν στον ευρύτερο εικονογραφικό κύκλο του «θαλάσσιου θιάσου». Βλ. Waywell 1979, 313-314, Γούναρη 2003, 227, Sweetman - Sanders 2005, 366. Για τη Νηρηίδα βλ. Αλεβίζου 2010, 56 - 64, LIMC VI (1992), 785 - 824, στο λ. Néréides, (N. Icard - Gianolio - A.V. Szabados), Miller 1986, 159, Rumpf 1969, 117 - 123.

³³⁶ Οι εικονογραφικοί τύποι του θαλάσσιου θιάσου παγιώνονται στην ελληνιστική περίοδο (έντονη κίνηση, συστροφή των μορφών, γυμνότητα, *veleficatio*, κλπ) και τα τυπολογικά αυτά χαρακτηριστικά υιοθετούνται από όλες τις μορφές τέχνης. Βλ. Αλεβίζου 2010, 28 - 29.

Οι παραστάσεις με Νηρηίδες ανήκουν στον ευρύτερο εικονογραφικό κύκλο του «θαλάσσιου θιάσου»³³⁷. Στην ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο ο θαλάσσιος θιάσος απεικονίζεται είτε ως πολυμελείς ομάδες θαλάσσιων πλασμάτων είτε ως μεμονωμένες μορφές των μελών του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η παράσταση της μεμονωμένης Νηρηίδας καθήμενης επάνω στο θαλάσσιο κήτος αποτελεί εικονογραφικό τμήμα, όπου η Νηρηίδα υπαινίσσεται την παρουσία όλου του θιάσου.

Παρόμοιες παραστάσεις συναντάμε σε όλη την ρωμαϊκή επικράτεια και κοσμούν κατεξοχήν ιδιωτικά λουτρά, θερμές, νυμφαία και κατασκευές που έχουν σχέση με το νερό, χωρίς να λείπουν και τα παραδείγματα άλλων οικοδομημάτων³³⁸.

Ε) Νίκες με ακτιακό στέφανο και κλαδί φοίνικα: Στο μέτωπο της καμάρας στο μικρό Νυμφαίο της Νικόπολης υπήρχε επιτοίχια ψηφιδωτή σύνθεση, στην οποία απεικονίζονται δύο Νίκες εραλδικά τοποθετημένες. Η θεά παριστάνεται να ίπταται, έτοιμη να στεφανώσει τους νικητές, κρατώντας στο ανασηκωμένο δεξί της χέρι τον ακτιακό στέφανο και στο τεντωμένο προς τα κάτω αριστερό, κλαδί φοίνικα. Από τη δεύτερη αντωπή Νίκη σώζεται μόνο η παλάμη που κρατάει αντίστοιχο στέφανο. Ανάμεσά τους διακρίνεται η επιγραφή ΑΚΤΙΑ με μαύρα γράμματα πάνω σε κόκκινο φόντο.

Η Νίκη³³⁹, προσωποποίηση της ιδέας της νίκης, λόγω της πολυσημίας των συμβολισμών που εμπεριέχει στις ατομικές και συλλογικές επιτυχίες, αποτέλεσε ιδιαίτερα προσφιλές εικονογραφικό θέμα στην ελληνική τέχνη ήδη από τα αρχαϊκά χρόνια. Η Victoria³⁴⁰ των Ρωμαίων λατρευόταν ως θεότητα αποκλειστικά της στρατιωτικής νίκης με δικό της ιερατείο και ναούς. Στην εποχή της ηγεμονίας του Αυγούστου η Victoria αναδείχτηκε σε κατεξοχήν σύμβολο του καθεστώτος, με σαφείς υπαινιγμούς στη νίκη του Ακτίου³⁴¹.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του τόξου χρησιμοποιήθηκε πιθανώς για την προβολή συγκεκριμένου μηνύματος και αποτέλεσε ειδική παραγγελία, η οποία θα καταξίωνε τον χορηγό - πάτρονα στην τοπική κοινωνία προβάλλοντας ταυτόχρονα τις πολιτικές και ιδεολογικές του πεποιθήσεις.

³³⁷ Σαχανά 2012.

³³⁸ Αλεβίζου 2010, 28 -70.

³³⁹ Η Νίκη αναφέρεται ήδη από τον Ησίοδο (Θεογονία 384. 4) ως κόρη του τιτάνα Πάλα και της Στυγός. Βλ. LIMC VI (1992), 850 - 902, στο λ. Nike, (Α. Goulaki – Voutira).

³⁴⁰ LIMC VIII (1997), 237 - 238, στο λ. Victoria (R. Vollkommer).

³⁴¹ Ζάχος 2017, 372 - 373.

ΣΤ) Σκηνή κυνηγιού με ερωτιδέα: Στο χώρο Β, της οικίας κάτω από τη βασιλική Β της Νικόπολης, αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτής σύνθεσης, όπου μέσα σε ημικυκλικό διάχωρο απεικονίζεται ερωτιδέας να λογχίζει ελάφι. Ο ερωτιδέας φέρει βέλη ανά χείρας και στο έδαφος κείται πληγωμένο ελάφι, με εμφανές το βέλος στο αριστερό του πλευρό³⁴².

Οι ερωτιδεείς³⁴³ υπήρξαν πάντοτε αγαπητά πλάσματα, τα οποία συνόδευαν είτε μορφές του «θαλάσσιου θιάσου», είτε ήταν συνοδοί της θεάς Αφροδίτης και του Διόνυσου, αλλά και μόνοι τους απεικονίζονται πολλές φορές σε σκηνές κυνηγιού ή ψαρέματος σε λουτρά ήδη από την ελληνιστική εποχή³⁴⁴.

Κατά την αυτοκρατορική περίοδο ο ερωτιδέας απεικονίζεται ως έφηβος, ως νήπιος και ως βρέφος. Συμμετέχει κυρίως σε αγροτικές εργασίες καθώς και σε ψάρεμα ή κυνήγι. Τα θέματα αυτά γνωρίζουν μεγάλη διάδοση κυρίως στα ψηφιδωτά της βόρειας Αφρικής³⁴⁵ χωρίς να λείπουν παραδείγματα και από την Δύση. Από τον ελλαδικό χώρο έχουμε λίγες παραστάσεις, με πιο κοντινό παράλληλο την ψηφιδωτή σύνθεση από την Χαλκίδα³⁴⁶.

Το θέμα συνεχίζει την ελληνιστική παράδοση και χρησιμοποιείται σε όλες τις εκφάνσεις της ρωμαϊκής τέχνης.

3. Πτηνά και ζώα

Οι ψηφοθέτες χρησιμοποιούσαν πολύ συχνά σκηνές με μορφές, οι οποίες είχαν μεγάλη ποικιλία και προέρχονταν από διάφορες πηγές. Μερικά θέματα είχαν ακμή και παρακμή ανάλογα με τη ζήτηση, ενώ άλλα ήταν διαχρονικά. Σε όλες τις εποχές και σε όλα τα σχέδια υπήρχε πάντα εκτεταμένη χρήση των παραστάσεων ζώων, πτηνών και θαλάσσιων πλασμάτων.

Και στα ψηφιδωτά από τον ηπειρωτικό χώρο συναντούμε τέτοιες νατουραλιστικές αναπαραστάσεις από το ζωικό βασίλειο και μάλιστα ιδιαίτερα επιτυχημένες ως προς

³⁴² Παπαδοπούλου 2007, 629, Ζάχος 2015, 190.

³⁴³ Για τον ερωτιδέα στη ρωμαϊκή τέχνη βλ. Stuveras 1969, LIMC III (1986), 937 - 938, στο λ. Eros (A. Hermay, H. Cassimatis, R. Vollkommen), Αλεβίζου 2010, 283 - 292.

³⁴⁴ Ελληνιστικό βοτσαλωτό δάπεδο με ερωτιδεείς που κοσμούσαν λουτρικές εγκαταστάσεις έχει βρεθεί στην Αμβρακία, κάτω από το μικρό θέατρο της Αμβρακίας. Βλ. Ανδρέου 1976, 199 - 201, πιν. 146 - 148.

³⁴⁵ Αλεβίζου 2010, 285, 290.

³⁴⁶ Ανδρειωμένου 1953 - 54, 310.

την τεχνοτροπική απόδοσή τους. Οι τεχνίτες συνδυάζουν πολύχρωμες ψηφίδες για να αποδώσουν τις χρωματικές διαβαθμίσεις στις λεπτομέρειες των χαρακτηριστικών κάθε ζώου ή πτηνού ώστε να είναι άμεσα αναγνωρίσιμο.

Από τις πιο ολοκληρωμένες απεικονίσεις πτηνών έχουμε στο τρικλίνιο 4 της οικίας του Μ. Αντωνίνου, όπου την κεντρική σύνθεση, με σκηνή από την ανατροφή του νεαρού Διονύσου, περιβάλλει μεγάλη ζωφόρος με παραστάσεις πτηνών και ηθοποιών. Ένθεν και ένθεν ενός κλαδιού δέντρου απεικονίζεται παγώνι και φασιανός, στη συνέχεια σε παράταξη τρία πτηνά: περιστέρι, πάπια και κύκνος και τέλος αντωποί αλέκτορες σε επιθετική στάση (κοκορομαχία).

Τα πτηνά αποτελούν το πιο δημοφιλές είδος στις απεικονίσεις των ψηφιδωτών δαπέδων και συνήθως απεικονίζονται μέσα σε πλαίσια, είτε αποτελούν παραπληρωματικά στοιχεία του κεντρικού θέματος ή στολίζουν ζωφόρους και περιμετρικές ταινίες. Σε σπάνιες περιπτώσεις αποτελούν κεντρικό θέμα της σύνθεσης.

Αυτά που απαντώνται πιο συχνά είναι τα παγώνια και οι αλέκτορες, τα οποία έχουν και περαιτέρω συμβολισμούς. Συχνά το παγώνι έχει συνδεθεί με την Άνοιξη και οι αλέκτορες με την ευφορία και την γονιμότητα³⁴⁷. Στην συγκεκριμένη απεικόνιση οι αλέκτορες αποτελούν μέρος της διασκέδασης των καλεσμένων, διότι απεικονίζουν κοκορομαχία, η οποία προφανώς θα λάμβανε χώρα κάποια στιγμή μετά το δείπνο.

Πολλές φορές οι παραστάσεις πτηνών στα ψηφιδωτά όπως η πάπια, χήνα, περιστέρι κλπ. έχουν συνδεθεί με τα *ξένια*³⁴⁸, τα εδέσματα δηλαδή που θα απολάμβαναν οι καλεσμένοι. Συνήθως όμως οι απεικονίσεις πτηνών και ζώων έχουν να κάνουν περισσότερο με την διασκέδαση και αποτελούν διακοσμητικά στοιχεία της γιορτής που θα ακολουθούσε μετά το δείπνο.

Μεμονωμένα ζώα συναντάμε σε ορισμένες παραστάσεις όπως στο ψηφιδωτό του τρικλινίου 4 στην οικία του Μ. Αντωνίνου. Εκεί απεικονίζεται μία αίγα, η οποία αποτελεί στοιχείο της κεντρικής παράστασης και σχετίζεται με την ανατροφή του θεού Διονύσου. Εκτός αυτού, στις κεντρικές θέρμες της Νικόπολης, στο ψηφιδωτό της αίθουσας Α, εικονίζεται ένα δελφίνι, αγαπητό θέμα για χώρο λουτρών με τη

³⁴⁷ Sweetman 2013, 60.

³⁴⁸ Βιτρούβιος, *Περί Αρχιτεκτονικής*, 6.7.4.

γνωστή σύνδεσή του με το υγρό στοιχείο και τους ανθρώπους³⁴⁹, ενώ στην οικία κάτω από την βασιλική Β', στο χώρο Β, ένας ερωτιδέας λογχίζει ελάφι.

Επιπλέον απεικονίσεις πτηνών και ζώων σε μικρότερη κλίμακα συναντούμε σε βλαστόσπειρες άκανθας, όπου εκεί μικρά ζώα ή πτηνά κοσμούν το κέντρο των ελυσσόμενων βλαστών³⁵⁰.

Απεικονίσεις με ψάρια και πτηνά έχουν βρεθεί σε σπαράγματα ψηφιδωτών, που προέρχονταν από τη θόλο του βαλανείου της οικίας του εκδίκου Γεωργίου. Τα ψηφιδωτά αυτά υψηλής αισθητικής αξίας και τέχνης είναι κατασκευασμένα με πολύτιμα υλικά (γυαλί, lapis lazuli) ώστε να αποδοθεί με ακρίβεια το υγρό στοιχείο και οι χρωματικές διαβαθμίσεις στα σώματα των πτηνών και των ψαριών. Αντίθετα, περιορισμένους χρωματικούς τόνους χρησιμοποίησε ο επαρχιακός ψηφοθέτης στην απόδοση ψαριών και πτηνών μέσα σε οκταγωνικά πλαίσια σε οικία στο Λαδοχώρι (οικόπεδο Ντρίτσου).

Εκτός όμως από τα πραγματικά πτηνά και ζώα στα ψηφιδωτά που εξετάζουμε υπάρχουν και μυθολογικά πλάσματα ή μειζογενή όντα, όπως οι τρίτωνες³⁵¹ και ο ιχθυοκένταυρος³⁵² από τη σκηνή του θαλάσσιου θιάσου, που υπήρχε στο τρικλίνιο 10 στην οικία του Εκδίκου Γεωργίου³⁵³ και το θαλάσσιο κήτος, που ίππευε η Νηρηίδα στο μικρό νυμφαίο της Νικόπολης³⁵⁴.

Το μειζογενές όν που ιππεύει η Νηρηίδα παραπέμπει σε αιλουροειδές λόγω του διάστικτου σώματός του ενώ το κατώτερο τμήμα του προσομοιάζει σε ουρά ιππόκαμπου ή ιχθύος. Το κήτος συστρέφεται ελικοειδώς καταλήγοντας σε τριπλή θυσανωτή ουρά³⁵⁵. Παρόμοια τέτοια μειζογενή τέρατα απεικονίζονται συχνά σε σκηνές θαλάσσιου θιάσου. Ένα παρόμοιο απεικονίζεται στον θαλάσσιο θίασο του

³⁴⁹ Αλεβίζου 2010, 192-194.

³⁵⁰ Οικία Μ. Αντωνίνου: cubiculum 3 και νότια στοά περιστυλίου στην οικία του Εκδίκου Γεωργίου.

³⁵¹ Οι τρίτωνες στην πιο συνηθισμένη απεικόνισή τους παριστάνονται με σώμα γυμνής ανδρικής μορφής, τα σκέλη της οποίας απολήγουν σε δύο ουρές ψαριού που σχηματίζουν συνήθως οφιοειδείς σπείρες. Βλ. Αλεβίζου 2010, 28 - 30, LIMC VIII (1997), 68 - 73, στο λ. Triton (N. Icard – Gianolio), LIMC VIII (1997), 73, στο λ. Tritones (N. Icard – Gianolio).

³⁵² Για τον ιχθυοκένταυρο βλ. Σαχανά 2012, 22-23, 61-64, Rumpf 1969, 105 – 106, LIMC VIII (1997), 73, Tritones (N. Icard – Gianolio).

³⁵³ Φιλαδελφίας 1924, 109 -110, εικ. 3, Παυλίδης 2015, 48 -50.

³⁵⁴ Παυλίδης 2015, 70 – 72, Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 566, εικ. 8.

³⁵⁵ Φιλαδελφίας 1913, 107, Φιλαδελφίας 1918, 17, Γούναρη 2003, 225 – 228.

ψηφιδωτού δαπέδου του Αρίωνα στο frigidarium των λουτρών της σικελικής έπαυλης στην Piazza Armenina³⁵⁶.

4. Φυτικά μοτίβα

Τα περισσότερα φυτικά κοσμήματα βασίζονται στα σχήματα των πραγματικών φυτών και λουλουδιών. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου γεωμετρικά σχήματα μεταγράφονται σε φυτικά μοτίβα με την προσθήκη πετάλων, στεφάνων κλπ. Επίσης, ορισμένα φυτικά μοτίβα προέρχονται από την αρχιτεκτονική ή την κεραμική όπως είναι τα ανθήμια, οι γιρλάντες με φυτά και φρούτα, η συνεχόμενη φυτική σπείρα με φύλλα άκανθας, κληματίδας ή κισσού κ.α.³⁵⁷

Στα ψηφιδωτά που μελετάμε τα φυτικά κοσμήματα αποτελούν παραπληρωματικά στοιχεία του θέματος επιφανείας των ψηφιδωτών δαπέδων και συνήθως χρησιμοποιούνται σε διάχωρα ή μέσα σε γεωμετρικά πλαίσια για να δημιουργήσουν μία μεικτή σύνθεση.

Από τα πιο δημοφιλή θέματα των ψηφιδωτών δαπέδων της Ηπείρου είναι οι βλαστόσπειρες με φύλλα κισσού³⁵⁸ και οι βλαστόσπειρες άκανθας³⁵⁹, η οποία μέσα στους ελικοειδείς βλαστούς της περιλαμβάνει φυτικά και ζωικά μοτίβα ακόμη και ανθρώπινες μορφές, πιθανότατα θηρευτές. Η βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού εμφανίζεται στη Ελλάδα γύρω στον 2^ο αι. μ.Χ. και συνεχίζεται μέχρι τα υστερορωμαϊκά χρόνια. Είναι ένα πολύ απλό σχέδιο, το οποίο συναντάμε συνήθως σε μονοχρωμία. Βέβαια σε υστερότερα παραδείγματα τα φύλλα μπορούν αν αποδοθούν και με άλλο χρώμα. Στα πιο όψιμα παραδείγματα ο βλαστός γίνεται παχύτερος και χάνει την ευελιξία του³⁶⁰. Η βλαστόσπειρα άκανθας έχει δυτικά πρότυπα. Εμφανίζεται στην Ιταλία τον 1ο αι. μ.Χ. και εξαπλώνεται σε όλες τις επαρχίες τις αυτοκρατορίας τον 1ο και 2ο αι. μ.Χ.³⁶¹

³⁵⁶ Lavin 1963, 229, fig. 74.

³⁵⁷ Dunbabin 1999, 296 – 297.

³⁵⁸ Το μοτίβο αυτό προέρχεται από την κεραμική. Βλ. Ovadiah 1980, 167 – 168.

³⁵⁹ Miller 1972, 344 -346, Ovadiah 1980, 166.

³⁶⁰ Waywell 1979, 311.

³⁶¹ Waywell 1979, 311.

Στα ψηφιδωτά που έχουν καταγραφεί έχουμε δέκα παραδείγματα με βλαστόσπειρα με κισσόφυλλα³⁶² και τέσσερα με βλαστόσπειρα άκανθας³⁶³.

Παράλληλα, αγαπημένο φυτικό μοτίβο των συνεργείων είναι το άνθος λωτού³⁶⁴, το οποίο απαντάται συνολικά επτά φορές, δύο στην Έπαυλη Αντωνίνου³⁶⁵, τρεις στην αγροικία στα Χαλίκια Αγ. Γεωργίου³⁶⁶, μία φορά στο χώρο Β της οικίας κάτω από την Βασιλική Β και μία φορά στις Κεντρικές Θέρμες³⁶⁷.

Τετράφυλλοι και εξάφυλλοι ρόδακες ως παραπληρωματικά μοτίβα απαντώνται στα ψηφιδωτά δάπεδα στην Έπαυλη Αντωνίνου³⁶⁸, στην Οικία του Εκδίκου Γεωργίου³⁶⁹, στην Αγρέπαυλη στην Στρογγυλή³⁷⁰ και οικία στην Αμβρακία³⁷¹.

Ανθέμια³⁷² μέσα σε μετάλλιο βρέθηκαν στο δωμάτιο ΣΤ της αγρέπαυλης στον Αγ. Γεώργιο και στο χώρο Ι στην έπαυλη στη Μασκληνίτσα.

Στο μικρό νυμφαίο της Νικόπολης απεικονίζονται ο ακτιακός στέφανος, πιθανότατα από κλάδους νεροκάλαμου³⁷³, κλαδί φοίνικα, καθώς και λευκά άνθη με μαύρους ύπερους³⁷⁴.

Τέλος, κλαδί νεροκάλαμου απεικονίζεται και στο Μουσείο 1 στη νότια νεκρόπολη της Νικόπολης.

³⁶² Οικία Μ. Αντωνίνου: δωμάτια 14, 15, 24, 18 και 25, Οικία Εκδίκου Γεωργίου: φθινοπωρινό τρικλίνιο 13, Αγρέπαυλη Στρογγυλής: δωμάτια 12 και 7, Οικία κάτω από τη Βασιλική Β': Χώρος Α και στο atrium της οικίας στο Λαδοχώρι (οικ. Ντρίτσου).

³⁶³ Οικία Μ. Αντωνίνου: χώρος υποδοχής 11 και cubiculum 3, Οικία Εκδίκου Γεωργίου: στη νότια στοά του περιστυλίου και στα ιδιωτικά λουτρά (12).

³⁶⁴ Το άνθος λωτού έχει δυτικά πρότυπα και απαντάται αρχικά στην Μοτύη και στην Πομπηία. Σύμφωνα με τον Ovadiah προέρχεται από την αρχιτεκτονική και την κεραμική. Βλ. Ovadiah 1980, 171 – 172.

³⁶⁵ Οικιακό Ιερό 17 και τρικλίνιο 4.

³⁶⁶ Χώρος Ε, Χώρος Ζ και Χώρος Ι.

³⁶⁷ Αίθουσα Α.

³⁶⁸ Τετράφυλλοι ρόδακες στο cubiculum 2.

³⁶⁹ Τετράφυλλοι ρόδακες στο τρικλίνιο 13 και εξάφυλλοι ρόδακες στο cubiculum 14 και στο τρικλίνιο 13.

³⁷⁰ Τετράφυλλοι ρόδακες στα δωμάτια 12, 12 και 1.

³⁷¹ Οικόπεδο Τσάγκα.

³⁷² Το ανθέμιο (rosette) ανεξάρτητα από τον αριθμό των πετάλων του αποτελεί ένα αγαπητό μοτίβο με εξάπλωση σε ανατολή και δύση ήδη από πολύ πρώιμες εποχές. Απαντάται σε βοτσαλωτά και σε ψηφιδωτά δάπεδα. Η καταγωγή του προέρχεται από την αρχιτεκτονική και την κεραμική, αλλά αντίστοιχα μοτίβα βρίσκουμε και στην μεταλλοτεχνία και στην υφαντική. Βλ. Ovadiah 1980, 176 -180.

³⁷³ Πρόκειται για ένα είδος νεροκαλάμου που ονομάζεται τύφη (Typha augustifolia ή typha augustata). Βλ. Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 568.

³⁷⁴ Πρόκειται για τους καρπούς του νεροκάλαμου, της τύφης. Τα στεφάνια των ακτιακών αγώνων πολλές φορές ήταν φτιαγμένα από νεροκάλαμο, αντίστοιχα με αυτά που κρατούν οι Νίκες της ψηφιδωτής παράστασης του μετώπου του μικρού νυμφαίου στη Νικόπολη. Βλ. Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 569.

5. Γεωμετρικές παραστάσεις

Τα γεωμετρικά σχέδια κυριαρχούν στα ψηφιδωτά είτε ως πλαίσια και παραπληρωματικά στοιχεία της διακόσμησης, είτε ως κεντρικές συνθέσεις. Τα σχέδια ξεκινούν από ένα απλό γεωμετρικό μοτίβο και εξελίσσονται σε πολύπλοκα γεωμετρικά σχέδια, που εμπλέκονται το ένα με το άλλο δημιουργώντας νέες συνθέσεις³⁷⁵. Ορισμένα είναι κοινά εφόδια όλων των ψηφοθετών σε όλους τους χρόνους και τα μέρη της αυτοκρατορίας ενώ άλλα χαρακτηρίζουν συγκεκριμένες περιοχές ή κέντρα και απαντώνται σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Η μελέτη και το πλουσιότατο υλικό δεν έχει προχωρήσει τόσο πολύ ώστε να υπάρχουν σαφείς διευκρινήσεις και ταυτίσεις³⁷⁶.

Τα γεωμετρικά σχέδια αποτελούν την πλειονότητα των διακοσμητικών μοτίβων που απαντάμε στα ψηφιδωτά του ηπειρωτικού χώρου σε ποσοστό 83%. Το θεματολόγιό τους παρουσιάζει μία μεγάλη ποικιλία γεωμετρικών μοτίβων, τα οποία είναι αποδοσμένα με ακρίβεια, αποδεικνύοντας την επιδεξιότητα των ψηφοθετών και τις γνώσεις τους στη γεωμετρία και το γραμμικό σχέδιο. Παράλληλα τέτοια μοτίβα, τα οποία είναι κοινά σε όλο τον ρωμαϊκό κόσμο, οδηγούν στην υπόθεση ότι υπήρχαν προσχέδια-βιβλία σχεδίων (cartoons), τα οποία κυκλοφορούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Με αυτόν τον τρόπο πιθανώς δημιουργήθηκε μία *Κοινή* διακοσμητική γλώσσα, η οποία επιβεβαιώνεται από την επανάληψη των ίδιων περίπου σχεδίων – μοτίβων με ελάχιστες διαφοροποιήσεις σε τοπικό επίπεδο.

Τα γεωμετρικά σχέδια που συναντάμε στα ψηφιδωτά δάπεδα του ηπειρωτικού χώρου παρουσιάζουν τα συνήθη μοτίβα που συναντούμε και σε άλλες επαρχίες της αυτοκρατορίας, δημιουργώντας έτσι μία τυπολογία, η οποία συχνά αποτελεί βασικό κριτήριο για τη χρονολόγηση των ψηφιδωτών, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα συμφραζόμενα. Η χρησιμοποίηση του θεματολογίου ως αποκλειστικό μέσο χρονολόγησης των ψηφιδωτών κρύβει κάποια επισφάλεια, παρόλα αυτά η βοήθεια που προσφέρει προς αυτή την κατεύθυνση είναι πολύτιμη διότι η τεχνοτροπική εξέλιξη είναι κοινή σε όλο τον ρωμαϊκό κόσμο με ελάχιστες αποκλίσεις.

Τα πιο συνηθισμένα διακοσμητικά μοτίβα είναι ο πλοχμός, τα τρίγωνα, το πλέγμα ρόμβων, οι πέλτες, ο μαϊάνδρος, οι συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν

³⁷⁵ Waywell 1979, 306.

³⁷⁶ Dunbabin 1999, 291.

τετράφυλλα άνθη, ο σπειρομαϊάνδρος κ.ά. τα οποία καλύπτουν ένα χρονολογικό πλαίσιο από τον 1^ο αι. π. Χ έως τον 4^ο αι. μ.Χ.

Πλοχμός (guilloche): Το μοτίβο του πλοχμού³⁷⁷ εντοπίστηκε εικοσιπέντε φορές στις ψηφιδωτές συνθέσεις, που καταγράφηκαν, άλλοτε στην απλή μορφή του και άλλοτε σε συνθετότερη³⁷⁸. Το μοτίβο εισήχθη ήδη στα ψηφιδωτά της ελληνιστικής περιόδου και συνέχισε να χρησιμοποιείται και στα ρωμαϊκά χρόνια μέχρι την όψιμη αρχαιότητα. Τα πρωιμότερα παραδείγματα έχουν τις καλύτερες εκτελέσεις και πιο πιστές στην αρχιτεκτονική φόρμα. Το σχέδιο με το πέρασμα των χρόνων έγινε σταδιακά πιο πεπλατυσμένο και πιο επίμηκες. Χρησιμοποιήθηκε από τον 1^ο αι. μ.Χ. και εξής στις επαρχίες της Μεσογείου, αλλά ήταν πολύ διαδεδομένο σε όλες τις επαρχίες της αυτοκρατορίας³⁷⁹. (εικ. 171)

Τρίγωνα (triangles): Τα τρίγωνα στις διάφορες μορφές τους (οδοντωτά - crowstep, οξυκόρυφα/κατακόρυφα - straight side or curvilinear triangles) απαντώνται εικοσιτέσσερις φορές στα ψηφιδωτά του ηπειρωτικού χώρου. Δημοφιλές μοτίβο πλαισίων, χρησιμοποιήθηκε ήδη από τον 2^ο αι. μ.Χ. Η προέλευση των οδοντωτών τριγώνων μάλλον ανάγεται σε ανατολικά πρότυπα της αρχιτεκτονικής και της υφαντικής τέχνης, ενώ τα κατακόρυφα τρίγωνα έχουν δυτικές καταβολές.³⁸⁰ (εικ. 172)

Πλέγμα ρόμβων και δικτυωτό (trellis and reticulate): Είναι μοτίβο πλαισίου, το οποίο παρουσιάζει μικρές διαφοροποιήσεις ως προς τα συμπληρωματικά μοτίβα, που εγγράφονται στο κέντρο των ρόμβων, κυρίως σταυροειδή κοσμήματα. Στην απλή του μορφή είναι γνωστό και με τον όρο «αδάμαντες»³⁸¹. Στα ψηφιδωτά, που μελετάμε, εμφανίζεται δεκατέσσερις φορές. (εικ. 173)

«Ασπίδα» με τρίγωνα ή φολίδες (“shield” of radiating triangles or imbrications): Το συναντάμε επτά φορές και φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα δημοφιλές μοτίβο στην περιοχή³⁸². Η περίκεντρη σύνθεση της ασπίδας, που σχηματίζεται από τρίγωνα ή φολίδες είναι αγαπητή στα ελλαδικά εργαστήρια ψηφοθετών της ρωμαϊκής

³⁷⁷ Ovadiah 1980, 113, 116 -117.

³⁷⁸ Πελεκανίδης – Ατζακά 1974, 28-34.

³⁷⁹ Waywell 1979, 310, Καλλιπολίτης 1961/62, 26 - 27.

³⁸⁰ Ovadiah 1980, 92 -93, 108.

³⁸¹ Ovadiah θεωρεί ότι το μοτίβο προήλθε από την κεραμική. Βλ. Ovadiah 1980, 97 - 98.

³⁸² Πρόκειται για δυτικό μοτίβο, το οποίο εμφανίζεται για πρώτη φορά στην Πομπηία τον 1^ο αι. π.Χ. και πιθανότατα ήταν μία επινόηση κάποιου καλλιτέχνη – ψηφοθέτη. Βλ. Ovadiah 1980, 144.

αυτοκρατορικής περιόδου, αλλά και γενικότερα ανήκει στο θεματολόγιο της *Κοινής*, αφού συναντάται σε ψηφιδωτά όλων των περιοχών της αυτοκρατορίας μέχρι την ύστερη αρχαιότητα³⁸³. Η περίκεντρη αυτή σύνθεση χρησιμοποιείται για να καλύψει μεγάλα διάχωρα και συμπληρώνεται με γεωμετρικά και φυτικά σχέδια στις γωνίες³⁸⁴. (εικ. 174)

Πέλτη (pelta): Το μοτίβο αυτό είναι το πιο διαδεδομένο σε όλη τη ρωμαϊκή εποχή είτε ως ενιαίο σχέδιο σε όλο το δάπεδο είτε σαν μεμονωμένο μοτίβο. Ως μεμονωμένο κόσμημα η πέλτη είναι απλή³⁸⁵. Αντίθετα, όταν απλώνεται σε μεγάλες επιφάνειες παίρνει διάφορα σχήματα και μεταβάλλεται σε ένα ατέρμονο κόσμημα. Εκτός από την ορθή φορά οι πέλτες εικονίζονται και αντίστροφοι με αποτέλεσμα να δημιουργούν την εντύπωση ενός πολύπλοκου κοσμήματος³⁸⁶. Πολλές φορές υπάρχει μία διαφοροποίηση στην απόληξη, αλλά ο τύπος της μονόχρωμης πέλτης με απλή απόληξη είναι πολύ συνηθισμένη στον 1^ο και 2^ο αι. μ.Χ.³⁸⁷ Παρόλη την πρώιμη εξάπλωσή του, το μοτίβο της πέλτης στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλη κλίμακα μετά τον 3^ο αι. μ.Χ.³⁸⁸ (εικ. 175)

Το μοτίβο των αντίστροφων πελτών απαντάται σε έξι δάπεδα³⁸⁹ του ηπειρωτικού χώρου, τα οποία χρονολογούνται από τον 1^ο αι. μ. Χ. έως τα τέλη 3^{ου} – αρχές 4^{ου} αι. μ.Χ.

Μαϊάνδρος (meander): Το μοτίβο αυτό έχει μία μακρά ιστορία στο χώρο των ψηφιδωτών από την κλασική εποχή και συνέχισε να χρησιμοποιείται σε όλη την ρωμαϊκή περίοδο με λίγες διαφοροποιήσεις και παραλλαγές. Συνήθως διαφέρει ως προς τα συμπληρωματικά σχέδια που τον συνοδεύουν. Τον συναντάμε πιο σπάνια μετά τον 3^ο αι. μ.Χ.³⁹⁰ (εικ. 176)

³⁸³ Ασημακοπούλου – Ατζακά 2017, 78, Waywell 1979, 305.

³⁸⁴ Πελεκανίδης – Ατζακά 1974, 38.

³⁸⁵ Ovadia 1980, 145, Kankleit 1994, 197 – 228.

³⁸⁶ Waywell 1979, 305, Πελεκανίδης – Ατζακά 1974, 36, Καλλιπολίτης 1961/62, υποσημ. 57.

³⁸⁷ Οι πέλτες συναντώνται ήδη από τους αυτοκρατορικούς χρόνους, όπως δείχνουν τα ψηφιδωτά από την Trier, που χρονολογούνται από τον 2^ο αι. μ.Χ. Βλ. Parlasca, 1965, 78, fig. 4 - 5.

³⁸⁸ Waywell 1979, 305.

³⁸⁹ Οικία Μ. Αντωνίου: χώρος 17 και 22, Λουτρά Κλεοπάτρας: ορθογώνιος χώρος, Μουσείο 12 Α στη βόρεια νεκρόπολη της Νικόπολης, Έπαυλη στη Φτελιά: χώρος Α, Αγροικία στον Αγ. Γεώργιο: χώρος Ζ.

³⁹⁰ Waywell 1979, 310.

Ο μαϊάνδρος³⁹¹ παρουσιάζει διάφορες παραλλαγές στο βάθος των αιώνων που χρησιμοποιείται, από απλός ισομετρικός, προοπτικός, προοπτικός μαϊάνδρος αγκυλωτών σταυρών και κλειδόμορφος μαϊάνδρος (key pattern)³⁹².

Στα ψηφιδωτά της Ηπείρου απαντάται έξι φορές, κυρίως με την μορφή του προοπτικού μαϊάνδρου και μόνο στην οικία του Μάνιου Αντωνίνου, στο δωμάτιο 23 και στο δωμάτιο 16 του οίκου του εκδίκου Γεωργίου, υπάρχει το μοτίβο του κλειδόμορφου μαϊάνδρου³⁹³, το οποίο είναι περισσότερο σπάνιο και χρονολογείται στον 2^ο αι. μ.Χ.

Οκτάκτινα άστρα με ρομβοειδή πέταλα (stars of lozenges): Το θέμα έχει δυτική προέλευση και ανήκει στις ασπρόμαυρες συνθέσεις που βρίσκουμε στην Ιταλία τον 1^ο αι. μ.Χ. Στην Ελλάδα υπάρχουν παραδείγματα ήδη από τον 1^ο αιώνα, όμως η μεγάλη εξάπλωση του μοτίβου, το οποίο ήταν από τα πιο αγαπητά, έγινε στον 2^ο αι. μ.Χ. Το βασικό σχέδιο αποτελείται από ένα αστέρι που σχηματίζεται από οχτώ ρόμβους και συμπληρώνεται με τετράγωνα. Το βασικό σχέδιο πολλές φορές συμπληρώνεται με επιμέρους σχέδια που ποικίλλουν, αλλά έχει επικρατήσει η πιο απλή μορφή. Το σχέδιο αυτό συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι και τον 4^ο αιώνα και τα ύστερα παραδείγματα χαρακτηρίζονται από την πολυπλοκότητα στα επιμέρους σχέδια, τα οποία πολλές φορές δεν έχουν εκτελεστεί με επιμέλεια.³⁹⁴ (εικ. 177)

Συνήθως πρόκειται για σύνθεση επιφανείας, αλλά πολλές φορές απαντάται και σε πλαίσια ή περιμετρικές του κεντρικού πίνακα ζωφόρους. Στα ηπειρωτικά ψηφιδωτά το συναντάμε πέντε φορές συνολικά, τέσσερις στην οικία του Μ. Αντωνίνου και μία στην αγροικία στα «Χαλίκια» Αγ. Γεωργίου και χρονολογείται στον 2^ο – αρχές 3^{ου} αι. μ.Χ.

Κόμβος του Σολομώντα (Solomon knot): Αποτελεί ένα από τα πιο αρχαία σχέδια στην τέχνη του ψηφιδωτού, το οποίο πιθανότατα ήταν επινόηση κάποιου ψηφοθέτη – καλλιτέχνη. Τα πρώτα παραδείγματα τα συναντάμε στην Πομπηία και το Spoleto³⁹⁵.

³⁹¹ Ovadiah 1980, 100 -101.

³⁹² Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998, 78 – 85, όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία επί του θέματος.

³⁹³ Key pattern. Βλ. Γαλλής 1973-74, 564 - 566.

³⁹⁴ Καλλιπολίτης 1961-62, 27, Blake 1936, 4, pl. 25, Waywell 1979, 307.

³⁹⁵ Ovadiah 1980, 142.

Το μοτίβο αυτό πληροί συνήθως το κέντρο διάφορων γεωμετρικών θεμάτων, κύκλων, τετραγώνων, οκταγώνων κλπ, τα οποία συνιστούν το κύριο θέμα του ψηφιδωτού διακόσμου³⁹⁶. (εικ. 178)

Στα ψηφιδωτά που μελετάμε απαντάται τρεις φορές στην έπαυλη του Μάνιου Αντωνίνου³⁹⁷ και στα Λουτρά της Κλεοπάτρας.

Τεμνόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα (intersecting circles): Το μοτίβο των τεμνόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα είναι από τα κοινότερα από την εποχή του πρώτου πομπηϊανού ρυθμού, δηλαδή από τον 1^ο αι. π.Χ. και φτάνει έως τον 4^ο αι. μ.Χ.³⁹⁸. (εικ. 179)

Το σχέδιο άλλοτε καλύπτει πλαίσια ψηφιδωτών δαπέδων και άλλοτε ολόκληρη την επιφάνεια. Στα ψηφιδωτά της Νικόπολης το συναντάμε ως σχέδιο πλαισίου δύο φορές στην οικία του Μ. Αντωνίνου, μία στην οικία κάτω από τη βασιλική Β και μία φορά στην αγρέπαυλη στα Ριζά Πρέβεζας, ενώ στο μαυσωλείο του αγροτεμαχίου 436, πιθανότατα αποτελεί σύνθεση επιφανείας.

«**Θόλος**» (Vault-pattern): Το ψηφιδωτό κοσμεύεται με ένα κεντρικό κύκλο, που περιβάλλεται από ημικύκλια και τεταρτημόρια. Υπήρξε από τα πιο πρώιμα παραδείγματα, που εγκατέλειψαν το παραδοσιακό κεντρικό πλαίσιο. Είναι πολύ διαδεδομένο στις επαρχίες της Δύσης στον 2^ο και 3^ο αι. μ.Χ., αλλά δεν έχουμε πολλά παραδείγματα στην Ελλάδα. Το παράδειγμα δύο ψηφιδωτών από την αγρέπαυλη στη Στρογγυλή Άρτας αποδεικνύουν ότι η τεχνοτροπία αυτή έφτασε και σε μία απομακρυσμένη περιοχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η οποία όμως βρισκονταν σε κοντινή απόσταση από την πρωτεύουσα Νικόπολη, εκεί όπου η διακίνηση ιδεών και τεχνών ήταν καθημερινή. (εικ. 180)

Αστράγαλος (bead and reel): Αυτό το σχέδιο αντιγράφηκε από τους ρωμαίους από το ελληνιστικό ρεπερτόριο, το οποίο προέρχεται από την αρχιτεκτονική (όπως και ο ιωνικός θριγκός, το γείσο κλπ)³⁹⁹. Ήταν πολύ συνηθισμένο μοτίβο στην Ελλάδα, αν και λίγα παραδείγματα έχουμε από άλλες επαρχίες. Συνήθως χρησιμοποιείται σε μονοχρωμία. Η χρήση του είναι κυρίως διαδεδομένη τον 2^ο αι. μ.Χ., αν και στην

³⁹⁶ Πελεκανίδης – Ατζακά 1974, 30 - 38.

³⁹⁷ Κύρκου 2006, 52 - 53.

³⁹⁸ Γούναρη 2003, 203, υποσημ. 13, εικ. 7 και 17, Καλλιπολίτης 1961- 61, 22, υποσημ. 42, πιν. 7- 8.

³⁹⁹ Ovadiah 1980, 122 -123.

Αντιόχεια το μοτίβο συνέχισε να χρησιμοποιείται έως τον 6^ο αιώνα⁴⁰⁰. Στην περιοχή της Ηπείρου το συναντάμε πέντε φορές ως πλαίσιο σε ψηφιδωτά της Νικόπολης και στη Στρογγυλή⁴⁰¹. (εικ. 181)

Εκτός από τα παραπάνω γεωμετρικά σχέδια στα ψηφιδωτά του ηπειρωτικού χώρου εντοπίστηκαν και άλλα μοτίβα όπως σπειρομαϊάνδρος (wave-band), κλεψύδρα, βεντάλια, ακιδωτά άστρα, δωδεκάγωνα, οκτάγωνα κλπ αλλά σε μικρότερη συχνότητα.

Όλα τα σχέδια είναι εκτελεσμένα με σχεδιαστική ακρίβεια και εναρμονισμένα με την συνολική κεντρική σύνθεση. Τα περισσότερα μοτίβα είναι επαναλαμβανόμενα και βρίσκουμε παράλληλά τους σε όλη την αυτοκρατορία με μικρές διαφοροποιήσεις. Το γεγονός αυτό εγείρει ζητήματα σχετικά με τη διάθεση των θεμάτων των ψηφιδωτών από τους τεχνίτες αφού τα μοτίβα επαναλαμβάνονται. Ορισμένοι συγγραφείς, όπως η Dunbabin⁴⁰² πιστεύουν ότι κυκλοφορούσαν «βιβλία» ή πίνακες με σχήματα στην ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου οι οποίοι αποτελούσαν έναν οδηγό στην τέχνη των ψηφιδωτών. Φτιαγμένα από περγαμηνή, πάπυρους ή ξύλο, κανένα από τα βιβλία αυτά δεν έχει σωθεί, παρά μόνο ένας πάπυρος του 3^{ου} αι. π.Χ. στον οποίο αναγράφονται οδηγίες για έναν ψηφοθέτη που επρόκειτο να ψηφοθετήσει δύο χώρους λουτρού σε μια πλούσια έπαυλη στη Φιλαδέλφεια της Αιγύπτου⁴⁰³.

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι οι τεχνίτες ταξίδευαν και μετέφεραν μαζί τους την τέχνη τους και τα μοτίβα, πολλά από αυτά από μνήμης, και έτσι εξηγούνται και οι ομοιότητες που παρατηρούνται στην δουλειά διαφορετικών εργαστηρίων, όπως και οι τοπικές διαφοροποιήσεις.

⁴⁰⁰ Waywell 1979, 309.

⁴⁰¹ Οικία Μ. Αντωνίνου, χώρος 14, Οικία κάτω από την βασιλική Β, χώρος Β, Αγροικία στη θέση «Χαλίκια» Αγ. Γεωργίου, χώροι Ε και Ζ, και στην αγρέπαυλη στη Στρογγυλή Άρτας, δωμάτιο 12.

⁴⁰² Dunbabin 1999, 302 -303.

⁴⁰³ Daszewski 1985, 6 – 14, Ventura 2016, 223.

ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΟΔΟΤΕΣ – ΠΑΤΡΟΝΕΣ –ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Η εξέλιξη της θεματολογίας των ψηφιδωτών οφείλει πολλά όχι μόνο στους τεχνίτες και στην παράδοση αλλά και στους παραγγελιοδότες. Οι άνθρωποι αυτοί συνήθως υψηλού οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου συντέλεσαν με τις προτιμήσεις τους και τις ιδιαιτερότητές τους στην ανανέωση και στην πρωτοτυπία των ψηφιδωτών συνθέσεων, που συναντάμε στον ρωμαϊκό κόσμο.

Οι περισσότεροι από αυτούς παραμένουν ανώνυμοι, ενώ άλλοι γίνονται γνωστοί μέσα από τις επιγραφές που σώζονται στα μνημεία είτε ως μέρος της ψηφιδωτής σύνθεσης είτε γραμμένες σε κάποιο λίθο.

Οι επιγραφές αποτελούν τεκμήριο για την ταύτιση των ψηφιδωτών με τους παραγγελιοδότες - τους δωρητές και τους ιδιοκτήτες των πολυτελών επαύλεων- και με τους ψηφοθέτες. Οι πληροφορίες που μας δίνουν ποικίλλουν από απλούς χαιρετισμούς, αφιερώσεις, αποφθέγματα, ευχές, κατάρες μέχρι την εξύμνηση της εργασίας του ψηφωτή και πολλά προσωπικά στοιχεία⁴⁰⁴.

Οι επιγραφές είναι σπάνιες σε σχέση με το πλήθος των ψηφιδωτών που υπάρχουν μέχρι σήμερα καταγραμμένα ανά τον κόσμο, αλλά όπου σώζονται, οι πληροφορίες που μας παρέχουν αποτελούν αδιάσειστα τεκμήρια ασφαλών συμπερασμάτων.

Στα ψηφιδωτά από τον ηπειρωτικό χώρο, που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα, οι επιγραφές είναι μόνο τρεις, προέρχονται από τον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης και είναι γραμμένες στα ελληνικά. Πρόκειται για δύο κτητορικές επιγραφές, από τις οποίες η μία συνοδεύεται με ευχές για οικογενειακή ευτυχία και μία αθλητική επιγραφή, η οποία αναφέρεται στους ακτιακούς αγώνες και τα έπαθλα της νίκης.

Η πρώτη εντοπίστηκε στην Έπαυλη του Μάνιου Αντωνίνου και συγκεκριμένα στον προθάλαμο 14, ο οποίος οδηγούσε σε μία ευρύχωρη τραπεζαρία - αίθουσα δεξιώσεων 15 και συνδέονταν με την επιμήκη αίθουσα 12, η οποία οδηγούσε στο αίθριο (atrium). Η ψηφιδωτή σύνθεση της κτητορικής επιγραφής διατάσσεται μέσα σε κύκλο και περιβάλλεται από σχηματοποιημένα φυτικά και γεωμετρικά σχέδια, ενώ στο κέντρο της σχηματίζεται μέταλλο με τον «κόμβο του Σολομώντα» σύμβολο

⁴⁰⁴ Dunbabin 1999, 318, 323 - 325.

συμμαχίας, συγγένειας και ένωσης του θείου με το ανθρώπινο. Η επιγραφή έχει διαβαστεί ως εξής⁴⁰⁵:

MAN [ΙΟΣ ή –ΙΛΙΟΣ] ΑΡΙΣΤΟΚΛΙΑΣ

ΕΥΤΥΧΙΤΩ Η ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

ΕΥΤΥΧΙΤΩ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΝΕΩΤΗΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟ[Υ]

MAN[ΙΟΣ] ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΘΕΟΣΗΓΟΥ.

Σύμφωνα με την επιγραφή ο Μάνιος Αντωνίνος και η σύζυγός του Θεόσηγος υπήρξαν οι ανακαινιστές της έπαυλης. Η επιγραφή χρονολογήθηκε από την Βοκοτοπούλου στα τέλη του 3^{ου} – αρχές 4^{ου} αιώνα μ.Χ.⁴⁰⁶.

Όσον αφορά στα ονόματα της επιγραφής, το όνομα του ιδιοκτήτη, Μάνιος Αντωνίνος, ακολουθεί το ελληνικό διώνυμο σύστημα ονοματοδοσίας, παρόλο που και τα δύο ονόματα, το gentilicium: Μάνιος ή Μανίλιος και το cognomen: Αντωνίνος, ανήκουν στα ρωμαϊκά ανθρωπωνύμια⁴⁰⁷. Μάλιστα το cognomen Αντωνίνος προέρχεται από gentilicium. Το όνομα Μάνιος απαντά στα νησιά του Αιγαίου και συχνά στις επιγραφές της Ελληνικής Ανατολής, ενώ το όνομα Μάνλιος απαντά συχνά και σε επιγραφές της Μακεδονίας⁴⁰⁸. Τα γυναικεία ονόματα της επιγραφής, τα οποία ανήκουν στην σύζυγο (Θεόσηγος) και πιθανότατα στην μητέρα (Αριστόκλια) του Αντωνίνου είναι ελληνικά⁴⁰⁹. Το όνομα Αριστόκλια απαντά συχνά στις επιγραφές ενώ το όνομα Θεόσηγος είναι σπάνιο.

Παρόμοια κτητορική επιγραφή έχει βρεθεί στην Κυνουρία⁴¹⁰. Η επιγραφή απευθύνει ευχή προς την οικία και τον ιδιοκτήτη της: *Ευτυχής η τύχη/της οικίας. Είσελθε και σύ Φιδίου*. Η ευχή απευθύνεται προς την οικία και τον ιδιοκτήτη της, το Φειδία, να είναι ευτυχής και αποτελεί προφανώς παραγγελία του ιδιοκτήτη με την ελπίδα ότι αυτή θα

⁴⁰⁵ Βοκοτοπούλου 1973 α, 409-410, Βοκοτοπούλου 1973 β, 224.

⁴⁰⁶ Βοκοτοπούλου 1973 α, 410, υποσημ. 22.

⁴⁰⁷ Σαμσάρης 1994, 65-70.

⁴⁰⁸ Σαμσάρης 1994, 180, όπου γίνεται εκτενής ανάλυση και των ανθρωπωνυμίων της επιγραφής με την παράθεση της σχετικής βιβλιογραφίας.

⁴⁰⁹ Ο Σαμσάρης κατατάσσει τα δύο γυναικεία ονόματα, τα οποία απαντώνται και σε άλλες περιοχές και έχουν πανελλήνιο χαρακτήρα σε δύο κατηγορίες. Κατατάσσει το όνομα Θεόσηγος στην κατηγορία των θεοφόρων και το όνομα Αριστόκλια σε εκείνα, που σχετίζονται με τον πόλεμο. Βλ. Σαμσάρης 1994, 68.

⁴¹⁰ Κοκκίνη 2012, 400.

λειτουργήσει ευνοϊκά για το σπίτι και την οικογένειά του, όπως και στην περίπτωση του Μ. Αντωνίνου.

Επιγραφές με παρόμοιο περιεχόμενο προέρχονται από το μεγάλο τρικλίνιο της οικοδομικής νησίδας 4 των Φιλίππων⁴¹¹ καθώς επίσης και από την Ισπανία και το El Djem⁴¹². Τέτοιες επιγραφές επιλέγονταν από τους ιδιοκτήτες των οικιών, ενώ όπως χαρακτηριστικά προσθέτει η Dunbabin μέσα από αυτές τις ευχές το όνομα του ιδιοκτήτη εισάγεται διακριτικά στην επιγραφή⁴¹³.

Παρεμφερείς περίκεντρες συνθέσεις με πλούσιο θεματολόγιο με γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα και περίτεχνα πλαίσια που διαδέχονται το ένα το άλλο έχουν βρεθεί στη Θεσσαλονίκη στην οδό Χείρωνος 3 και στην οδό Εγνατίας 24⁴¹⁴. Σύμφωνα με την Ατζακά οι περίκεντρες συνθέσεις, χωρίς την παρουσία εικονικού διακόσμου, δεν είναι συνηθισμένες στα ελλαδικά ψηφιδωτά. Παρόμοιες συνθέσεις σε ψηφιδωτά του ανατολικού κράτους έχουν χρονολογηθεί στα τέλη του 4^{ου} αιώνα, όπως και το ψηφιδωτό της έπαυλης⁴¹⁵.

Η κτητορική επιγραφή καθώς και το ενιαίο διακοσμητικό πρόγραμμα της έπαυλης με την κατασκευή ψηφιδωτών επιδαπέδιων συνθέσεων με θέματα από τον Διονυσιακό κύκλο φαίνεται ότι ήταν συνειδητή/προσωπική επιλογή του ιδιοκτήτη – Μ. Αντωνίνου. Ο Μ. Αντωνίνος υπήρξε ένας από τους παραγγελιοδότες, οι οποίοι συντέλεσαν στην εξέλιξη της θεματολογίας των ψηφιδωτών με την επιδαπέδια σύνθεση του τρικλινίου 4, της οποίας το θέμα είναι μέχρι σήμερα μοναδικό (unicum). Θεωρούμε ότι ήταν προσωπική επιλογή του ιδιοκτήτη και αποτελεί ένδειξη της παιδείας του και της λατρείας του για την ελληνική μυθολογία και τον θεό Διόνυσο. Επιπρόσθετα, το συγκεκριμένο ψηφιδωτό συνδυάζει και ποικιλία άλλων θεμάτων όπως η απεικόνιση θεατρικής σκηνής από το έργο του Μένανδρου «Ασπής» καθώς και θέματα όπως οι κοκορομαχίες, που ήταν δημοφιλής τρόπος διασκέδασης στην ρωμαϊκή εποχή.

Η πολυπλοκότητα και η πολυσημία του ψηφιδωτού στο τρικλίνιο 4 προκαλεί μεγάλη εντύπωση, αλλά παράλληλα και κάποιο βαθμό δυσκολίας στην συνολική ερμηνεία

⁴¹¹ Γούναρη 2003, 211.

⁴¹² Dunbabin 1999, 323, υποσημ. 29 - 30.

⁴¹³ Dunbabin 1999, 318, Ατζακά 2011, 98.

⁴¹⁴ Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998, 130.

⁴¹⁵ Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998, 130 (υποσημ. 362 και 364).

της. Είναι γεγονός ότι κάθε σύνθεση κάλυπτε τις επιθυμίες του ιδιοκτήτη της οικίας - παραγγελιοδότη. Αυτό που μπορούμε να εικάσουμε είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των εικονιστικών παραστάσεων βρίσκονταν σε συνάρτηση με τα ενδιαφέροντα της τάξης που τα παρήγγειλε και χρησιμοποιούνταν για να επικοινωνήσουν ένα μήνυμα σχετικό με τις πολιτιστικές επιδιώξεις των ιδιοκτητών, ενώ παράλληλα διευκρίνιζε και τη θέση τους στην κοινωνία.

Οι εικόνες αυτές χρησιμοποιήθηκαν για να εγείρουν τις πολιτιστικές αξιώσεις και κοινωνικοπολιτικές βλέψεις του ιδιοκτήτη. Τα ψηφιδωτά που έχουν αναφορές στον Όμηρο, τον Βιργίλιο, τον Μένανδρο κλπ. σίγουρα φτιάχτηκαν για να δείξουν το υψηλό πνευματικό επίπεδο του ιδιοκτήτη ή να κολακεύσουν τους καλεσμένους, στο πνευματικό επίπεδο γνώσεων, στο οποίο απευθύνονταν⁴¹⁶.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι Μάνιος Αντωνίνος ήταν πολύ προσεκτικός και επιλεκτικός στα θέματα διακόσμησης της οικίας του, τα οποία αντανakλούν το πολιτιστικό επίπεδο του ιδιοκτήτη και αποτελούν τεκμήρια πολυτελούς διαβίωσης. Στην άποψη συνηγορούν και ορισμένα ανασκαφικά ευρήματα⁴¹⁷, τα οποία πιθανότατα προμηθεύτηκε ο Μ. Αντωνίνος, προκειμένου να αυξήσει το γόητρό του στην τοπική αριστοκρατία.

Ο ίδιος θα μπορούσε κάλλιστα να ανήκει στην τάξη των εμπόρων ή να ήταν ανώτερος αξιωματούχος και γενικά άνθρωπος με μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Φαίνεται ότι ήταν πολίτης του κόσμου, που γνώριζε από τέχνη και πιθανότατα ήταν άνθρωπος με κουλτούρα και γνώσεις. Οι επιλογές των θεμάτων στη διακόσμηση του σπιτιού του το αποδεικνύουν περίτρανα.

Η δεύτερη κτητορική επιγραφή προέρχεται από την Οικία του εκδίκου Γεωργίου⁴¹⁸. Πρόκειται για ψηφιδωτή σύνθεση, η οποία εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα της νότιας στοάς του περιστυλίου και κοσμούσαν με τρεις επάλληλες ταινίες με πλοχμούς κατανεμημένες σε τρεις ζώνες. Η μεσαία ζώνη έφερε διακόσμηση από μεγάλους κύκλους και τετράγωνα διάχωρα με γεωμετρικά σχέδια. Ένας κύκλος, που περιβάλλεται από πλοχμό, έφερε την επιγραφή:

⁴¹⁶ Dunbabin 1999, 322.

⁴¹⁷ Πρόκειται για μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη παράσταση νεκρόδειπνου που βρέθηκε μέσα σε χώρο οικιακού ιερού, βλ. Κύρκου 2006, 49, Κύρκου 2007, 338, εικ. 13, καθώς επίσης και χάλκινο νόμισμα της σύμπραξης Κασσωπαίων και Μολοσσών (170 – 168 π.Χ.), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως περίαπτο από κάποιον ένοικο της έπαυλης του Μ. Αντωνίνου. Βλ. Ρήγινος – Κατερίνη 2009, 47.

⁴¹⁸ Παυλίδης 2015, 38-42, Ζάχος 2015, 140.

ΕΚΔΙΚΟΥ

Στην επιγραφή αυτή οφείλεται και η σημερινή ονομασία της οικίας ως «Οικία του εκδίκου Γεωργίου» ενώ παλαιότερα στην βιβλιογραφία αναφέρεται ως «Επισκοπικό Μέγαρο» ή «Βασιλόσπιτο» ή «Παλάτι»⁴¹⁹.

Ο έκδικος (*defensor civitatis*) ήταν κρατικός αξιωματούχος, επιφορτισμένος με την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του λαού έναντι των αυθαιρεσιών της εξουσίας. Το αξίωμα αυτό καθιερώθηκε για πρώτη φορά το 364 μ.Χ., επί αυτοκράτορος Βαλεντιανού Α΄ και το γεγονός αυτό αποτελεί ένα *terminus post quem* για τη χρονολόγηση του ψηφιδωτού. Η παρουσία του σταυρού στην επιγραφή δηλώνει ότι ο Γεώργιος ήταν χριστιανός. Ο αξιωματούχος Γεώργιος πιθανότατα υπήρξε ο ιδιοκτήτης της έπαυλης, όταν έγινε η ψηφοθέτηση της στοάς, πολλά χρόνια μετά τον πρώτο ιδιοκτήτη. Παρόλο που η καταγραφή του ονόματος και του αξιώματος του Γεωργίου μας δίνει αρκετά στοιχεία για τον ιδιοκτήτη της οικίας κατά τον 4^ο αι. μ.Χ. και είναι γεγονός ότι αποτελεί πραγματικό πρόσωπο, εντούτοις δεν μπορεί να ταυτιστεί ιστορικά με βάση τα σημερινά δεδομένα. Το ίδιο ισχύει και για τον Μάνιο Αντωνίνο.

Βέβαια στην περίπτωση του εκδίκου Γεωργίου η επιγραφή με την αναφορά του επαγγέλματος - αξιώματός του και το σταυρικό σύμβολο μας επιτρέπει να εικάσουμε με βεβαιότητα την κοινωνική θέση του ιδιοκτήτη – παραγγελιοδότη, το πνευματικό του επίπεδο καθώς και τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

Όσον αφορά όμως στο εικονογραφικό πρόγραμμα της οικίας του δεν μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα, λόγω των πολλαπλών ανακαινίσεων και τροποποιήσεων του αρχικού σχεδίου, του οποίου οι «δημόσιοι» χώροι φαίνεται ότι διακοσμήθηκαν με βάση τις προτιμήσεις του εκάστοτε ιδιοκτήτη σε συνέργεια με το θεματολόγιο του εργαστηρίου, που εργάστηκε στον χώρο.

Η αθλητική επιγραφή προέρχεται από το μικρό Νυμφαίο, ένα δημόσιο κρηναίο οικοδόμημα πλησίον της Οικίας του εκδίκου Γεωργίου⁴²⁰. Πρόκειται για πλινθόκτιστο κτίσμα ορθογώνιας κάτοψης με τέσσερις θολωτούς χώρους σε

⁴¹⁹ Ζάχος – Καλπάκης – Καππά – Κύρκου 2008, 131.

⁴²⁰ Παυλίδης 2015, 70-74, Ζάχος 2015, 111.

παράταξη. Το μέτωπο της κόγχης του δεύτερου χώρου, το οποίο βρέθηκε αποκολλημένο και πεσμένο, έφερε ψηφιδωτή παράσταση με δύο Νίκες εραλδικά τοποθετημένες. Η Νίκη παριστάνεται να ίπταται, έτοιμη να στεφανώσει τους νικητές, κρατώντας στο ανασηκωμένο δεξί της χέρι τον ακτιακό στέφανο και στο τεντωμένο προς τα κάτω κλαδί φοίνικα. Από τη δεύτερη Νίκη σώζεται μόνο η παλάμη που κρατάει το στέφανο. Μεταξύ των στεφάνων παρεμβάλλεται τμήμα ψηφιδωμένης επιγραφής, η οποία είναι προγενέστερη της παράστασης με τις Νίκες⁴²¹. Η επιγραφή πλαισιώνεται από δύο ημικυκλικές ταινίες από εναλλασσόμενες λευκές και κόκκινες διαγώνιες γραμμές και άνθη τύφης – νεροκάλαμου, που συνθέτουν πλαίσιο μέσα στο οποίο διακρίνεται με μαύρα γράμματα πάνω σε κόκκινο φόντο, η επιγραφή: «ΑΚΤΙΑ».

Η επιγραφή σε συνδυασμό με τα στεφάνια παραπέμπει στους αγώνες των Ακτίων⁴²². Παρόμοια στεφάνια συναντάμε στην νομισματοκοπία της Νικόπολης με την επιγραφή ΑΚΤΙΑ στο κέντρο τους σε κοπές του Αντωνίνου του Ευσεβούς και εξής, σε πήλινο λύχνο από τη Νικόπολη (AMN 1173) με ανάγλυφη παράσταση ακτιακής τράπεζας⁴²³ καθώς και σε αγωνιστική επινίκια στήλη από τα Ίσθμια στην οποία αποτυπώνονται σε χαμηλό ανάγλυφο στεφάνια ως έπαθλα διαφόρων αγώνων μεταξύ των οποίων και των Ακτίων⁴²⁴.

Η επιγραφή σύμφωνα με την μορφή των γραμμάτων χρονολογείται στον 2^ο αι. μ. Χ. ενώ οι νίκες εκατέρωθεν της επιγραφής, αν και κατασκευάστηκαν σε κάποια μεταγενέστερη επιδιόρθωση του μετώπου του τόξου, δεν μπορούν να τοποθετηθούν αργότερα από τις αρχές του 3^{ου} αι. μ. Χ.⁴²⁵

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του τόξου χρησιμοποιήθηκε για την προβολή συγκεκριμένου μηνύματος από τον παραγγελιοδότη – πάτρωνα. Η επιγραφή «ΑΚΤΙΑ» και οι Νίκες, που την πλαισιώνουν, παραπέμπουν άμεσα στους ακτιακούς αγώνες και τα έπαθλά τους. Οι ιεροί αγώνες όπως τα Άκτια ήταν στεφανίτες και είχαν

⁴²¹ Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 569.

⁴²² Παυλίδης 2015, 72.

⁴²³ Πλιάκου 2007, 559, αρ. 106.

⁴²⁴ Ζάχος 2008, 58.

⁴²⁵ Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017, 569.

ως έπαθλο στέφανο, σε αντίθεση με τους θεματίτες ή χρηματίτες, στους οποίους το έπαθλο ήταν χρηματικό ποσό ή άλλα υλικά αγαθά⁴²⁶.

Δεν αποκλείεται όμως και η υπόθεση σύμφωνα με την οποία η επιγραφή να αποτελεί έμμεσα αναφορά στη Ναυμαχία και επομένως η λειτουργία του κτηρίου να μην είναι αποκλειστικά πρακτική, αλλά να εξυπηρετούσε πολιτικούς ή θρησκευτικούς σκοπούς του χορηγού⁴²⁷. Άλλωστε στην ρωμαϊκή εποχή η κοινωνική και πολιτική εξέλιξη συνδέθηκε πολλές φορές με τις χορηγίες – πατρωνία, ένα θεσμό που οι ρωμαίοι κληρονόμησαν από την ελληνιστική περίοδο και τον θεσμοθέτησαν.

Η χορηγία, η οποία σχετίζονταν με την ανέγερση δημόσιων κτηρίων και υλοποίηση κοινωφελών κατασκευών εκτός από τα πολιτικά και ιδεολογικά κίνητρα των ευεργετών έκρυβε και την ελπίδα τους για υστεροφημία⁴²⁸.

Για τα υπόλοιπα ψηφιδωτά του ηπειρωτικού χώρου, τα οποία δεν σώζουν επιγραφές και διατηρούνται σε μορφή σπαραγμάτων δεν είναι δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων, σχετικών με την πνευματική καλλιέργεια, τις θρησκευτικές αντιλήψεις, τις προσωπικές φιλοδοξίες και την παρέμβαση των παραγγελιοδοτών στον εικονογραφικό πλουτισμό και στην ανανέωση του θεματολογίου των ψηφιδωτών. Για να γίνει αυτό απαιτείται πάντοτε συνδυασμός δεδομένων, όπως μέγεθος κτηρίου, εικονογραφικό πρόγραμμα, συνευρήματα κλπ, τα οποία δεν υπάρχουν σε όλες τις περιπτώσεις καθώς τα περισσότερα μνημεία σώζονται αποσπασματικά ή δεν έχουν πλήρως ανασκαφεί. Σε τέτοιες περιπτώσεις μπορούμε απλώς να εικάσουμε ότι οι παραγγελιοδότες ανήκαν στην τοπική ελίτ – την άρχουσα τάξη, η οποία είχε την οικονομική επιφάνεια να αντέξει το κόστος μιας δαπανηρής κατασκευής.

⁴²⁶ Ζάχος 2015, 60.

⁴²⁷ Παυλίδης – Κλειδάς - Παπαβασιλείου 2017, 571-572.

⁴²⁸ Kalinowski 1996, 33 – 35.

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Τα ρωμαϊκά ψηφιδωτά αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της αρχιτεκτονικής κατασκευής, η οποία αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο ανάπτυξής τους, είτε με τη μορφή επιδαπέδιας σύνθεσης είτε ως εντοιχία διακόσμησης. Παράλληλα, σχετίζονται με τον αρχιτεκτονικό της τύπο και τον σκοπό που εκείνη εξυπηρετεί⁴²⁹.

Η στενή σχέση ψηφιδωτού και αρχιτεκτονικής βασίζεται στην ιδιαιτερότητα των υλικών κατασκευής του, τα οποία παρουσιάζουν μεγάλη αντοχή και προσαρμόζονται εύκολα σε όλες τις επιφάνειες και τα υλικά δομής. Με βάση αυτό το σκεπτικό, τα ψηφιδωτά άρχισαν να χρησιμοποιούνται για πρακτικούς λόγους αλλά σύντομα ξεπέρασαν τα όρια της πρακτικής εφαρμογής και έγιναν το κατεξοχήν είδος διακόσμησης και εξωραϊσμού πολυτελών κατασκευών προσθέτοντάς τους αισθητική αξία. Υιοθετήθηκαν ως ένα είδος άφθαρτου τάπητα ή πίνακα προορισμένο να νικήσει το χρόνο χωρίς πάντοτε να το καταφέρνει.

Η οριοθέτηση των διακοσμητικών δυνατοτήτων και της θεματογραφίας τους υπαγορεύονταν από τα αρχιτεκτονικά όρια του χώρου που πρόκειται να καλύψει. Υπήρχαν δηλαδή αφενός φυσικοί περιορισμοί, όπως το μέγεθος, το είδος και το σχήμα του χώρου και αφετέρου τεχνητοί, όπως η τοποθέτηση των επίπλων, η υπόλοιπη διακόσμηση (τοιχογραφίες, κήποι, σιντριβάνια κλπ), η οπτική γωνία θέασης των συνθέσεων⁴³⁰ και η επιθυμητή ροή της κίνησης των επισκεπτών και των ενοίκων⁴³¹.

Τα περισσότερα κτήρια από τα οποία προέρχονται τα ψηφιδωτά δεν έχουν μελετηθεί ή δημοσιευτεί, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολη η ταύτιση του χώρου από όπου προέρχονται. Αξιοπίστα στοιχεία για την αναγνώριση της χρήσης ενός δωματίου είναι η θέση του στην κάτοψη, το μέγεθός του, η διάταξη των θεμάτων πάνω στο δάπεδο,

⁴²⁹ Dunbabin 1999, 269.

⁴³⁰ Τα ψηφιδωτά με εικονιστικές παραστάσεις θέτουν συνήθως θέματα σχετικά με την οπτική γωνία θέασης. Ένα ψηφιδωτό που έφερε κάποιον εικονιστικό πίνακα ή έμβλημα προσέφερε μία μοναδική βέλτιστη οπτική γωνία θέασης για τους συνδαιτυμόνες. Τα ενιαία ψηφιδωτά με τα πολλαπλά μοτίβα, που χρησιμοποιήθηκαν σε πολλά μέρη της αυτοκρατορίας μετρίασαν το πρόβλημα προσφέροντας τη δυνατότητα των πολλαπλών απόψεων. Η Dunbabin θεωρεί ότι τα ψηφιδωτά κατασκευάζονταν και σχεδιάζονταν χωρίς να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο και τη θέση από την οποία βλέπονταν. Οι τεχνίτες συνήθως λάμβαναν υπόψη τον χώρο και το αρχιτεκτονικό σχέδιο παρά την οπτική γωνία των επισκεπτών και των χρηστών του χώρου. Βλ. Dunbabin 1999, 316.

⁴³¹ Dunbabin 1999, 304.

το θέμα ή τα θέματα που απεικονίζονται και τα συνεννήματα. Πολλές φορές επιχειρείται η αναγνώριση του χαρακτήρα ενός χώρου με βάση το θέμα του ψηφιδωτού. Η μέθοδος αυτή δεν ενδείκνυται και μπορεί να οδηγήσει σε επισφαλές συμπεράσματα, αφού δεν έχει ακόμη συνδεθεί η χρήση ενός ορισμένου θέματος αποκλειστικά με ένα συγκεκριμένο είδος κτηρίου ή δωματίου⁴³².

Από τα ψηφιδωτά που καταγράφηκαν στον ηπειρωτικό χώρο (Σχεδιάγραμμα Δ1) η πλειονότητα προέρχεται από ιδιωτικές κατοικίες. Τα ψηφιδωτά των οικιών καλύπτουν το 36,5% ενώ τα ψηφιδωτά από τα δημόσια κτήρια μόλις το 3,7% και αυτό είναι φυσικό διότι τα δημόσια κτήρια είναι πάντοτε λιγότερα από τα σπίτια. Βασικό συστατικό της οικιστικής αρχιτεκτονικής, τα ψηφιδωτά χρησιμοποιούνταν ως σύμβολα κοινωνικού κύρους, ενώ παράλληλα τροφοδοτούσαν τις αξίες και τις πεποιθήσεις, που είχαν σχέση με τον τρόπο ζωής των ιδιοκτητών και των επισκεπτών, οι οποίοι τις γιορτινές μέρες περνούσαν από τους «δημόσιους» χώρους του σπιτιού⁴³³.

➤ Σχεδιάγραμμα Δ1

⁴³² Dunbabin 1999, 304, 313 – 314, Κοκκίνη 2012, 304.

⁴³³ De Silva 2016, 223.

Σε όλες τις εποχές, η κύρια διακόσμηση των σπιτιών επικεντρώνονταν κυρίως στους χώρους υποδοχής, διασκέδασης και κίνησης των επισκεπτών, στους «δημόσιους» δηλαδή χώρους των οικιών. Τα πιο εύκολα αναγνωρίσιμα ψηφιδωτά είναι αυτά που ήταν στρωμένα στις αίθουσες δεξιώσεων - τραπεζαρίες.

Το χαρακτηριστικό είδος της ρωμαϊκής αίθουσας δεξιώσεων - τραπεζαρίας ήταν το *triclinium*, που είχε ανάκλιντρα στις τρεις πλευρές. Τα ψηφιδωτά παρουσιάζονται πιο απλά στους χώρους των ανάκλιντρων ενώ η κύρια σύνθεση συνήθως βρίσκεται στον ελεύθερο χώρο που ήταν τοποθετημένο το τραπέζι και μπροστά υπήρχε ελεύθερος χώρος για τους υπηρέτες ή τους διασκεδαστές. Είναι ένας από τους πιο συνηθισμένους τρόπους διακόσμησης τρικλινίων, όπου γύρω υπήρχαν ανάκλιντρα, σε διάταξη T – U.⁴³⁴

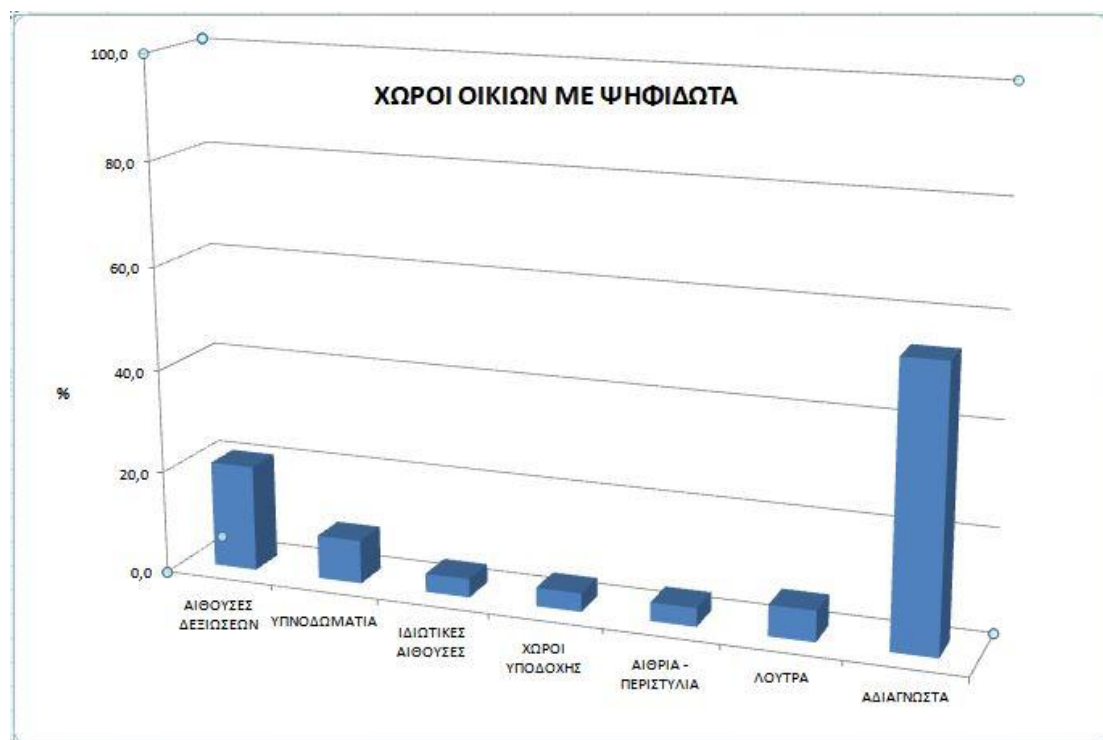
Άλλος ένας χώρος, που μπορεί ίσως να αναγνωριστεί σχετικά εύκολα είναι τα υπνοδωμάτια - *cubicula*. Αυτά χρησιμοποιούνταν όχι μόνο για ύπνο αλλά και για ξεκούραση κατά τη διάρκεια της ημέρας. Εκεί πολλές φορές ο ιδιοκτήτης δέχονταν στενούς φίλους. Σε αυτά υπήρχε συνήθως μία ακόσμητη ζώνη (*scendiletto*), στην οποία ήταν τοποθετημένο το κρεβάτι – ανάκλιντρο ενώ ο υπόλοιπος χώρος έφερε ενιαία φυτική ή γεωμετρική διακόσμηση σαν ένα πέτρινο χαλί μέχρι την είσοδο⁴³⁵.

Τα υπόλοιπα δωμάτια είναι δύσκολο να ταυτιστούν με βάση το ψηφιδωτό. Μόνο το αρχιτεκτονικό σχέδιο μπορεί να μας διευκολύνει στην αναγνώριση της χρήσης τους, όπως αίθρια, περιστύλια, λουτρά κλπ. Επίσης σε πολλά σπίτια έχουν γίνει ανακατασκευές και προσθήκες και είναι δύσκολο να αναγνωρίσουμε το αρχικό σχέδιο. Συνήθως με ψηφιδωτά δάπεδα διακοσμούνταν χώροι που σχετίζονταν με τη διασκέδαση – ψυχαγωγία και τη χαλάρωση ή έβλεπαν στα αίθρια και το περιστύλιο.

Από την καταγραφή των ψηφιδωτών της ρωμαϊκής Ηπείρου προκύπτει ότι οι αίθουσες συμποσίων – τραπεζαρίες (*triclinia*) καλύπτουν το 20,7% και οι χώροι υποδοχής το 3,6%. Τα υπνοδωμάτια (*cubicula*) αποτελούν το 8,5% και τα αίθρια – περιστύλια το 3,6%. Ορισμένοι χώροι που έχουν χαρακτηριστεί από τους ανασκαφείς ως ιδιωτικές αίθουσες καλύπτουν το 3,6% ενώ οι αίθουσες των ιδιωτικών λουτρών 6%. (Σχεδιάγραμμα Δ2).

⁴³⁴ Dunbabin 1998, 92 – 10, Dunbabin 1999, 106 και 304.

⁴³⁵ Dunbabin 1999, 305.

➤ Σχεδιάγραμμα Δ2

Επιπρόσθετα, τα ψηφιδωτά που προέρχονται από ταφικά μνημεία καλύπτουν το 6% ενώ για το 53,8% παραμένει αδιάγνωστο το είδος και ο χώρος του κτηρίου, στο οποίο εντοπίστηκαν τα ψηφιδωτά (Σχεδιάγραμμα Δ1). Στις περιπτώσεις αυτές συνήθως τα ψηφιδωτά έχουν αποκαλυφθεί αποσπασματικά κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών ή διερευνητικών τομών και εκκρεμεί η περαιτέρω διερεύνηση. Αρκετά μωσαϊκά ήταν τυχαία ευρήματα επιφανειακών ερευνών και για ορισμένα δεν έχουν δημοσιευτεί πλήρως τα ανασκαφικά δεδομένα.

Από τα προαναφερόμενα στατιστικά στοιχεία γίνεται σαφές ότι ο «δημόσιος» χώρος καταλάμβανε το μεγαλύτερο τμήμα των οικιών και ήταν αφιερωμένος στον ελεύθερο χρόνο και στην υποδοχή των επισκεπτών, ενώ οι χώροι του υπηρετικού προσωπικού ήταν στριμωγμένοι σε στενά και περιθωριακά δωμάτια με δευτερεύουσες εισόδους, ώστε να είναι σχεδόν αόρατοι⁴³⁶. Η διασκέδαση και οι κοινωνικές εκδηλώσεις φαίνεται ότι ήταν η κύρια προτεραιότητα που καθόριζε το σχέδιο της οικίας και την διακόσμησή της. Ο κάθε ιδιοκτήτης έχοντας πολλές αίθουσες δεξιώσεων – τρικλίνια, το πλήθος των οποίων αποτελούσε σύμβολο κύρους, μπορούσε να χρησιμοποιεί

⁴³⁶ Westgate 2000, 424 -426.

καθένα από αυτά ανάλογα με την εποχή, ακόμη και τα δωμάτια που δεν ήταν κατασκευασμένα σύμφωνα με τις οδηγίες του Βιτρουβίου⁴³⁷ για τον προσανατολισμό.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω δεδομένα, τα ψηφιδωτά μπορούσαν, όπως φαίνεται, να προσδιορίσουν την ιεραρχική χρήση των διαφορετικών χώρων ενός κτηρίου, σε χωροταξικό και οπτικό επίπεδο, υποδεικνύοντας στον επισκέπτη ποιοι χώροι ήταν «δημόσιοι» και έπρεπε να σταθεί και να απολαύσει τη θέα, σε σχέση με άλλους - ιδιωτικούς, που έπρεπε να προσπεράσει⁴³⁸, και παράλληλα να συνδέσουν χώρους με συγκεκριμένη λειτουργία.

Αντίστοιχα, ενώ η επιλογή θεμάτων στη διακόσμηση έστελνε ένα μήνυμα σχετικά με τη λειτουργία του δωματίου και για τη σημασία των δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα σε αυτό, τα ψηφιδωτά στο σύνολό τους λειτουργούσαν ως οπτικό συμπλήρωμα της υπόλοιπης διακόσμησης ή του αρχιτεκτονικού σχήματος του χώρου και αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι του συνολικού προγράμματος της διακόσμησης του κτηρίου.

⁴³⁷ Βιτρουβίου, Περί Αρχιτεκτονικής, 6.4.1 - 2.

⁴³⁸ Η κύρια διάκριση σύμφωνα με την Westgate δεν γίνεται ανάμεσα στους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους των οικιών, αλλά ανάμεσα στα ευρύχωρα και πολυτελή διαμερίσματα της οικογένειας και των καλεσμένων σε αντίθεση με τα στενά, στριμωγμένα και αδιακόσμητα δωμάτια των σκλάβων. Η διακόσμηση δεν ήταν μόνο μέσο εντυπωσιασμού των επισκεπτών που παράλληλα κάλυπτε τις ταπεινές δραστηριότητες ώστε να μην φαίνονται, αλλά ήταν μία θεμελιώδης έκφραση της διαφοράς κοινωνικής θέσης. Βλ. Westgate 2000, 426.

ΑΣΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ

Τα ψηφιδωτά αντιπροσωπεύουν μία τέχνη, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αριστοκρατική και παράλληλα οικουμενική, που εξαπλώθηκε με γρήγορους ρυθμούς σε όλη την ρωμαϊκή αυτοκρατορία ακολουθώντας την αστικοποίηση του πληθυσμού των επαρχιών σε Ανατολή και Δύση.

Παρόλο που τα υλικά κατασκευής τους ήταν απλά – πέτρα, μάρμαρο, πηλός, γυαλί – η τελική δημιουργία δεν ήταν από τα πιο προσιτά διακοσμητικά είδη. Ακόμη και οι ασπρόμαυρες συνθέσεις, οι οποίες ήταν λιγότερο δαπανηρές, σε σχέση με τις πολύχρωμες, δεν ήταν προσιτές στους απλούς ανθρώπους. Οι βασικοί παραγγελιοδότες ήταν η αστική τάξη και οι αριστοκράτες, οι οποίοι ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να διακοσμήσουν τα σπίτια τους και να στρώσουν τα δάπεδά τους με «ψηφιδωτούς τάπητες»⁴³⁹.

Το υψηλό κόστος των ψηφιδωτών οφείλεται αφενός στο ότι η κατασκευή τους μπορούσε να διαρκέσει δύο ή τρία χρόνια για το στρώσιμο μιας έπαυλης, ανάλογα πάντα με τον αριθμό των τεχνητών⁴⁴⁰ και αφετέρου στο κόστος των υλικών που ήταν μεγάλο. Ακόμη και στις περιπτώσεις που το υλικό ήταν ντόπιο και δεν χρειάζονταν να μεταφερθεί από μακριά, η ποσότητα που απαιτούνταν δεν ήταν αμελητέα και κυμαίνονταν από 500.000 έως 2.000.000 ψηφίδες⁴⁴¹. Το κόστος ανέβαινε ακόμη περισσότερο στα μωσαϊκά που είχαν εικονιστικές παραστάσεις ή εμβλήματα και κατασκευάζονταν με πολύ λεπτές ψηφίδες κατά το *opus vermiculatum*.

Τα περισσότερα ψηφιδωτά κοσμούσαν μεγάλες αστικές και αγροτικές κατοικίες και παρόλο που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν γνωρίζουμε πολλά στοιχεία για τους ιδιοκτήτες των οικιών (επάγγελμα, κοινωνικό status, εθνικότητα κλπ) εντούτοις δίνεται η δυνατότητα για διερεύνηση του αγροτικού και αστικού τρόπου διαβίωσης των ανθρώπων αυτών.

Τα ψηφιδωτά της παρούσας μελέτης αποτέλεσαν διακοσμητικό στοιχείο τόσο σε αγροτικές όσο και σε αστικές οικίες. Οι αστοί έμεναν σε οικίες (*domus*) ή αστικές επαύλεις (*villae urbanae*), που χτίζονταν στον ελεύθερο για δόμηση χώρο, μετά την

⁴³⁹ Ventura 2016, 222.

⁴⁴⁰ Ο μισθός των ψηφοθετών τον 4^ο αι. μ. Χ. κυμαίνονταν από 50 έως 60 δηνάρια την ημέρα. Βλ. Ασημακοπούλου – Ατζακά 1993, 66.

⁴⁴¹ Bernardes 2008.

χάραξη των βασικών οδικών αρτηριών (cardo maximus και decumanus maximus) και την χωροθέτηση των δημόσιων κτηρίων και των νεκροπόλεων. Τα σπίτια αυτά ήταν συνήθως ισόγεια, ενώ ορισμένα διέθεταν και δεύτερο όροφο. Τα κύρια χαρακτηριστικά τους ήταν η ισόγεια διάταξη, το κατά προσέγγιση συμμετρικό σε κάτοψη σχέδιο, η λιτή πρόσοψη καθώς και ο μεγάλος αριθμός εσωτερικών χώρων, που ποικίλλουν ανάλογα με τις προτεραιότητες και τις επιλογές του ιδιοκτήτη⁴⁴². Η ελευθερία συνθέσεως του τύπου αυτού των κατοικιών έγκειται, κυρίως, στους δευτερεύοντες χώρους και στους χώρους αναψυχής, ενώ η βασική διάρθρωση ακολουθούσε το σταθερό πρότυπο της τυπικής ρωμαϊκής οικίας, όπως αυτή καθιερώθηκε σε όλο τον ρωμαϊκό κόσμο⁴⁴³.

Στη ρωμαϊκή οικιακή αρχιτεκτονική η ιδιωτική κατοικία – έπαυλη αντιμετωπίζεται ως κέντρο της αριστοκρατικής κοινωνικής συμπεριφοράς. Η επίδειξη της οικιακής πολυτέλειας και του υψηλού βιοτικού επιπέδου είχε ως στόχο την κοινωνική προβολή των ιδιοκτητών ως πατρώνων. Ένα πλήθος πελατών συγκεντρωνόταν στα σπίτια των επιφανών πολιτών, προκειμένου να χαιρετήσουν τον προστάτη τους και να ζητήσουν τη μεσολάβησή του για τη διευθέτηση προσωπικών τους υποθέσεων. Η πρακτική αυτή επέβαλε την διάκριση των χώρων της οικίας σε αυστηρά ιδιωτικούς και δημόσιους⁴⁴⁴.

Στη Νικόπολη δύο μεγάλες αστικές οικίες (domus) του λεγόμενου «ανεπτυγμένου» ή ανακτορικού τύπου⁴⁴⁵, με αίθριο και περιστύλιο, φέρουν ψηφιδωτά δάπεδα στους

⁴⁴² Κύρκου 2006, 22-24.

⁴⁴³ Η οικία πρότυπο διέθετε μπροστά στην είσοδο ένα μικρό χώρο «vestibulum», που λειτουργούσε ως προθάλαμος, ενώ αμέσως μετά ακολουθούσε ένας στενός διάδρομος «fauces» που οδηγούσε από την κύρια είσοδο στο αίθριο «atrium», στις δύο πλευρές του οποίου αναπτύσσονταν μερικά καταστήματα «tabernae». Το αίθριο ήταν μία μεγάλη εσωτερική αυλή με άνοιγμα στην οροφή – «κατάκλυστρον» (compluvium) προς το οποίο κατέβαιναν οι κλίσεις της στέγης και τα νερά της βροχής. Αυτά συγκεντρώνονταν σε μία περίτεχνη δεξαμενή στο κέντρο του αιθρίου, το «impluvium». Εκατέρωθεν του αιθρίου υπήρχαν τα πλευρικά δωμάτια «alae» ενώ στον ίδιο άξονα με το αίθριο βρίσκονταν το γραφείο του οικοδεσπότη «tablinum». Στη συνέχεια υπήρχαν οι χώροι δεξιώσεων – τραπεζαρίες «triclinia», τα οποία διακρίνονταν σε θερινά και χειμερινά. Δίπλα στα τρικλίνια υπήρχε η κουζίνα «culina» και το αφοδευτήριο «latrina». Άλλο μεγάλο αίθριο του σπιτιού, που αποτελούσε τον πυρήνα της κοινωνικής ζωής της οικογένειας ήταν το περιστύλιο «peristylum». Ο ιδιωτικός βίος της οικογένειας μοιράζονταν στα υπνοδωμάτια και στους υπόλοιπους χώρους διημέρευσης «cubicula» γύρω από τα αίθρια ενώ υπήρχαν και άλλοι χώροι όπως βιβλιοθήκες, οίκοι, εξέδρες, χώροι για το υπηρετικό προσωπικό κλπ. Ιδιαίτερη ήταν επίσης και η πτέρυγα των λουτρών (balneum). Ο περιορισμένος αριθμός λουτρικών εγκαταστάσεων εκτιμάται ότι οφείλεται στο υψηλό κόστος κατασκευής και συντήρησής τους. Βλ. Κύρκου 2006, 26, Κύρκου 2007, 342.

⁴⁴⁴ Τζαναβάρη 2003, 44.

⁴⁴⁵ Κύρκου 2007, 342, Ριζάκης 2018, 142.

δημόσιους χώρους (αίθουσες υποδοχής, περιστύλια, τραπεζαρίες - triclinia κλπ.) και στους χώρους διημέρευσης (ιδιωτικές αίθουσες, υπνοδωμάτια - cubicula).

Στην Οικία του Μάνιου Αντωνίνου έξι τρικλίνια και τέσσερις αίθουσες υποδοχής είναι στρωμένα με ψηφιδωτά και στην Οικία του Εκδίκου Γεωργίου η νότια στοά του περιστυλίου και δύο τρικλίνια. Η ύπαρξη πολλαπλών τρικλινίων αποτελεί ισχυρή ένδειξη του κεντρικού ρόλου που έπαιζε το συμπόσιο στη διατήρηση των κοινωνικών επαφών και στην δικτύωση των ανθρώπων της αριστοκρατίας με την πολιτική και κοινωνική ελίτ του τόπου. Στους χώρους αυτούς μέσα σε ευχάριστη ατμόσφαιρα κλείνονταν οι καλύτερες εμπορικές συμφωνίες, τίθεντο σε λειτουργία οι μηχανισμοί εξουσίας και γίνονταν όλες οι διεργασίες που απαιτούνταν για την περαιτέρω κοινωνική, πολιτική και οικονομική εξέλιξη του οικοδεσπότη.

Φαίνεται ότι τα σπίτια των αστών και των αριστοκρατών δεν ήταν μόνο απλές κατοικίες στα οποία διέμεναν οι ιδιοκτήτες και οι οικογένειές τους, αλλά παράλληλα αποτελούσαν ένα κοινωνικό περιβάλλον, ένα σημείο συνάντησης των δημόσιων αρχών διαφόρων επιπέδων (δημοτικών, τοπικών, επαρχιακών και αυτοκρατορικών)⁴⁴⁶. Θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως «μικρογραφίες» των δημόσιων χώρων συγκέντρωσης και πιθανότατα η διακόσμησή τους και τα θέματα των ψηφιδωτών προσαρμόζονταν στο αστικό ήθος, όπως οι θεατρικές παραστάσεις, οι μυθολογικές σκηνές κ.ά.⁴⁴⁷. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η έπαυλη του Μ. Αντωνίνου, τα τρικλίνια της οποίας κοσμούνται με σκηνές από τον Διονυσιακό κύκλο. Οι πολύχρωμες συνθέσεις στο τρικλίνιο 4 συνδυάζουν σκηνή από τη ζωή του θεού Διόνυσου με θεατρικό στιγμιότυπο από την κωμωδία του Μένανδρου «Ασπίς» δημιουργώντας έτσι μία διονυσιακή ατμόσφαιρα, στην οποία ο θεός Διόνυσος εμφανίζεται με διττή προσωπικότητα ως προστάτης του θεάτρου αλλά και των συμποσίων⁴⁴⁸.

Επίσης οι μυθολογικές σκηνές, όπως αυτές των θαλάσσιων θιάσων, που συναντούμε στο τρικλίνιο αρ. 10 της οικίας του Εκδίκου Γεωργίου υποδηλώνουν μία προτίμηση στην ελληνική μυθολογία και στον ελληνικό πολιτισμό γενικότερα.

⁴⁴⁶ Wallace – Hadrill 1994, 5 - 6, Ventura 2016, 226.

⁴⁴⁷ Ventura 2016, 228.

⁴⁴⁸ Guimier – Sorberts 2009, 36- 45.

Βλέπουμε δηλαδή ότι οι αριστοκράτες της Νικόπολης δείχνουν μία εμμονή στον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική παιδεία, είτε την κατέχουν είτε όχι, την οποία όμως χρησιμοποιούν ποικιλοτρόπως μέσα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του αστικού περιβάλλοντος στο οποίο ζουν και επιχειρούν, τόσο ως εφελτήριο για την αναρρίχηση σε ανώτατα αξιώματα όσο και ως τρόπο προσέγγισης της ρωμαϊκής εξουσίας.

Αυτό το μοντέλο ζωής δεν αφορά βέβαια τα κατώτερα στρώματα, τα οποία ζούσαν κοντά στους αστούς - εμπόρους και αριστοκράτες - αλλά δεν διαθέτουμε αρκετά στοιχεία για τις συνθήκες διαβίωσης, οι οποίες ήταν σίγουρα διαφορετικές από εκείνες των αριστοκρατών. Οι απλοί άνθρωποι - πληβείοι (*plebs urbana*) ήταν συνήθως ιδιοκτήτες μικρών οικοπέδων με λιτές και απέριττες οικίες δομημένες σε συστοιχίες, οι οποίες διέθεταν κήπους στην πίσω πλευρά, που εξασφάλιζαν τη βιωσιμότητα των φτωχών ιδιοκτητών τους⁴⁴⁹.

Εκτός από την πρωτεύουσα Νικόπολη, η οποία δεν έχει ανασκαφεί σε μεγάλη έκταση ώστε να υπάρχουν οικιστικά σύνολα αντιπροσωπευτικά όλων των τάξεων, ορισμένα στοιχεία για τον αστικό τρόπο διαβίωσης αντλούμε και από τον οικισμό του Λαδοχωρίου στη Θεσπρωτία. Ο οικισμός φαίνεται ότι άρχισε να οργανώνεται μετά την επικράτηση της *pax romana*, σε μια προσπάθεια αστικοποίησης του πληθυσμού με επίκεντρο τα παράλια. Αποτελεί την πρώτη ένδειξη για δημιουργία ενός οικιστικού συνόλου με στοιχειώδη πολεοδομικό ιστό, χωρίς να ακολουθείται το ορθογωνικό σύστημα ρυμοτομίας. Η χωροθέτηση ορθογώνιων και τραπεζοσχημων οικοδομημάτων, τα οποία περιβάλλονταν από μικρούς ή μεγάλους δρόμους εξασφάλιζαν τις προϋποθέσεις για μια άνετη διαβίωση. Ανάμεσά τους υπήρχαν και πολυτελείς οικίες με ψηφιδωτά δάπεδα. Οι οικίες της περιοχής (οικόπεδα Ντρίτσου, Ζώη και Προκόπη), ανεσκαμμένες αποσπασματικά στο πλαίσιο σωστικών επεμβάσεων σώζουν ψηφιδωτά δάπεδα στους δημόσιους χώρους (αίθριο και τρικλίνιο) αλλά οι διαστάσεις τους είναι πολύ μικρότερες σε σύγκριση με εκείνες των επαύλεων της Νικόπολης, οι οποίες καλύπτουν χιλιάδες μέτρα. Οι οικίες της Θεσπρωτίας έχουν αποκαλυφθεί σε διαστάσεις που κυμαίνονται από 100 έως 200 τ. μ. και περιλαμβάνουν έναν κεντρικό χώρο – αίθριο περιμετρικά του οποίου

⁴⁴⁹ Τζαναβάρη 2003, 46.

διατάσσονται τα υπόλοιπα δωμάτια. Η ανασκαφική έρευνα στα παραπάνω οικόπεδα δεν έχει ολοκληρωθεί και τυχόν συμπεράσματα είναι επισφαλή.

Παρατηρείται λοιπόν ότι ανάλογα με την κοινωνική διαστρωμάτωση του πληθυσμού διαφοροποιούνται οι συνθήκες διαβίωσης και το είδος της κατοικίας. Ως εκ τούτου, διαφορετικά οργανωμένες σε σχέση με τις αστικές οικίες είναι οι αγροικίες, το μέγεθος των οποίων εξαρτάται από την έκταση των αγροτεμαχίων και την ποσότητα των παραγόμενων προϊόντων. Οι βασικές λειτουργίες και ο σχεδιασμός των αγροικιών – αγροτικών επαύλεων καθορίζονται στα συγγράμματα των Λατίνων συγγραφέων ήδη από τον 2^ο αι. π.Χ.⁴⁵⁰ Η νεότερη έρευνα έχει χρησιμοποιήσει ποικίλους όρους για τις αγροτικές κατοικίες όπως αγροτική εγκατάσταση, αγροικία, αγροτικό καταφύγιο, αγρέπαυλη κλπ. Σύμφωνα με την Γεροφωκά⁴⁵¹, ο όρος *αγροικία* κατ' ουσία υπομνηματίζει τον αγρό με την έννοια του αγροκτήματος και την οικία που βρίσκεται μέσα σε αυτό είτε πρόκειται για μια μικρή ταπεινή οικία, είτε για μια μεγάλη και πολυτελή. Ο όρος *αγρέπαυλη* αναφέρεται στη μεγάλη και πολυτελή εξοχική κατοικία και συχνά χρησιμοποιείται ως μετάφραση στα ελληνικά του λατινικού περιφραστικού όρου *villa rustica*. Στην παρούσα μελέτη η *villa rustica* αποτελεί αυτοδύναμη οικιστική και παραγωγική μονάδα, ενώ η *villa suburbana* και η *villa maritima* αποτελούν εξοχικές κατοικίες εύπορων γαιοκτημόνων και εμπόρων – επιχειρηματιών⁴⁵² με την επιφύλαξη των ταυτίσεων που έχουν προταθεί από τους μελετητές.

Η μεγάλη τομή στον αγροτικό τρόπο διαβίωσης του πληθυσμού της Ηπείρου συνέβη μετά την ρωμαϊκή κυριαρχία. Στην πρώτη φάση της μετά το 167 π.Χ. δίπλα στα απομεινάρια των οικισμών παραδοσιακής μορφής – κώμες, εμφανίζονται νέου τύπου εγκαταστάσεις. Η εγκατάσταση μεμονωμένων Ρωμαίων αποίκων στις παράλιες και εύφορες περιοχές της Ηπείρου άρχισε νωρίτερα από την υπόλοιπη Ελλάδα⁴⁵³ ως αποτέλεσμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας πλούσιων ρωμαίων γαιοκτημόνων (*Synipirotae ή Epirotici homines*)⁴⁵⁴. Στην περιοχή της Θεσπρωτίας, οι άποικοι της πρώτης αυτής

⁴⁵⁰ Το πρωιμότερο χρονολογικά έργο (α' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.) είναι του M. Porcius Cato, *De Agricultura*. Παρόμοιο είναι και το έργο του M. Terentius Varro, *De Re Rustica*, που ολοκληρώθηκε το 37 π.Χ. Λίγο μεταγενέστερο (μέσα 1^{ου} αι. μ. Χ.) είναι το έργο του Columella, Lucius Junius Moderatus, *De Re Rustica*.

⁴⁵¹ Γεροφωκά 2015, 52 -67, όπου και όλη η βιβλιογραφία και οι προβληματισμοί επί του θέματος, Zarmakoupi 2014, 366.

⁴⁵² Ριζάκης 1996, 104 – 105.

⁴⁵³ Βασιλειάδης – Λάζαρη – Λάμπρου – Πάλλη 2018, 332, Zarmakoupi 2013, 755 – 756.

⁴⁵⁴ Βάρρωνας, *Περί Γεωργίας*, 2.5.1. , Κικέρωνας, *Επιστολές προς Αττικόν*, 1.13.1.

περιόδου εγκαθίστανται γύρω από τον κόλπο της Ηγουμενίτσας, στις εκβολές του Καλαμά και στον κάμπο της Παραμυθιάς σε αγρεπαύλεις και επιδίδονται στο εμπόριο αγροτικών προϊόντων και στην εκτροφή των φημισμένων θεσπρωτικών βοοειδών με αποτέλεσμα να αποτελέσουν τους ρυθμιστικούς παράγοντες της οικονομίας της υπαίθρου⁴⁵⁵. Μεταξύ αυτών ο γνωστός μεγαλοτραπεζίτης Τίτος Πομπώνιος Αττικός (88 - 68 π. Χ.), φίλος του Ιουλίου Καίσαρα, με τον οποίο αλληλογραφεί ο Κικέρωνας.

Από την αλληλογραφία του Κικέρωνα γνωρίζουμε το όνομα ενός από τα κτήματα του Αττικού στην Ήπειρο, την περίφημη villa Amalthea, χωρίς να αναφέρεται ακριβώς η περιοχή⁴⁵⁶. Πιθανολογείται ότι βρίσκονταν στην περιοχή του Βουθρωτού, ενώ σύμφωνα με τον Κικέρωνα άλλα κτήματά του βρίσκονταν στις εκβολές του Καλαμά, ο οποίος αποτελούσε το σύνορο μεταξύ Θεσπρωτίας και Κεστρίνης⁴⁵⁷. Μια τέτοιου τύπου πρόωμη εγκατάσταση βρίσκεται στην περιοχή των εκβολών του ποταμού Καλαμά, στους πρόποδες του υψώματος της Μαστιλίτσας ή Μασκληνίτσας⁴⁵⁸.

Πρόκειται για μία αγροικία με τη συνήθη διαρρύθμιση των επαύλεων αγροτικού τύπου⁴⁵⁹, των οποίων οι χώροι διημέρευσης εκτείνονται γύρω από μία κεντρική αυλή ενώ επιμέρους διαμερίσματα χωροθετούνται ανάλογα με τις απαιτήσεις και τις ανάγκες του εκάστοτε ιδιοκτήτη. Στην οικία εντοπίστηκε ψηφιδωτό δάπεδο⁴⁶⁰ στο triclinium των ανδρών και πλήθος κινητών ευρημάτων με ποικίλη γεωγραφική προέλευση, που επιβεβαιώνει εμπορικές επαφές αφενός με την Ιταλία και αφετέρου με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, καταδεικνύοντας ότι η επιλογή της συγκεκριμένης θέσης επάνω στο χερσαίο και θαλάσσιο δρόμο από τον Αυλώνα και το Βουθρωτό προς τη Νικόπολη δεν ήταν καθόλου τυχαία⁴⁶¹. Δεν θα πρέπει ίσως να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να πρόκειται για το αγρόκτημα που, σύμφωνα με τις πηγές, κατείχε στις εκβολές του Καλαμά ο φίλος του Κικέρωνα, Τίτος Πομπώνιος Αττικός⁴⁶².

Στην αλληλογραφία του Κικέρωνα αναφέρεται μόνο ο Αττικός για τα κτήματά του στην Ήπειρο. Όμως είναι πολύ πιθανό πολλοί ρωμαίοι επιχειρηματίες, οι οποίοι

⁴⁵⁵ Βασιλειάδης – Λάζαρη – Λάμπρου – Πάλλη 2018, 332.

⁴⁵⁶ Κικέρωνας, *Επιστολές προς Αττικόν*, 1.13.1, 1.16.15.

⁴⁵⁷ Σαδικάκης 1964, 113, υποσημ. 6.

⁴⁵⁸ Πρέκα 1994, 427 – 429, Βλαχοπούλου – Οικονόμου 2003, 164 -165, Λάμπρου 2006, 260.

⁴⁵⁹ Αδάμ-Βελένη – Πουλάκη – Τζαναβάρη 2003, 47 – 48, Λάμπρου 2006, 260.

⁴⁶⁰ Πρέκα 1994, 427 – 429, Πρέκα – Ανδρέου – Αργυρού 2018, 321 -322.

⁴⁶¹ Δάκαρης 1992, 196, Ακρινόπουλου – Lazari 2002, 407

⁴⁶² Πρέκα 1994, 279, Πρέκα – Ανδρέου – Αργυρού 2018, 326 – 327.

πηγαινοέρχονται μεταξύ Ιταλίας και Ηπείρου και τους ονομάζει ο Κικέρωνας ως *Epirotici homines*⁴⁶³, να ήταν επίσης γαιοκτήμονες ηπειρωτικών γαιών⁴⁶⁴.

Ο εντοπισμός στη θέση «Παλαιογορίτσα» Κόνιτσας των υπολειμμάτων μιας αγρέπαυλης (*villa rustica*) είναι μείζονος σημασίας καθώς αποτελεί μαρτυρία της νέας τάξης πραγμάτων που επέβαλαν οι ρωμαίοι στον ηπειρωτικό χώρο⁴⁶⁵. Η ολοσχερώς κατεστραμμένη αγρέπαυλη στην Παλαιογορίτσα, η οποία διέθετε ιδιωτικό λουτρό και αίθουσες με ψηφιδωτά δάπεδα, πιθανότατα ιδρύθηκε γύρω στα μέσα του 1^{ου} αι. π. Χ. από κάποιο βετεράνο ή πλούσιο γαιοκτήμονα – επιχειρηματία, με στόχο την εκμετάλλευση του κτηνοτροφικού κυρίως πλούτου της περιοχής.

Σύμφωνα με την Ντούζουγλη⁴⁶⁶ η ίδρυση της αγρέπαυλης συντέλεσε στην αποδυνάμωση των ελληνιστικών κωμών της Ηλιόραχης και του Κάστρου Κόνιτσας με τη συγκέντρωση των δραστηριοτήτων στη περιοχή της Παλαιογορίτσας, στο πλαίσιο μιας *villa rustica*, έδρας εκτεταμένου *latifundium*. Η ενίσχυση μεγαλογαιοκτημόνων, ευγενών ρωμαίων ή φιλορωμαίων Ελλήνων με σκοπό την εντατικοποίηση της παραγωγής και επίκεντρο τα μεγάλα ιδιόκτητα αγροκτήματα - *latifundia* άλλαξε την οικονομική και κοινωνική δομή του αγροτικού πληθυσμού στην Ήπειρο.

Μετά τη πρώτες αυτές πρώιμες ενδείξεις για τις αλλαγές του αγροτικού τρόπου διαβίωσης στην ρωμαϊκή Ήπειρο ακολουθεί η νίκη του Ακτίου και η δημιουργία του υδροκεφαλικού κέντρου της Νικόπολης, το οποίο επηρεάζει αποφασιστικά τη δομή της υπαίθρου «χώρας», την οργάνωση της αγροτικής παραγωγής και της οικονομικής ζωής.

Μετά το τέλος των εμφυλίων πολέμων και τη δεύτερη φάση της ρωμαϊκής κυριαρχίας, παρουσιάζονται εντυπωσιακές αλλαγές στην περιφερειακή ζώνη της Νικόπολης, η οποία ως νεοϊδρυθείσα πόλη από τον Οκταβιανό Αύγουστο συνοικίστηκε από κατοίκους των γειτονικών αγροτικών κωμών και των αστικών

⁴⁶³ Κικέρωνας, *Επιστολές προς Αττικούς*, 1.13.1.

⁴⁶⁴ Σαδικάκης 1964, 114, υποσημ. 8, Δάκαρης 1987, 20. Επίσης από τον Βάρρωνα (*Περί Γεωργίας*, 2.2.1): γνωρίζουμε δύο ακόμη ονόματα ηπειρωτικών κτημάτων, Περγαμής και Μάλεδος, που ανήκουν σε άλλους ρωμαίους γαιοκτήμονες, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στον χώρο της Ηπείρου.

⁴⁶⁵ Κατά τη ρωμαιοκρατία (167/168 π.Χ. - 3^{ος} αι. μ.Χ.), η ευρύτερη περιοχή της Κόνιτσας πιθανόν δεν ακολούθησε την τύχη των υπόλοιπων πόλεων και οικισμών της Μολοσσίας, των οποίων η «χώρα» αφανίστηκε και οι κάτοικοι εξανδραποδίστηκαν. Βλ. Βλαχοπούλου – Οικονόμου 2003, 104.

⁴⁶⁶ Ντούζουγλη 1996, 37 – 38, υποσημ. 93 και 94.

κέντρων (Αμβρακία, Αιτωλία, Ακαρνανία). Οι ισορροπίες στην περιοχή άλλαξαν δραματικά καθώς οι παλαιότεροι μικροί οικισμοί συρρικνώθηκαν και νέες μορφές οικιστικής οργάνωσης άλλαξαν τις αγροτικές δομές με την ίδρυση μεγάλων αγροικιών - villae suburbanae, villa maritimae και villa rusticae - από ευκατάστατους αστούς μεγαλογαιοκτήμονες.

Περιαστικές επαύλεις (villae suburbanae) με ψηφιδωτά δάπεδα έχουν εντοπιστεί σε μικρή απόσταση από την Νικόπολη στις θέσεις «Μονολίθι», «Βότια», «Σταφίδα», «Μαργαρώνα» και στον «Αγ. Θωμά», στις οποίες εκκρεμεί η περαιτέρω διερεύνηση και η αποπεράτωση των ανασκαφών. Πρόκειται ενδεχομένως για επαύλεις ρωμαίων γαιοκτημόνων ή εμπόρων που εγκαθίστανται στα παράλια του Αμβρακικού ή κοντά στα λιμάνια της Νικόπολης συνδυάζοντας την αναψυχή και τη χαλάρωση με τις επιχειρήσεις.

Την μεγάλη αλλαγή όμως στον αγροτικό τρόπο διαβίωσης και στον τρόπο λειτουργίας της αγροτικής οικονομίας έφερε η villa rustica. Τα μεγάλα αυτά οικιστικά συγκροτήματα, τα οποία συνήθως διέθεταν εκτός από τα πολυτελή ενδαιτήματα των πλούσιων ιδιοκτητών τους, δεξαμενές, ιδιωτικά λουτρά, εργαστηριακές εγκαταστάσεις ακόμη και ταφικά μνημεία – μαυσωλεία, συντέλεσαν στην αναδιοργάνωση των παραδοσιακών σχέσεων ιδιοκτησίας – παραγωγής – γεωργικής εκμετάλλευσης, δημιουργώντας πλεόνασμα⁴⁶⁷, το οποίο διοχέτευαν στα πλησιέστερα αστικά καταναλωτικά κέντρα.

Στην ύπαιθρο χώρα της Νικόπολης έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα πλούσιες αγρεπαύλεις, οι οποίες εκτός από τις αγροτικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις διέθεταν και μία pars urbana⁴⁶⁸, όπου διέμενε ο ιδιοκτήτης, η οικογένεια και οι καλεσμένοι του και είχε όλες τις ανέσεις που διέθεταν οι πολυτελείς αστικές οικίες. Αγρεπαύλεις διακοσμημένες με ψηφιδωτά δάπεδα, ιδιωτικά λουτρά κλπ. βρέθηκαν στην Μονή Αγ. Πελαγίας (Καστροσυκιά Πρέβεζας), στη θέση «Φραγκοκκλησιά» (Ριζά Πρέβεζας), στη θέση «Χαλίκια» Αγ. Γεωργίου και στη θέση «Τζούμσα» κοντά στον ποταμό Λούρο, στον Παλαιορόφορο (Ωρωπός Πρέβεζας), κοντά στον Αμβρακικό κόλπο στην κοινότητα Στρογγυλή Ν. Άρτας, στην «Μασκληνίτσα» στις

⁴⁶⁷ Rizakis 2013, 20.

⁴⁶⁸ Mc Key 1975, 246, υποσημ. 158, Columella, *De Re Rustica*, 1.6.1.

εκβολές του ποταμού Καλαμά, στη θέση «Πετρέλαια» στη νότια πλευρά του κόλπου της Ηγουμενίτσας και στην θέση «Παλαιογορίτσα» στην Κόνιτσα Ιωαννίνων.

Η χωροταξική κατανομή τους δημιουργεί ένα δίκτυο εγκαταστάσεων σε καίρια και νευραλγικά σημεία του ηπειρωτικού χώρου, όπου υπήρχαν μεγάλες εκτάσεις προς εκμετάλλευση, πεδιάδες και λειμώνες για γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή. Οι περισσότερες από τις αγρεπαύλεις βρίσκονται κοντά σε σημαντικές οδικές αρτηρίες όπως η αγρέπαυλη στη Μασκληνίτσα, κοντά σε ποταμούς, όπως οι αγρεπαύλεις στον Αγ. Γεώργιο, στον Λούρο «Τζούμσα», στη Στρογγυλή Άρτας και σε λιμάνια, όπως οι αγρεπαύλεις στη «Μαργαρώνα» και στον Αγ. Θωμά προκειμένου να διοχετεύουν εύκολα τα προϊόντα τους στην αγορά. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, όπως αυτές των αγρεπαύλεων στο «Ριζοβούνι» και στην «Παλαιογορίτσα» που εντοπίστηκαν στην ημιορεινή και ορεινή ενδοχώρα της Ηπείρου, η χωροταξία των οποίων υποδεικνύει την εκμετάλλευση του κτηνοτροφικού κυρίως πλούτου της περιοχής.

Τα μεγάλα αυτά αγροτικά συγκροτήματα έφεραν ρηξικέλευθες αλλαγές στις συνθήκες διαβίωσης του αγροτικού πληθυσμού σε πολλά επίπεδα. Αφενός άλλαξαν τους τρόπους παραγωγής, διακίνησης και εκμετάλλευσης του γεωργικού πλεονάσματος οδηγώντας σταδιακά στην συρρίκνωση της μεμονωμένης αγροτικής παραγωγής και αφετέρου ενσωμάτωσαν την πολυτέλεια και στοιχεία της αστικής οικιστικής αρχιτεκτονικής στις αγροικίες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία αποτελεί εγχείρημα συστηματικής καταγραφής των ψηφιδωτών που έχουν βρεθεί στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Ηπείρου μέχρι σήμερα και ανήκουν στη ρωμαϊκή περίοδο, καλύπτοντας ένα ευρύ χρονολογικό πλαίσιο από τον 1^ο αι. π.Χ. έως την ύστερη αρχαιότητα. Ως εκ τούτου καταρτίστηκε, για πρώτη φορά, ένας κατάλογος ψηφιδωτών, στον οποίο εντάχθηκαν τα πλέον πρόσφατα ευρήματα. Συγκεκριμένα, καταγράφηκαν 82 θέσεις με ψηφιδωτά, τα οποία κατηγοριοποιήθηκαν ανά μνημείο - θέμα, ώστε να δοθεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα της παρουσίας του κάθε θέματος στο χώρο που ανήκει και ορισμένα από αυτά περιγράφηκαν λεπτομερώς για πρώτη φορά. Η μελέτη αυτή μας οδήγησε σε ορισμένα συμπεράσματα.

I. Η χρονολόγηση των ψηφιδωτών δαπέδων της Ηπείρου αποτελεί μείζον θέμα, το οποίο χρήζει περαιτέρω διερεύνησης λόγω των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζουν οι τρόποι αποκάλυψης των ψηφιδωτών. Πολλά από τα ψηφιδωτά αποτέλεσαν τυχαίες ανακαλύψεις σε επιφανειακές έρευνες στην περιοχή, είτε ήταν αποτέλεσμα σωστικών ανασκαφών οι οποίες δεν ολοκληρώθηκαν, ενώ για αρκετά δεν έχουν δημοσιευτεί ακόμη τα τελικά αποτελέσματα των ανασκαφικών ερευνών. Επιπλέον, ορισμένα ψηφιδωτά έχουν χρονολογηθεί με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά τους, χωρίς να ληφθούν υπόψη τα συμφραζόμενα και άλλοτε πάλι δίνονται από τους ανασκαφείς γενικές χρονολογήσεις όπως π.χ. ρωμαϊκή περίοδος ή πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες.

Στην παρούσα εργασία γίνονται αποδεκτές οι εκτιμήσεις των ανασκαφικών για την χρονολόγηση των ψηφιδωτών και σε ελάχιστες περιπτώσεις η χρονολόγηση αποτέλεσε απόρροια της παρούσας εργασίας (π.χ. ψηφιδωτό κτηρίου Ε στην Καστρίτσα Ιωαννίνων).

Σε γενικές γραμμές τα ψηφιδωτά δάπεδα που καταγράφηκαν μπορούν να ταξινομηθούν χρονολογικά σε τέσσερις χρονικές περιόδους:

Α) Από τον 1^ο αι. π.Χ. έως τον 1^ο αι. μ.Χ. τα ψηφιδωτά είναι λίγα και φέρουν απλά γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα. Σ' αυτά χρησιμοποιείται κυρίως η ασπρόμαυρη τεχνοτροπία, όπως αυτή εισάγεται στην Ήπειρο με τους επήλυδες κατά το πρώτο κύμα εγκατάστασης των Ρωμαίων στην περιοχή. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στο

κτήριο Ε στην Καστρίτσα, χρησιμοποιείται η τριχρωμία, η οποία κάνει την εμφάνισή της πολύ νωρίς στον ελλαδικό χώρο⁴⁶⁹.

Β) Στον 2^ο αι. μ.Χ. και έως τις αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ. ανήκει η πλειονότητα των ψηφιδωτών, εποχή ακμής και ευημερίας για την αυτοκρατορία και μεγάλης οικοδομικής δραστηριότητας στην περιοχή μετά το τέλος των εμφυλίων πολέμων και την ίδρυση της Νικόπολης. Στα χρόνια αυτά, παράλληλα με τις γεωμετρικές συνθέσεις, κάνουν την εμφάνισή τους και εικονιστικοί πίνακες, οι οποίοι τοποθετούνται εν είδει εμβλήματος στο κέντρο συνήθως της ψηφιδωτής επιφάνειας και επαναφέρουν τον τρόπο σύνθεσης των ψηφιδωτών της ελληνιστικής περιόδου. Τα ασπρόμαυρα γεωμετρικά σχέδια πλαισιώνουν τις πολύχρωμες εικονιστικές παραστάσεις ή κοσμούν ολόκληρα δωμάτια ως ενιαίες συνθέσεις. Την εποχή αυτή η πολυχρωμία εφαρμόζεται και στα γεωμετρικά μοτίβα, τα οποία τώρα αποκτούν προοπτική – βάθος και το δάπεδο αντιμετωπίζεται ως διδιάστατη επιφάνεια. Οι παραστάσεις αποτελούν δείγματα εξαιρετικής ποιότητας *opus vermiculatum* και διακρίνονται για την απaráμιλλη τεχνοτροπία τους. Τα ψηφιδωτά της εποχής αυτής αντανakλούν το πνεύμα της αναγέννησης και των καλλιτεχνικών τάσεων που επικρατούν στον ελλαδικό χώρο την εποχή των Σεβήρων.

Γ) Από τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ. έως τα μέσα του 4^{ου} αι. μ.Χ. πραγματοποιούνται ιστορικές αλλαγές στον ρωμαϊκό κόσμο, οι οποίες είχαν άμεση επίδραση και στη θεματολογία των ψηφιδωτών δαπέδων. Παρόλο που οι εικονιστικές παραστάσεις δεν λείπουν, εντούτοις περιορίζονται αισθητά, και φαίνεται ότι κατασκευάζονται πλέον κατόπιν ειδικών παραγγελιών από τους ιδιοκτήτες των οικιών προκειμένου να εκφράσουν δικά τους μηνύματα και πεποιθήσεις. Αυτή την περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους οι περίκεντρες συνθέσεις, οι οποίες είναι σπάνιες στον ελλαδικό χώρο⁴⁷⁰, στην περιοχή όμως της Νικόπολης έχουν εντοπιστεί δύο με κτητορικές επιγραφές. Μετά την εισβολή των Ερούλων το 267 μ.Χ. υπάρχουν ενδείξεις ότι άρχισε πάλι η ανοικοδόμηση και πολλά ψηφιδωτά ανήκουν στην περίοδο αυτή.

Δ) Από τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. έως τις αρχές του 5^{ου} αι. μ.Χ. ο γεωμετρικός διάκοσμος επικρατεί δυναμικά εμπλουτισμένος με νέα σχέδια. Μετά την εισβολή των Γότθων (395/396 μ.Χ.) έχει διαπιστωθεί ότι γίνονται κάποιες ανακατασκευές και

⁴⁶⁹ Dunbabin 1999, 211.

⁴⁷⁰ Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998, 130.

προσθήκες σε παλιά ρωμαϊκά κτίσματα, τα οποία διακοσμούν οι νέοι ιδιοκτήτες με ψηφιδωτά που υστερούν σε τεχνοτροπία σε σχέση με αυτά των προηγούμενων εποχών. Τα ψηφιδωτά αυτά παρουσιάζουν ενδιαφέρουσα θεματολογία, η οποία αντιγράφει ως ένα βαθμό τα ρωμαϊκά ψηφιδωτά με τα πολλαπλά σχέδια και τα γεωμετρικά θέματα, προσθέτοντας όμως τα νέα μοτίβα περισσότερο αφαιρετικά, ακολουθώντας τις νέες τάσεις που εμφανίζονται στα ψηφιδωτά των παλαιοχριστιανικών βασιλικών. Άλλωστε, η διάκριση μεταξύ ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών είναι τεχνητή για τις ανάγκες της έρευνας. Ουσιαστικά δεν υπάρχει κάποια «διακοπή» στην χρήση των ψηφιδωτών στα κοσμικά κτήρια (οικίες, επαύλεις και λουτρά) παράλληλα με τις χριστιανικές εκκλησίες.

II. Η θεματολογία των ψηφιδωτών της ρωμαϊκής Ηπείρου παρουσιάζει μία αξιοσημείωτη ποικιλία σχημάτων - μοτίβων και φαίνεται ότι δέχεται επιρροές τόσο από την Δύση και όσο από την Ανατολή. Τα γεωμετρικά μοτίβα όπως η πέλτη, τα οκτάκτινα άστρα με ρομβοειδή πέταλα, η «ασπίδα» με τρίγωνα ή φολίδες, ο αστράγαλος, τα οκτάγωνα με τετράγωνα στο κέντρο κ.ά. αποτελούν χαρακτηριστικά σχέδια του ρεπερτορίου με δυτική προέλευση, ενώ ο μαϊάνδρος, ο πλοχμός, τα διάχωρα με γεωμετρικά θέματα, τα εμβλήματα κ.ά. έλκουν την καταγωγή τους από τις ανατολικές επαρχίες. Η πλειονότητα και η συχνότητα των γεωμετρικών μοτίβων εκφράζει τον οικουμενικό χαρακτήρα της διακόσμησης των ψηφιδωτών σε όλη την ρωμαϊκή αυτοκρατορία και την δημιουργία μιας «κοινής» καλλιτεχνικής γλώσσας, η οποία μερικές φορές αναγνωρίζεται και στις εικονιστικές παραστάσεις.

Η ελληνιστική παράδοση δεν χάνεται στην περιοχή της Ηπείρου καθώς συνεχίζονται οι εικονιστικοί πίνακες και η πολυχρωμία υπερτερεί έναντι του αυστηρού ασπρόμαυρου σχηματικού ψηφιδωτού που ευδοκίμησε στην Ιταλία. Τα ψηφιδωτά παρουσιάζουν ιδιαίτερο στιλιστικό και εικονογραφικό ενδιαφέρον και πολλά από αυτά μπορούν να συγκριθούν για την ποιότητα της κατασκευής τους με τα ψηφιδωτά άλλων ρωμαϊκών επαρχιών, ενώ ορισμένα ξεχωρίζουν για το υψηλό καλλιτεχνικό τους επίπεδο.

Παρόλα αυτά, στα ψηφιδωτά της Ηπείρου δεν έχουν εντοπιστεί τα τυπικά ρωμαϊκά θέματα όπως το αμφιθέατρο, οι μονομάχοι, το τσίρκο, το κυνήγι άγριων ζώων στην αρένα (venations) κλπ και αυτό είναι ένα ζήτημα που απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση.

Τα γεωμετρικά μοτίβα διακρίνονται για την απλότητα και καθαρότητα του σχεδίου, τον περιορισμό στα χρώματα και την επικράτηση της τριχρωμίας ή της τετραχρωμίας, καθώς και για τα παραπληρωματικά μοτίβα που παρεισφρέουν στις αρχικές συνθέσεις. Από την άποψη αυτή, παρόλο που είναι εμφανής η ιταλική επίδραση, οι επιρροές από τα ψηφιδωτά της ανατολικής Μεσογείου είναι αισθητή.

Οι εικονιστικές παραστάσεις παρόλο που είναι λιγοστές, τουλάχιστον έως τον 3^ο αι. μ.Χ., ανήκουν στον μυθολογικό κύκλο. Χαρακτηριστική είναι η πολυχρωμία τους με έντονες φωτοσκιάσεις και διαβαθμίσεις της χρωματικής παλέτας, απόδοση της προοπτικής και προσεκτικό σχέδιο με έντονα περιγράμματα και λεπτές ψηφίδες, που παρόμοιά τους βρίσκουμε στα καλύτερα έργα στη Συρία κατά τον 2^ο και 3^ο αι. μ.Χ.

Αντίθετα η μελανόλευκη τεχνοτροπία στα εικονιστικά θέματα, παρόλο που ήταν γνωστή στον ηπειρωτικό χώρο ήδη από τον 1^ο αι. π.Χ. και ανάγεται σε ιταλικά πρότυπα που εισήχθησαν στην περιοχή πιθανώς από ιταλικά εργαστήρια, ποτέ δεν χρησιμοποιήθηκε εκτενώς και η πολυχρωμία επικράτησε πολύ νωρίς, ήδη από τον 2^ο αι. μ.Χ.

Πολλά θέματα ήταν γνωστά από το παρελθόν και την ελληνιστική παράδοση ενώ άλλα εισήχθησαν μετά την κατάκτηση από τους ρωμαίους ακολουθώντας τις νέες τάσεις της εποχής. Επίσης διαπιστώθηκε ότι ορισμένες παραστάσεις ήταν ειδικές παραγγελίες των ιδιοκτητών, καθώς δεν έχουν εντοπιστεί παράλληλά τους και είναι μοναδικές. Προς αυτή την κατεύθυνση η προσωπική συμβολή των παραγγελιοδοτών στην ανανέωση της θεματολογίας υπήρξε καθοριστική.

Γενικά, ως προς το θεματολόγιο, φαίνεται ότι έχει υιοθετηθεί η *Κοινή* του ρωμαϊκού κόσμου και η πλειονότητα των μοτίβων που απαντώνται στα ψηφιδωτά της Ηπείρου συμβαδίζει με τις άλλες επαρχίες του ρωμαϊκού κράτους.

III. Η ανίχνευση της ύπαρξης εργαστηρίων κατασκευής ψηφιδωτών αποτελεί επίσης ένα ζήτημα, το οποίο χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Η απουσία επιγραφικών τεκμηρίων και υπογραφών καθιστά δύσκολη τη διατύπωση ασφαλών συμπερασμάτων. Από την μελέτη των ψηφιδωτών που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα θα μπορούσαμε να εικάσουμε την ύπαρξη εργαστηρίων ή τοπικών συνεργείων, που δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή της Ηπείρου όταν η περιοχή ανακάμπτει από την πολιτική και οικονομική αστάθεια και δημιουργούνται οι

κατάλληλες προϋποθέσεις για έντονη οικοδομική δραστηριότητα καθώς και όλες τις τέχνες που σχετίζονται με αυτή. Η επανάληψη του ίδιου θεματολογίου με δημοφιλή θέματα όπως η ασπίδα, το άνθος λωτού, ο μαϊάνδρος, τα δωδεκάγωνα, οι πέλτες κλπ. είναι ενδεικτική της ύπαρξης ενός ή περισσότερων εργαστηρίων που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Νικόπολης και της υπαίθρου χώρας της. Τα θέματα αυτά απαντώνται τόσο σε κτήρια της πρωτεύουσας Νικόπολης (έπαυλη Μ. Αντωνίνου, Κεντρικές θέρμες, οικία κάτω από τη βασιλική Β) όσο και σε αγρεπαύλεις της περιφέρειας (αγρέπαυλη στη Στρογγυλή Άρτας, αγρέπαυλη στον Αγ. Γεώργιο).

Το εργαστήριο αυτό πιθανότατα απαρτίζονταν από καλλιτέχνες και ψηφοθέτες που ήρθαν με τους επήλυδες να κοσμήσουν τα νεόδμητα κτήρια της πόλης της νίκης και έφεραν μαζί τους βιβλία και μνήμες θεμάτων από την πατρίδα. Οι τεχνίτες αυτοί προφανώς συνεργάστηκαν με ντόπιους εργάτες και ψηφοθέτες, οι οποίοι είχαν προσέλθει από τις γειτονικές πόλεις για να συνοικίσουν την Νικόπολη. Ανάμεσά τους και Αμβρακιώτες τεχνίτες, οι οποίοι γνώριζαν καλά την τέχνη του ψηφιδωτού ή ήταν μέλη αντίστοιχων συνεργείων που δρούσαν στην Αμβρακία κατά την ελληνιστική περίοδο. Οι ντόπιοι τεχνίτες προφανώς προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα εισάγοντας νέα μοτίβα και σχέδια σύμφωνα με τις απαιτήσεις των ρωμαίων εποίκων - πελατών δημιουργώντας μια νέα ελληνορωμαϊκή παράδοση.

Επιπρόσθετα, το συνεργείο ή τα συνεργεία της Νικόπολης φαίνεται ότι είχαν μεγάλη ακτίνα δράσης και εξυπηρετούσαν όλο το *territorium* της Νικόπολης φτάνοντας ίσως μέχρι την Κόρινθο και την Πάτρα, όπου συναντούμε παρόμοια ψηφιδωτά δάπεδα.

IV. Η πλειονότητα των ψηφιδωτών, που καταγράφηκαν, κοσμεύει κυρίως οικίες. Η έλλειψη ανασκαφικών δεδομένων για πολλές από αυτές και οι ελάχιστες πληροφορίες που διαθέτουμε για άλλα μνημεία του χώρου, όπως θέρμες, ιερά, μαισολεία κλπ. δυσχεραίνουν τη διεξαγωγή συμπερασμάτων για τη σχέση της θεματογραφίας των ψηφιδωτών και του χώρου που διακοσμούσαν.

Παρόλα αυτά, μπορούμε να υποστηρίξουμε με σχετική βεβαιότητα ότι τα ψηφιδωτά που έχουν εντοπιστεί κοσμούσαν κυρίως τους «δημόσιους χώρους» των οικιών, όπως αίθουσες δεξιώσεων - τραπεζαρίες (*triclinia*), αίθρια (*atria*), υπνοδωμάτια – χώροι διημέρευσης (*cubicula*) και λατρευτικούς χώρους. Τα θέματα που επιλέγονται σχετίζονται πολλές φορές με τη χρήση και τη λειτουργία του κάθε χώρου, όπως

σκηνές από τον διονυσιακό κύκλο, σκηνές καθημερινής ζωής κ.α. Τα μυθολογικά θέματα επιλέγονται για χώρους συμποσίων ενώ για τους χώρους διημέρευσης και τα υπνοδωμάτια δεν παρατηρείται κάποιο ειδικό θεματολόγιο.

Η τοποθέτηση των ψηφιδωτών στο χώρο υλοποιούνταν αφού οι τεχνίτες λάμβαναν υπόψη πολλούς παράγοντες όπως τις διαστάσεις του, την κίνηση των επισκεπτών και την οπτική γωνία θέασης. Η καθιέρωση των ψηφιδωτών δαπέδων με τα πολλαπλά γεωμετρικά μοτίβα, καθώς και τα δάπεδα με ένα ενιαίο σχέδιο (φυτικό ή γεωμετρικό), σαν ένας πέτρινος τάπητας, έλυσε τα θέματα της θέασης του ψηφιδωτού από τους επισκέπτες, εξασφαλίζοντας πολλές οπτικές γωνίες, και σταδιακά καθιερώθηκε ως σταθερό διακοσμητικό σχήμα στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

V. Οι επιγραφές είναι ελάχιστες και είναι γραμμένες στα ελληνικά. Πρόκειται για δύο κτητορικές επιγραφές, που αναφέρουν τα ονόματα των τελευταίων ιδιοκτητών των οικιών στις οποίες βρέθηκαν - οικία του Μ. Αντωνίνου και οίκος του εκδίκου Γεωργίου - και η πρώτη συνοδεύεται με ευχές για οικογενειακή ευτυχία. Μία τρίτη επιγραφή είναι «αθλητική» και αναφέρεται στους αθλητικούς αγώνες των Ακτίων.

Επιπρόσθετα, οι επιγραφές αυτές παρέχουν αρκετές πληροφορίες για την κοινωνική και επαγγελματική θέση των ανθρώπων που καταγράφονται, την πολιτιστική τους ταυτότητα, και υποκρύπτουν πτυχές της οργάνωσης του ρωμαϊκού κράτους και των θεσμών του, όπως αυτός της χορηγίας – πατρωνίας. Η καταγραφή του ονόματος των ιδιοκτητών συνδέει τα ψηφιδωτά με πραγματικά πρόσωπα, τα οποία όμως δεν μπορούν να ταυτιστούν ιστορικά με βάση τα σημερινά δεδομένα.

VI. Τέλος, ο εντοπισμός ψηφιδωτών δαπέδων σε πολλές αγρεπαύλεις (*villae rusticae*) άνοιξε ένα νέο πεδίο έρευνας, το οποίο σχετίζεται με τον αγροτικό τρόπο διαβίωσης του πληθυσμού στα χρόνια μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση και την επικράτηση της *pax romana*. Η νέα μορφή του αγροτικού τρόπου διαβίωσης, η οποία διέφερε κατά πολύ από τον παραδοσιακό τρόπο οργάνωσης των αγροικιών κατά την ελληνιστική εποχή, δημιούργησε νέες συνθήκες οργάνωσης και διαχείρισης του αγροτικού χώρου και της αγροτικής οικονομίας στο πλαίσιο της ενιαίας δημοσιονομικής πολιτικής του ρωμαϊκού κράτους. Παράλληλα τα μεγάλα αγροτικά συγκροτήματα μετέφεραν στοιχεία της αστικής οικιακής αρχιτεκτονικής (*pars urbana*) και την πολυτέλεια των ψηφιδωτών δαπέδων στην ύπαιθρο.

Συνοψίζοντας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα ψηφιδωτά αποτέλεσαν διαχρονικό τεκμήριο πολυτελούς διαβίωσης και γοήτρου ενώ παράλληλα συνέβαλαν καθοριστικά στον εξευγενισμό – εξωραϊσμό της αστικής και αγροτικής κατοικίας.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

1.1. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: 11 (4,90 X 6,25 μ.) - Χώρος υποδοχής (ίσως θερινό τρικλίνιο)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό, κυανό, γαλάζιο, ωχροκίτρινο, πράσινο, καστανό, ερυθρό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά - φυτικά κοσμήματα και εικονιστική κεφαλή νεαρού Διονύσου. Η κεντρική σύνθεση, κατεστραμμένη, περιβάλλεται από πλοχμό, οκτάφυλλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα και αντωπά τρίγωνα. Σε εσωτερικό διάχωρο βλαστόσπειρα άκανθας και ανθέων και κεφαλή αγένειας ανδρικής μορφής - Διόνυσος.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου 1973α, 408-410, πιν. 360β, Κύρκου 2006, 27,67.

1.2. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: 13 (2,65 X 6,25 μ.) - Χώρος υποδοχής.

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό, κυανό σκούρο.

δ) Περιγραφή: Αποσπασματικά σωζόμενη ψηφιδωτή σύνθεση. Στο νότιο τμήμα γεωμετρικά σχέδια με συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα με τετράγωνα και ρομβοειδή στο κέντρο και μοτίβο «κλεψύδρας» εναλλασσόμενο με στιγμές.

Στο βόρειο τμήμα κόσμημα «κλεψύδρας» εναλλάξ με κόσμημα στιγμών, σύνθετος πλοχμός και επάλληλοι κύκλοι που περικλείουν οκτάφυλλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου 1973α, 408 - 410, Κύρκου 2006, 24, 27.

1.3. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: Χώρος υποδοχής 13 β (3,60X6,25 μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: Το δάπεδο καλύπτεται με πολύχρωμα μαρμαροθετήματα (opus sectile). Κάτω από τα μαρμαροθετήματα ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν.

ζ) Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου 1973α, 409.

1.4. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: Επιμήκης αίθουσα υποδοχής – διάδρομος 12 (12,75 X 3,70 μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά θέματα: αλυσίδα ρόμβων (αδάμαντες) με στιγμή στο κέντρο, προοπτικά ορθογώνια παραλληλόγραμμα και φωτοσκιασμένες τεθλασμένες γραμμές, πλέγμα ορθογωνίων και τετραγώνων με εγγεγραμμένους ρόμβους και τετράγωνα.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο.

1.5. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: προθάλαμος 14 (2,60 X 2,50μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό, κυανό σκούρο, κυανέρυθρο.

δ) Περιγραφή: Κυκλοτερής ψηφιδωτή σύνθεση με κτητορική επιγραφή και πολλαπλά γεωμετρικά και φυτικά σχέδια: ρόμβοι, κλάδοι κισσού, σπειρομαίανδρος, αστράγαλος, τρίγωνα και «κόμβος» του Σολομώντα.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} – αρχές 4^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: Κτητορική επιγραφή

MAN[ΙΟΣ ή –ΙΛΙΟΣ] ΑΡΙΣΤΟΚΛΙΑΣ. ΕΥΤΥΧΙΤΩ

Η ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ, ΕΥΤΥΧΙΤΩ ΚΑΙ Ο ΑΝΑΝΕΩΤΗΣ

ΤΗΣ ΟΙΚΟ[Υ] ΜΑΝ[ΙΟΣ] ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ, ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΘΕΟΣΗΓΟΥ.

ζ) Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου 1973α, 408 - 410, πιν 362 β, Βοκοτοπούλου 1973β, 222 - 224, Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998, 130 - 131, πιν. 167, Σαμσάρης 1994, 180, Κύρκου 2006, 26, 48 - 53, Κύρκου 2007, 333, εικ. 1, Ασημακοπούλου – Ατζακά 2017, 117.

1.6. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: Ιδιωτικός χώρος 23 (2,20 X 4,60μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά μοτίβα πλοχμού και κλειδόμορφου μαίανδρου.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

1.7. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: Εξάπλευρη αίθουσα 24 [3,22 X 2,00 X 1,67 X 3,35 X 1,90 X 1,77μ.]

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά θέματα: βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού, αλυσίδα κάθετων τριγώνων και πλοχμός.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου 1973 α, 408 - 410, πιν. 361 β.

1.8. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: τρικλίνιο 15 (6,85X5,60 μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα. Ελίσσόμενη βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού, οκτάφυλλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα και παραπληρωματικά σχέδια: αβακωτό, πλοχμοί, προοπτικά παραλληλόγραμμα.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου, 1973α, 408 - 410, Κατσαδήμα 1997, 592 - 595, Κύρκου 2007, 335.

1.9. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος διημέρευσης 22

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια: ρόμβοι στο κέντρο των οποίων εγγράφονται ρόμβοι, πλοχμός και οκτάφυλλα άστρα με ρομβοειδή πέταλα.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} - 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου 1998, 509 - 511, Κύρκου 2007, 335.

1.10. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος οικιακού ιερού Λαρήτων 17

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό, κυανό, ώχρα, ερυθρό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά μοτίβα. Γραμμικό πλαίσιο, προοπτικός μαϊάνδρος αγκυλωτών σταυρών και τετραγώνων, αντίστροφες - συμπλεκόμενες πέλτες.

ε) Χρονολόγηση: 2^ο αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Κατσαδήμα 1997, 592 - 595, πιν. 219α, Κύρκου 2006, 50, 54, Κύρκου 2007, 335.

1.11. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: Τραπεζαρία - triclinium 18

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό, ωχροκίτρινο, κυανό, ερυθρό.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρική και φυτική διακόσμηση: «ασπίδα» με τρίγωνα και στο μέταλλιο «κόμβος του Σολομώντα», απλός αλυσιδωτός πλοχμός, ραβδωτός κάνθαρος με ελικοειδείς βλαστόσπειρες με κισσόφυλλα και άνθος λωτού στα διάχωρα. Η σύνθεση περιβάλλεται με οδοντωτό κόσμημα, πλέγμα ρόμβων με εγγεγραμμένους μικρότερους ρόμβους και επάλληλα τετράγωνα πλαίσια με κατά κορυφήν ρόμβους, στο κέντρο των οποίων ρόμβοι και τετράγωνα εναλλάξ.

ε) Χρονολόγηση: α' μισό 2ου αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Κατσαδήμα 1997, 592 - 595, Ζάχος - Κύρκου 1998, 509 - 511, Κύρκου 2007, 335, εικ. 6.

1.12. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: υπνοδωμάτιο - cubiculum 21

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ώχρα, ροδαλό, κυανό και κυανέρυθρο.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια: σπειρομαϊάνδρος και οκτάκτινα άστρα με μοτίβο ρόμβων.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου 2001, 23, Κύρκου 2007, 335.

1.13. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: τραπεζαρία - triclinium 6

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, ροδαλό, κυανό, πορτοκαλί, ιώδες, κυανοπράσινο και πράσινο.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με πολλαπλά γεωμετρικά μοτίβα και εικονιστική παράσταση με θέμα από τον Διονυσιακό κύκλο. Ένδεκα ορθογώνια πλαίσια κοσμούνται με «ασπίδες» με δίχρωμες φολίδες, αντίωτες πέλτες, συμπλεκόμενους κύκλους που δημιουργούν τετράφυλλα, προοπτικούς μαϊάνδρους και εγγεγραμμένους ρόμβους σε τετράγωνα και ρομβοειδή πλαίσια. Ο εικονιστικός πίνακας, εν είδει εμβλήματος, απεικονίζει πιθανώς το διαγωνισμό οινοποσίας Ηρακλή – Διόνυσου. Σώζεται μόνο η κισσοστεφής κεφαλή του θεού και τμήμα δεύτερης αταύτιστης γυναικείας μορφής – Μαινάδας.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου, 2000, 561 - 563, εικ. 31- 33, Κύρκου 2006, 42, 44, Κύρκου 2007, 335 - 336, εικ. 7, Ζάχος 2015, 133 - 134.

1.14. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: ανδρώνας 25

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, κυανό.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα από ελίσσόμενες βλαστόσπειρες με καρδιόσχημα φύλλα κισσού, διπλό αλυσιδωτό πλοχμό και συμπλεκόμενα οκτάγωνα, στα κέντρα των οποίων τετράγωνα.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου 2000, 561 - 563.

1.15. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: αίθουσα δεξιώσεων - triclinium 4

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ώχρα, ροδαλό, ερυθρό, πράσινο, κυανό και κυανέρυθρο.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά και εικονιστικά θέματα. Οι εικονιστικές παραστάσεις περιβάλλονται από συμπλεκόμενα δωδεκάγωνα. Ο κεντρικός πίνακας απεικονίζει σκηνή από τον Διονυσιακό κύκλο: Νύμφη - τροφός κρατά το μικρό Διόνυσο στα γόνατά της, Σάτυρος φέρει λεκανίδα με καρπούς και συνοδεύεται από αίγα. Τη σκηνή περιβάλλει ζωφόρος με παραστάσεις πτηνών και ανθρώπων (κοκορομαχία, παγώνι και φασιανός, περιστέρι – πάπια - χήνα, τρεις ιστάμενες ενδεδυμένες μορφές με θεατρικές μάσκες - ηθοποιοί) και σύνθετο λυρόσχημο πλοχμό.

ε) Χρονολόγηση: τέλος 3^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου 2002, 58 - 60, Κύρκου 2007, 336 - 337, εικ.10, Κοκκίνη 2012, 149 – 151, 156 - 157.

1.16. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: αίθουσα 3

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό – κυανό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα. Διακρίνονται μοτίβο άκανθας, από το κέντρο της οποίας εκφύονται βλαστόσπειρες με τετράφυλλα άνθη, άνθος λωτού, γρύπα και τα κάτω άκρα ανθρώπινης μορφής σε κίνηση.

Σε άλλο απότμημα σώζονται κόσμημα «βεντάλιας», ημικύκλια από αλυσιδωτούς πλοχμούς που πληρούνται με ελισσόμενους κισσοειδείς βλαστούς και καρδιόσχημα κισσόφυλλα.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου 2003, 93 - 95, Κύρκου 2007, 337, εικ.11.

1.17. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο-χώρος: δωμάτιο - cubiculum 2

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.

δ) Περιγραφή: Επιδαπέδια σύνθεση με ενιαίο και επαναλαμβανόμενο σχέδιο από συμπλεκόμενα - ενάλληλα δωδεκάγωνα, στα κέντρα των οποίων εξάγωνα με τετράφυλλα κοσμήματα.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου 2003, 93-95, Κύρκου 2007, 337.

1.18. ΟΙΚΙΑ ΜΑΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: προθάλαμος βαλανείου 1

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά διακοσμητικά θέματα: ρόμβοι με μετάλλια και σβάστικα στο κέντρο εναλλάσσονται με τετράγωνα διάχωρα με τετράφυλλα άνθη και λογχοειδή πέταλα, αλυσίδα κάθετων τριγώνων και σύνθετος πλοχμός.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} - 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος - Κύρκου, 2003, 93 - 95, Κύρκου 2007, 337.

2.1. ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: Νότια στοά περιστυλίου – δυτικό τμήμα

β) Θέση: κατά χώραν (πολύ κατεστραμμένο).

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Κυκλοτερής ψηφιδωτή σύνθεση με κτητορική επιγραφή. Περιμετρικά απλός αλυσιδωτός πλοχμός.

Στο ανατολικό τμήμα ζώνη με γεωμετρικά σχέδια και βλαστόσπειρες ακάνθου με ζώα, πτηνά και θηρευτές. Στη γωνία ανδρική γενειοφόρος μορφή κατεστραμμένη.

ε) Χρονολόγηση: μέσα 4^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: + ΕΠΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015, 20, 38, Ζάχος 2015, 140 - 141, Φιλαδελφείας 1924, 109 - 110, εικ. 3, Φιλαδελφείας 1926, 127., Φιλαδελφείας 1916, 33, 61 - 64, εικ. 8., Φιλαδελφείας 1914, 219.

2.2. ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: τραπεζαρία - triclinium 10 [7,15X13,40μ.]

β) Θέση: κατεστραμμένο

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.

δ) Περιγραφή: Το ψηφιδωτό απεικόνιζε σκηνή θαλάσσιου θιάσου με τρίτωνες και ιχθυοκένταυρο, που περιμετρικά πλαισίωνε πλοχμός.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015, 48 - 49, Ζάχος 2015, 141, Φιλαδελφείας, 1916, 61-64, Φιλαδελφείας 1924, 109 - 110, εικ. 2.

2.3. ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: Λουτρά 12

β) Θέση: Αποθήκες Αρχαιολογικού Μουσείου Νικόπολης

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ώχρα, πράσινο, κυανό, καφέ, ερυθρό, φαιό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτής σύνθεσης από τον θόλο του βαλανείου. Απεικονίζονται ψάρια, πτηνά και μοτίβο άκανθας με βλαστόσπειρες.

ε) Χρονολόγηση: 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015, 42 - 44, Ζάχος 2015, 142.

2.4. ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: φθινοπωρινό τρικλίνιο 13 (7,00 X 7,00 μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά σχέδια. Βλαστόσπειρα με φύλλα κισσού, απλός πλοχμός και ενιαίο παραλληλόγραμμο πλαίσιο με οχτάγωνα, μέσα στα οποία εξάφυλλοι ρόδακες και οκτάκτινα ακιδωτά άστρα γύρω από τετράγωνα εναλλάξ.

ε) Χρονολόγηση: 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015, 50 - 51.

2.5. ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: υπνοδωμάτιο - cubiculum 14

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ερυθρό, κυανό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με ενιαίο γεωμετρικό σχέδιο: αλυσίδες εναλλασσόμενων μεγαλύτερων και μικρότερων ρόμβων δημιουργούν τετράγωνα διάχωρα μέσα στα οποία κύκλοι με εξάφυλλους ρόδακες στο κέντρο και στα διάχωρα τετράφυλλα άνθη.

ε) Χρονολόγηση: 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015, 53 - 54.

2.6. ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο 16

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια: κόσμημα μαϊάνδρου ορίζει πλαίσια εντός των οποίων κλειδόμορφος μαϊάνδρος.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. μ.Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015, 54.

3.1. ΤΟ ΜΙΚΡΟ ΝΥΜΦΑΙΟ

α) Δωμάτιο - χώρος: κόγχη δεύτερου θολωτού χώρου

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό, ώχρα, ερυθρό, κυανό, γαλάζιο, πράσινο.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα επιτοίχιου ψηφιδωτού (opus musivum) με παράσταση θαλάσσιου θιάσου: ημίγυμνη Νηρηίδα ανακεκλιμένη πάνω σε θαλάσσιο κήτος. Την σύνθεση περιβάλλουν οστρακοειδή και κοχύλια.

ε) Χρονολόγηση: μέσα - τέλη 2^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015, 70 - 72, Ζάχος 2015, 111, Παυλίδης - Κλειδάς - Παπαβασιλείου 2017, 564 - 566.

3.2. ΤΟ ΜΙΚΡΟ ΝΥΜΦΑΙΟ

α) Δωμάτιο - χώρος: μέτωπο τόξου της κόγχης δεύτερου θολωτού χώρου.

β) Θέση: Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ώχρα, ερυθρό, κυανό, γαλάζιο, πράσινο.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα επιτοίχιου ψηφιδωτού με εικονιστική παράσταση. Δύο Νίκες εραλδικά τοποθετημένες, η μία αέρας. Η θεά ίπταται και κρατά ακτιακό

στέφανο και κλαδί φοίνικα. Από τη δεύτερη αντωπή Νίκη σώζεται η παλάμη που κρατάει αντίστοιχο στέφανο. Μεταξύ των δύο Νικών διακρίνεται η επιγραφή ΑΚΤΙΑ και λευκά κυκλικά άνθη με μαύρους ύπερους.

ε) Χρονολόγηση: μέσα - τέλη 2^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: ΑΚΤΙΑ

ζ) Βιβλιογραφία: Παυλίδης 2015,72, Ζάχος 2015,111 - 112, Παυλίδης – Κλειδάς - Παπαβασιλείου 2017, 567 - 568.

4. ΟΙΚΙΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Α

α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος (2,10 X 0,96μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, κυανέρυθρο.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά μοτίβα. Ρομβοειδή – σταυροειδή κοσμήματα και πλέγμα ρόμβων με εγγεγραμμένους μικρότερους ρόμβους στο κέντρο τους.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} - 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2015, 129-130.

5.1. ΛΟΥΤΡΑ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: Ορθογώνιος χώρος (17,56μ.)

β) Θέση: κατά χώραν.

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ωχροκίτρινο, μελανό, ώχρα, κυανό σκούρο, ροδαλό, κυανέρυθρο, φαιό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια. Μέσα σε τετράγωνα και ορθογώνια πλαίσια εγγράφονται «κόμβοι του Σολομώντα», αδάμαντες, αντωπές πέλτες, προοπτικά τετράγωνα, ρόμβοι κ.ά. Ταινιωτό πλαίσιο.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} - 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2000, 584, Ζάχος 2015, 129, Κλειδάς 2001, 4, σχ.2, φωτ.1-8.

5.2. ΛΟΥΤΡΑ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: Τετράγωνο δωμάτιο

β) Θέση: κατά χώραν.

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, κυανό σκούρο, κυανέρυθρο, φαιό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια. Ρομβοειδή - σταυροειδή μοτίβα και πλέγμα ρόμβων με εγγεγραμμένους ρόμβους στο κέντρο τους.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} - 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2000, 584, Ζάχος 2015, 129, Κλειδάς 2001, 4, σχ.2, φωτ.10.

6.1. ΟΙΚΙΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Β

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Α

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό, κυανό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα. Ελυσσόμενος βλαστός με κισσόφυλλα φύεται από κάνθαρο, σπειρομαϊάνδρος, τριγωνικά και πολυγωνικά διάχωρα.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2007, 629, σχ. 6, εικ. 31, Ζάχος 2015, 190.

6.2. ΟΙΚΙΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Β

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Β

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό, κυανό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια και εικονιστικές παραστάσεις. Ημικυκλικά διάχωρα με αντιθετικά και ισοσκελή τρίγωνα, αλυσιδωτούς πλοχμούς και αστράγαλο περιβάλλουν εικονιστικές παραστάσεις με ερωτιδέα που έχει λογχίσει ελάφι, όρθια μορφή με ποδήρη χιτώνα και τμήμα γυναικείας κεφαλής που προσομοιάζει με προσωπείο.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2007, 629, σχ. 6, εικ. 31., Ζάχος 2015, 190.

6.3. ΟΙΚΙΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Β

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Γ

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό, κυανό.

δ) Περιγραφή: i) Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με παράσταση βουκολικής σκηνής. Σύμπλεγμα ανδρικών ενδεδυμένων μορφών, η μία σε μετωπική στάση φέρουσα ανά χείρας διπλό πέλεκυ. Περιμετρικά ταινία βαθμιδωτών τριγώνων και ζώνη απλού αλυσιδωτού πλοχμού.

ii) Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά σχέδια: «ασπίδα» με τρίγωνα και στα διάχωρα άνθος λωτού, συμπλεκόμενοι κύκλοι που δημιουργούν τετράφυλλα, βαθμιδωτά τρίγωνα, προοπτικός μαϊάνδρος, ρομβοειδή και απλός αλυσιδωτός πλοχμός.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2007, 629, σχ. 6, εικ. 31, Ζάχος 2015, 190 - 191.

7.1. ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΘΕΡΜΕΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: αίθουσα Α

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό, ώχρα.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα: τριταινιωτός πλοχμός και οδοντωτά τρίγωνα πλαισιώνουν διάχωρα με παραστάσεις. Σώζονται απεικόνιση δελφινιών και άνθος λωτού.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2001, 33 - 34, Ζάχος 2015, 128.

7.2. ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΘΕΡΜΕΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: πισίνα

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: μικρό σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με λευκές ψηφίδες.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2001, 33 - 34, Ζάχος 2015, 127.

8. ΒΟΡΕΙΕΣ ΘΕΡΜΕΣ (ΜΠΙΕΝΤΕΝΙΑ)

α) Δωμάτιο-χώρος: αδιάγνωστος χώρος βαλανείου

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Φιλαδελφίας 1913, 110-111, Ζάχος - Καλπάκης - Καππά - Κύρκου, 2008, 84.

9. ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ 1 - ΝΟΤΙΑ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ

α) Δωμάτιο - χώρος: Μαυσωλείο 1 (7,20X8,40μ.)- κεντρικός θάλαμος

β) Θέση: Αποθήκες Αρχαιολογικού Μουσείου Νικόπολης

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, πράσινο, καστανέρυθρο.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά κοσμήματα. Σώζονται οδοντωτά τρίγωνα και από την κεντρική παράσταση πόδια ζώου και φυτικό μοτίβο (νεροκάλαμο).

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2000α, 567, Κλειδάς 2001, 3.

10. ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ 4 - ΒΟΡΕΙΑ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ

α) Δωμάτιο - χώρος: κεντρικός θάλαμος (4,30 X 2,10μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.

δ) Περιγραφή: Το ψηφιδωτό δάπεδο συνίσταται από λευκό κάμπο και ορθογώνια ταινία εν είδει πλαισίου, έκκεντρα τοποθετημένη, με μελανές ψηφίδες.

ε) Χρονολόγηση: 1^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2001 α, 26-27, Γεωργίου 2017, 575 - 596.

11. ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ 12Α - ΒΟΡΕΙΑ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ

α) Δωμάτιο - χώρος: κεντρικός θάλαμος

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.

δ) Περιγραφή: Απότμημα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια: ταινία ορίζει ορθογώνιο πλαίσιο με αντίνωτες πέλτες.

ε) Χρονολόγηση: 1^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο.

12. ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΟ 436 (Διανομής Μύτικα 1963, Ζώνη Α)

α) Δωμάτιο - χώρος: Μαυσωλείο - χώρος μνημοσύνων

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ροδαλό, μελανό, κυανέρυθρο, ώχρα, καστανό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα: πλέγμα ρόμβων με μικρότερα ρομβοειδή στο κέντρο, αλυσιδωτός πλοχμός και συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα άνθη.

ε) Χρονολόγηση: μέσα 3^{ου} - αρχές 4^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: δημοσίευτο.

13. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΓ. ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

α) Δωμάτιο - χώρος: μπροστά από την αψίδα

β) Θέση: κατεστραμμένο

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια.

ε) Χρονολόγηση: πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Φιλαδελφίας 1914, 255 - 260.

14. ΚΤΗΡΙΟ (ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΟ 284, διανομής Μύτικα 1930, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο αδιάγνωστου οικοδομήματος, πιθανότατα οικίας

β) Θέση: Αποθήκες Αρχαιολογικού Μουσείου Νικόπολης

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου.

ε) Χρονολόγηση: ρωμαϊκό

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 1989, 275, σχεδ.21.

15. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΜΑΥΡΟΛΟΓΓΟΣ» ΑΡ. 31 (Αρχαιολογικό Οδηγό Νικόπολης)

α) Δωμάτιο - χώρος: περιστύλιο

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου.

ε) Χρονολόγηση: ρωμαϊκό.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Φιλαδελφέας 1913,103.

16. ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΤΗΡΙΟ ΠΛΗΣΙΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ Β ΚΑΙ Γ

α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: δύο επάλληλες στρώσεις ψηφιδωτών δαπέδων με γεωμετρικά θέματα.

ε) Χρονολόγηση: ρωμαϊκό

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ορλάνδος - Σωτηρίου 1937, 82.

17. ΠΕΡΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΟ ΑΡ. 25γ (ΘΕΣΗ ΒΟΤΙΑ, ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΜΥΤΙΚΑ 1930)

α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: θραύσματα ψηφιδωτού δαπέδου και διάσπαρτες ψηφίδες

ε) Χρονολόγηση: ρωμαϊκό

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 1993, 305 - 308.

18. ΠΕΡΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΟ ΑΡ. 19 (ΘΕΣΗ ΜΟΝΟΛΙΘΙ, ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΜΥΤΙΚΑ 1930)

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.
- δ) Περιγραφή: θραύσματα υποστρώματος ψηφιδωτού δαπέδου.
- ε) Χρονολόγηση: ρωμαϊκό
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 1993, 307.

19. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ «ΜΑΡΓΑΡΩΝΑ» ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατά χώραν (κάτω από σύγχρονο δάπεδο του Ναού)
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.
- δ) Περιγραφή: σπάρραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια.
- ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Stein 2001, 70., Wiseman 2001, 50, 57 fig. 15 (43-61), Karatzeni 2001, 168.

20. ΛΟΥΤΡΟ – ΒΑΛΑΝΕΙΟ ΣΤΟΝ ΑΓ. ΘΩΜΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.
- δ) Περιγραφή: σπάρραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια.
- ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Wiseman - Ζάχος - Κεφαλλονίτου 1994, 403.

21. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΣΤΑΦΙΔΑ» ΣΤΟ ΚΑΝΑΛΙ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: λουτρό

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ερυθρό, φαιό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με φυτικά μοτίβα. Κληματίδα με φύλλα και καρπούς εκφύεται από κεντρικό κορμό και ελίσσεται. Στα διάχωρα πουλιά και περιμετρικά βλαστόσπειρα με κισσόφυλλα.

ε) Χρονολόγηση: 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο.

22.1. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ «ΦΤΕΛΙΑ»

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Α – αψίδα (10,00 X 11,90μ)

β) Θέση: Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, κυανέρυθρο, ερυθρό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με ενιαίο γεωμετρικό σχέδιο: Τετράφυλλοι ρόδακες και αντίνωτες πέλτες με τρίφυλλο άνθος στις απολήξεις. Στα διάχωρα συνεχόμενοι ρόμβοι με κοίλες πλευρές, στο κέντρο των οποίων τετράκτινοι ρόδακες. Περιμετρικά ταινίες και σύνθετος πλοχμός.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} - μέσα 5^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 98-113, πιν. 96-97, εικ. 3, Ορλάνδος 1959, 72 - 75, εικ. 79.

22.2. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ «ΦΤΕΛΙΑ»

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Α (βόρειο διάχωρο έξω από την αψίδα)

β) Θέση: κατεστραμμένο.

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ιώδες, ερυθρό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με ενιαία γεωμετρική σύνθεση. Ατρακτοειδή και κυκλικά σχήματα εναλλάξ σχηματίζουν «σταυροειδή» κοσμήματα ή τετράφυλλους ρόδακες γύρω από κυκλικό πυρήνα.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} - μέσα 5^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 98 - 113, πιν. 97β, εικ. 4, Ορλάνδος 1959, 72-75.

22.3. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ «ΦΤΕΛΙΑ»

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Α (νότιο διάχωρο έξω από την αψίδα)

β) Θέση: κατεστραμμένο

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ερυθρό, ροδαλό, ιώδες.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με ενιαία γεωμετρική σύνθεση. Τετράγωνα σχηματίζουν σταυροειδές κόσμημα και εναλλάσσονται με απλά εξάγωνα και οκτάγωνα με σταυρό στο κέντρο. Περιμετρικά σύνθετος καλυκωτός πλοχμός και καρδιόσχημα μοτίβα που καταλήγουν σε αντίρροπες σπειροειδείς έλικες.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} - μέσα 5^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ορλάνδος – Πάλλας 1959, 98-113, πιν. 98 α-β, εικ. 5, Ορλάνδος 1959, 72-75, εικ. 78.

22.4. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ «ΦΤΕΛΙΑ»

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Γ (6,35 X 5,20 μ.)

β) Θέση: κατεστραμμένο

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ερυθρό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με ενιαίο γεωμετρικό θέμα με τρίγωνα.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} - μέσα 5^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ορλάνδος - Πάλλας 1959, 98 - 113.

22.5. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ «ΦΤΕΛΙΑ»

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Δ (6,52 X 6,35 μ.)

β) Θέση: κατεστραμμένο

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ερυθρό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικό θέμα. Πλέγμα ρόμβων και ημιρόμβων με τετράγωνα στο κέντρο. Περιμετρικά οδοντωτό κόσμημα και ταινία.

ε) Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} - μέσα 5^{ου} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ορλάνδος - Πάλλας 1959, 110 - 111, εικ. 6.

23. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗΝ ΑΓ. ΠΕΛΑΓΙΑ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος κάτω από εκκλησία

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά θέματα. Περιμετρικά ρομβοειδή με ρόμβους στο κέντρο, προοπτικός μαϊάνδρος και ταινίες. Απλός αλυσιδωτός πλοχμός ορίζει τετράγωνο πλαίσιο, το θέμα του οποίου δεν σώζεται.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 2003, 10, εικ. 29-30, Papaioannou 2002, 311, Katsadima – Angeli 2001, 99,100.

24. ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ ΣΤΗΝ ΑΓ. ΠΕΛΑΓΙΑ (ΚΑΣΤΡΟΣΥΚΙΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ)

α) Δωμάτιο - χώρος: κεντρικός θάλαμος (8,6 X 8,5 μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: πράσινες, γαλάζιες, καστανές.

δ) Περιγραφή: Διάσπαρτες γυάλινες ψηφίδες από επιτοίχιο ψηφιδωτό του θαλάμου, το οποίο έχει καταστραφεί.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: I. Βοκοτοπούλου 1969, 253 -254, πιν. 258, Χρυσοστόμου 1980, 321, Katsadima - Angeli 2001, 97 - 100, Papaioannou 2002, 311.

25. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΑ ΡΙΖΑ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Ε

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: λευκές ψηφίδες κατεστραμμένου δαπέδου.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} - 4^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 1993, 301, σχεδ. 17, πιν. 96δ, Χρυσοστόμου 1982, 10 - 21, Katsadima - Angeli 2001, 92, 94, Papaioannou 2002, 375.

26.1. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΧΑΛΙΚΙΑ» ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Α (4,35X3,70μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά μοτίβα. Συμπλεκόμενοι κύκλοι δημιουργούν τετράφυλλα και ταινία με τρίγωνα.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο.

26.2. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΧΑΛΙΚΙΑ» ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

- α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος πλησίον Α
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.
- δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με μελανές και λευκές ψηφίδες.
- ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Δημοσίευτο.

26.3. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΧΑΛΙΚΙΑ» ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

- α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος ΣΤ (5,40X4,40μ.)
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό.
- δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά σχέδια. Περιμετρικά σταυρόσχημα – ρομβοειδή, τρίγωνα και ρόμβοι. Το κεντρικό θέμα «ασπίδα» με φολιδωτό κόσμημα, μετάλλιο με φυλλόσχημο μοτίβο και στα τριγωνικά διάχωρα σχηματοποιημένα άνθη λωτού.
- ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Δημοσίευτο.

26.4. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΧΑΛΙΚΙΑ» ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

- α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Ε (3,65 X 4,00 μ.)
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.
- δ) Περιγραφή: Ήμισυ ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά σχέδια. «Ασπίδα» με φολίδες και ταινία βαθμιδωτών τριγώνων. Στις γωνίες σχηματοποιημένο άνθος λωτού. Περιμετρικά επάλληλα και βαθμιδωτά τρίγωνα.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο.

26.5. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΧΑΛΙΚΙΑ» ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Ζ (8,30 X 3,63μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό, ωχροκίτρινο, ανοιχτό κυανό.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά σχέδια. Περιμετρικά μικρά σταυροειδή - ρομβοειδή μοτίβα. Στο κέντρο ορθογώνιο πλαίσιο από τρία τετράγωνα, ζατρίκιο, τρίγωνα με δίφυλλο ή τετράφυλλο κόσμημα και οκτάκτινα άστρα με ρομβοειδή πέταλα. Το κεντρικό θέμα περιβάλλουν αστράγαλοι, οδοντωτά τρίγωνα και αντίνωτες πέλτες.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

26.6. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΧΑΛΙΚΙΑ» ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώρος Ι (3,60 X 3,98μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, ροδαλό.

δ) Περιγραφή: Περιμετρικά σταυροειδή – ρομβοειδή και αστράγαλοι. Κεντρικά «ασπίδα» με τρίγωνα και στο μέταλλο εξάκτινο αστέρι. Στις γωνίες σχηματοποιημένα άνθη λωτού. Ένθεν και ένθεν του κεντρικού θέματος τετράγωνα με πέλτες, πλοχμός και ρόμβοι με σβάστικα στο μέταλλο.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ζάχος 2012, 344, εικ. 6.

27. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΤΖΟΥΜΣΑ», ΔΗΜΟΥ ΛΟΥΡΟΥ

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό
- δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου.
- ε) Χρονολόγηση: ρωμαϊκό
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Ρήγινος 2012, 356, εικ. 2, Κωνσταντάκη 2018, 33.

28. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΡΟΦΟΡΟ (ΩΡΩΠΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ)

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.
- δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου.
- ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Δάκαρης 1961/62, 194, Karatzeni 2001, 169.

29. ΑΡΧΑΙΟ ΚΤΗΡΙΟ ΣΤΟΝ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟ (ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΡΙΖΟΒΟΥΝΙΟΥ)

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.
- δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου.
- ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Δάκαρης 1964 α, 309.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΤΑΣ

1. ΟΙΚΙΑ (ΟΔΟΣ ΑΕΤΟΡΡΑΧΗΣ - ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΟΥ)

- α) Δωμάτιο-χώρος: υπνοδωμάτιο (cubiculum, 4,5X2,80μ.)
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μαύρο.
- δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρική διακόσμηση. Ορθογώνιο πλαίσιο με τρίγωνα και ρόμβους, στο κέντρο των οποίων δέσμη κεραυνών. Έξι ταινίες με μικρά σταυροειδή μοτίβα.
- ε) Χρονολόγηση: πρώιμο ρωμαϊκό (1^{ος} π. Χ.)
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Ανδρέου 1987, 311- 312, σχεδ. 2, πιν. 170, Παραϊοαννου 2002, 325, pl. 112 b.

2. ΟΙΚΙΑ (ΟΔΟΣ ΑΡΑΧΘΟΥ – ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΔΕΛΦΩΝ ΤΣΑΓΚΑ)

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μαύρο.
- δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου με φυτική διακόσμηση εξάφυλλου ρόδακα
- ε) Χρονολόγηση: πρώιμο ρωμαϊκό (1^{ος} π. Χ.)
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Παπαγγελή 1980, 314, Παραϊοαννου 2002, 327.

3. ΚΩΣΤΑΚΙΟΙ ΑΡΤΑΣ

- α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος
- β) Θέση: κατεστραμμένο
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.
- δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου.
- ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Karatzeni 1996, 245, Karatzeni 2001, 168.

4.1. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο 1

β) Θέση: κατεστραμμένο

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ροδαλό, φαιό, κίτρινο, μελανό ή σκουροπράσινο.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικά και φυτικά σχέδια. Ταινίες, τετράφυλλοι ρόδακες, οδοντωτά τρίγωνα, πλέγμα ρόμβων, ζώνες με πλοχμό, σχηματοποιημένα αγγεία και γεωμετρικά σχέδια.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1993, 283, Ντούζουγλη 1998, 75 - 76, εικ. 1, Ντούζουγλη 1998, 76, εικ. 1, Ντούζουγλη 2003, 15, εικ. 5.

4.2. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο 12

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ροδαλό, φαιό, κίτρινο, μελανό ή σκούρο πράσινο.

δ) Περιγραφή: Σπάραγμα ψηφιδωτού δαπέδου. Περιμετρικά ταινίες, βλαστόσπειρα με κισσόφυλλα και αστράγαλος. Στο κεντρικό πλαίσιο ρόμβοι και τετράγωνα πληρούνται με ρόμβους και τετράφυλλους ρόδακες αντίστοιχα.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1993, 285, σχεδ.10, Ντούζουγλη 1998, 76, εικ. 2, Ντούζουγλη 1998, 76, εικ. 2, Ντούζουγλη 2003, 17, εικ. 8.

4.3. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο 13

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ροδαλό, φαιό, κίτρινο, μελανό.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτή σύνθεση με γεωμετρικά θέματα. Περιμετρικά ζώνη ρόμβων, οδοντωτών τριγώνων, πλοχμού και ταινίες. Στο κεντρικό πλαίσιο κύκλος με εγγεγραμμένο ρόμβο, στο κέντρο του οποίου τετράγωνο. Τα κενά διάχωρα πληρούνται με σχηματοποιημένα αγγεία και φυτικά κοσμήματα.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1993, 285, Ντούζουγλη 1998, 76, εικ. 3, Ντούζουγλη 1998, 76, εικ. 1, 3, Ντούζουγλη 2003, 6, εικ.3 - 4, 9 - 10.

4.4. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο 7 (4,5 X 5,00 μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό, βιολετί, όχρα, πράσινο (ανοιχτό και σκούρο), ροδαλό, ιώδες.

δ) Περιγραφή: Αποσπασματικά σωζόμενο ψηφιδωτό δάπεδο με φθορές στο κεντρικό και βόρειο τμήμα. Περιμετρικά ζώνες από τετράκτινα ακιδωτά άστρα με τετράγωνο και στιγμή στο κέντρο, τετράφυλλους ρόδακες, τριταίνιωτό πλοχμό, οδοντωτά τρίγωνα και απλό πλοχμό. Στο κεντρικό θέμα συμπλεκόμενα ημικύκλια και τεταρτοκύκλια σχηματίζουν μικρό κύκλο που εφάπτεται σε ρόμβους και τόξα και φέρει συμπληρωματικά γεωμετρικά μοτίβα (απλούς πλοχμούς, τρίγωνα, λογχοειδή σχήματα, απλούς πελέκεις, ρομβοειδή). Τα τεταρτοκύκλια πληρούνται με ισοσκελή - οξυκόρυφα τρίγωνα, ενώ τα ημικύκλια με ισοσκελή - οξυκόρυφα τρίγωνα και βλαστό κισσόφυλλων.

ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1994, 382 - 385, Ντούζουγλη 1998, 76, Χιώτης 1998, 80 - 81, εικ. 3, 5, 8.

4.5. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ

- α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο 9
- β) Θέση: κατεστραμμένο
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, μελανό.
- δ) Περιγραφή: διάσπαρτες ψηφίδες.
- ε) Χρονολόγηση: 2^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1994, 382, Ντούζουγλη 1998, 76.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

1. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗ ΜΑΣΚΛΗΝΙΤΣΑ

- α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτιο I (triclinium)
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, φαιό, λευκοπράσινες (πήλινες).
- δ) Περιγραφή: Το ψηφιδωτό κατασκευασμένο με opus spicatum. Στο κέντρο ανθέμιο εγγεγραμμένο σε μετάλλιο.
- ε) Χρονολόγηση: 1^{ος} αι. π. Χ.
- στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν
- ζ) Βιβλιογραφία: Πρέκα - Αλεξανδρή 1994, 427 - 429, σχέδ. 8, Βλαχοπούλου - Οικονόμου 2003, 164 - 165, Πρέκα - Αλεξανδρή - Ανδρέου - Αργυρού 2018, 322 - 323, εικ. 4, Παραϊοannου 2002, 324 - 325.

2. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΛΑΔΟΧΩΡΙ (ΟΙΚ. ΝΤΡΙΤΣΟΥ)

- α) Δωμάτιο - χώρος: αίθριο (atrium)
- β) Θέση: κατά χώραν
- γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ερυθρό, μαύρο.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά σχέδια και θέματα από το ζωικό βασίλειο. Παραλληλόγραμμα διάχωρα με εγγεγραμμένους σταυρούς σε κύκλο, πτηνά και ψάρια μέσα σε οκτάγωνα. Τα θέματα διαχωρίζονται με ταινία και περιβάλλονται από βλαστόσπειρα με κισσόφυλλα.

ε) Χρονολόγηση: 1^{ος} - 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Πρέκα - Αλεξανδρή 1995, 445 - 446, σχεδ. 6, Βλαχοπούλου - Οικονόμου 2003, 156 - 157.

3. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΛΑΔΟΧΩΡΙ (ΟΙΚ. ΖΩΗ)

α) Δωμάτιο - χώρος: χώροι Ι, ΙΙ και ΙΙΙ

β) Θέση: Αποθήκες Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ροδαλό, μαύρο.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτών δαπέδων.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Πρέκα - Αλεξανδρή 1997, 620 - 623, σχεδ.5 και 8.

4. ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΟ ΛΑΔΟΧΩΡΙ (ΟΙΚ. Φ. ΠΡΟΚΟΠΗ)

α) Δωμάτιο - χώρος: κεντρικός χώρος 4 (4X9,50μ.)

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ροδαλό, μαύρο.

δ) Περιγραφή: Ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά μοτίβα. Διάχωρα από κυκλικά κομβία συνδέονταν μεταξύ τους με ταινίες. Περιμετρικά τεμνόμενα ημικύκλια σχηματίζουν οξυκόρυφα τόξα και σχηματοποιημένος βλαστός με φύλλα.

ε) Χρονολόγηση: Ύστερο ρωμαϊκό (4^{ος} αι. μ. Χ.)

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Ρήγιнос 1998, 527 - 537, πιν. 207β, Ρήγιнос 2007, 169, εικ. 12, Akrivoulou - Lazari 2002, 411, fig. 17.

5. ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΠΕΤΡΕΛΑΙΑ» ΛΑΔΟΧΩΡΙΟΥ

α) Δωμάτιο - χώρος: δωμάτια διαμονής.

β) Θέση: κατά χώραν

γ) Χρώματα ψηφίδων: αδιάγνωστο

δ) Περιγραφή: ενδείξεις για ύπαρξη ψηφιδωτών δαπέδων.

ε) Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Αγαλλοπούλου 1975, 239., Λάζαρη 2013 (υπό έκδοση), Βασιλειάδης - Λάζαρη – Λάμπρου - Πάλλη 2018, 333, εικ. 2.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. ΚΤΗΡΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ Ε ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΣΤΡΙΤΣΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

α) Δωμάτιο - χώρος: χώροι VI και II

β) Θέση: Αποθήκες Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων.

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ερυθρό, μαύρο.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με ενιαίο επαναλαμβανόμενο γεωμετρικό μοτίβο: τετράγωνο πλαίσιο με κόσμημα «κλεψύδρας» ή «ανεμόμυλου».

ε) Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} - 1^{ου} αι. π. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Γιούνη – Καππά - Φάκλαρη 2015, 58-63, Γιούνη - Φάκλαρη, 2018, 121 - 123.

2. ΑΓΡΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΓΟΡΙΤΣΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος

β) Θέση: κατεστραμμένο

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό.

δ) Περιγραφή: Σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου.

ε) Χρονολόγηση: 1^{ος} αι. π. Χ.

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: French 1993, 303, Karatzeni 2001, 167, Ντούζουγλη 1996, 29 - 31, Βλαχοπούλου - Οικονόμου 2003, 104.

3. ΒΑΛΑΝΕΙΟ ΣΤΟ ΣΙΣΤΡΟΥΝΙ

α) Δωμάτιο - χώρος: αδιάγνωστος

β) Θέση: Αποθήκες Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων.

γ) Χρώματα ψηφίδων: λευκό, ροδαλό, μαύρο - φαιό.

δ) Περιγραφή: Δύο σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικό μοτίβο οδοντωτών τριγώνων και γραμμικών πλαισίων εντός των οποίων εναλλάσσονται ρομβοειδή και σταυροειδή κοσμήματα.

ε) Χρονολόγηση: πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες

στ) Επιγραφές: δεν υπάρχουν

ζ) Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου 1968, 292.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AAA	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΕ	Αρχαιολογική Εφημερίς
ΑΕΜΘ	Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη
AJA	American Journal of Archaeology
AR	Archaeological Reports
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
BJb	Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn
BSA	Annual of the British School of Athens
DOP	Dumbarton Oaks Papers (Washington D. C.)
Εγνατία	Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Έργον	Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
Hesperia	The Journal of the American School of the Classical Studies at Athens
JRS	Journal of Roman Studies
JMR	Uludag University Journal of Mosaic Research
LIMC	Lexicon Iconographicum Mythologie Classicae
Latomus	Latomus. Revue d' études latines
MAAR	Memoirs of the American Academy in Rome (Roma – New York)
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
RM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγαλλοπούλου 1975 Π. Αγαλλοπούλου, Λαδοχώρι Ηγουμενίτσας, ΑΔ 30 (1975), Χρονικά Β2΄, 239.
- Αγγέλη 2003 Α. Αγγέλη, Οδός Αγ. Βασιλείου (οικ. Ντούντα), ΑΔ 56 – 59 (2001 – 2004), Χρονικά Β5΄, Δυτική Ελλάδα – Κρήτη, 2003, 79 - 80.
- Αδάμ-Βελένη – Πουλάκη – Τζαναβάρη 2003 Π. Αδάμ – Βελένη – Ε. Πουλάκη – Κ. Τζαναβάρη, Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους, Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2003.
- Αλεβίζου 2010 Ε. Αλεβίζου, Ψηφιδωτά με εικονιστικές παραστάσεις σε θέρμες της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2010.
- Ανδρειωμένου 1954 - 54 Α. Κ. Ανδρειωμένου, Ψηφιδωτά εν Χαλκίδι, ΑΕ 1953 - 54 ΙΙΙ, 303 - 313.
- Ανδρέου 1975 Ηλ. Ανδρέου, Ν. Άρτας, Οδός Καραπάνου 9 (οικόπεδο Μιχαήλ Αλιβέρτη), ΑΔ 30, Χρονικά Β2΄, 218.
- Ανδρέου 1976 Ηλ. Ανδρέου, Ανασκαφικές εργασίες, Άρτα, Οδός Αγ. Κωνσταντίνου 13 (οικ. Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου), ΑΔ 31 (1976), Χρονικά Β2΄, 199 – 201.
- Ανδρέου 1978 Ηλ. Ανδρέου, Ν. Άρτας – Οδός Καραπάνου 3-5-7, ΑΔ 33 (1978), Χρονικά, 177 - 178.
- Ανδρέου 1979 Η. Ανδρέου, Οικόπεδο Κοτσαρίδα, ΑΔ 34 (1979), Χρονικά Β1΄, 244 -245.
- Ανδρέου 1987 Ι. Ανδρέου, Οδός Αετορράχης (οικόπεδο Κοντογιώργου), ΑΔ 42 (1987), Χρονικά Β1΄, 311-312.
- Ανδρέου 1988 Ι. Ανδρέου, Άρτα, Οδός Αγ. Νικολάου 5 (οικ. Τσώλη), ΑΔ 43 (1988), Χρονικά Β1΄, 304 – 395.
- Ανδρέου 1988 α Ι. Ανδρέου, Άρτα, Οδός Μάξιμου Γραικού (Α΄ Δημοτικό Σχολείο), ΑΔ 43 (1988), 305.
- Ανδρέου 1988 β Ι. Ανδρέου, Άρτα, Οδός Πριοβόλου και Μανωλάκη (οικ. Μπανταλούκα), ΑΔ 43 (1988), Χρονικά Β1΄, 305.
- Ανδρέου 2007 Ι. Ανδρέου, Τοπογραφικά και πολεοδομικά Νικόπολης, στο (επιμ.) Κ. Ζάχος, Νικόπολις Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), Πρέβεζα 2007, 231 - 262.

Ασημακοπούλου – Ατζακά 1998	Π. Ασημακοπούλου - Ατζακά, Σύνταγμα των Παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος III, Μακεδονία – Θράκη, 1, Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1998.
Ασημακοπούλου – Ατζακά 2017	Π. Ασημακοπούλου – Ατζακά, Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Μακεδονίας και της Θράκης, ΑΠΘ – ΜΙΕΤ, Θεσσαλονίκη 2017.
Βασιλειάδης – Λάζαρη – Λάμπρου – Πάλλη 2018	Σ. Βασιλειάδης – Κ. Λάζαρη – Β. Λάμπρου – Ουρ. Πάλλη, Η ρωμαϊκή παρουσία στη Θεσπρωτία μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα της τελευταίας δεκαετίας, Αρχαιολογικό Έργο στη ΒΔ Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα 10 - 13 Δεκεμβρίου 2014, Αθήνα 2018, 331 - 339.
Βλαχοπούλου – Οικονόμου 2003	Α. Βλαχοπούλου – Οικονόμου, Επισκόπηση της τοπογραφίας της αρχαίας Ηπείρου, Νομοί Ιωαννίνων – Θεσπρωτίας και Νότια Αλβανία, Ιωάννινα 2003.
Βοκοτοπούλου 1968	Ι. Βοκοτοπούλου, Λάκκα Σουλίου. γ) Σιστρούνι, ΑΔ 23 (1968), Χρονικά Β2', 292.
Βοκοτοπούλου 1969	Ι. Βοκοτοπούλου, Νομός Πρεβέζης. Καστροσυκιά Ν. Πρεβέζης, ΑΔ 24 (1969), Χρονικά Β2', 253 - 254.
Βοκοτοπούλου 1973 α	Ι. Βοκοτοπούλου, Αγρός Κωνστ. Ντόμαρη, ΑΔ 28 (1973), Χρονικά Β2', 408 - 410.
Βοκοτοπούλου 1973 β	Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιολογικές ειδήσεις εξ Ηπείρου, ΑΑΑ VI (1973), 2, 215 - 229.
Βοκοτοπούλου 1973 γ	Ι. Βοκοτοπούλου, Ανασκαφή Ν. πύλης ρωμαϊκού τείχους, ΑΔ 28 (1973), Χρονικά Β2', 404 - 406.
Βοκοτοπούλου 1973-74	Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου, ΑΔ 29 (1973 - 74), Χρονικά Β2', 593 - 594.
Βοκοτοπούλου 1987	Ι. Βοκοτοπούλου, Ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες στη Νικόπολη κατά την δεκαετία 1967-1977, στο (επιμ.) Ε. Χρυσός, Νικόπολις Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, 135 - 144.
Γαλλής 1973-74	Κ. Γαλλής, Οδός Ρούζβελτ 7, ΑΔ 29 (1973-74), Χρονικά Β2', 562 - 566.
Γεροφωκά 2015	Ε. Γεροφωκά, Η αγροικία στη θέση τρία πλατάνια του νομού Πιερίας. Συμβολή στη μελέτη της αρχαίας

αγροικίας, Θεσσαλονίκη 2015.

- Γεωργίου 2007
Α. Γεωργίου, Βόρεια νεκρόπολη της Νικόπολης. Οργάνωση και ταφική αρχιτεκτονική, στο (επιμ.) Κ. Ζάχος, Νικόπολις Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), Πρέβεζα 2007, 307 - 323.
- Γεωργίου 2017
Α. Γεωργίου, Βόρεια Νεκρόπολη: Ταφικό σύνολο από ένα Μουσολείο, στο «Σπείρα», Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης προς τιμήν της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου, (Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012), Αθήνα 2017, 575 - 596.
- Γιαννάκη –
Γιοβαννοπούλου –
Λεοντάρης – Στάμου 2017
Β. Γιαννάκη – Α. Γιοβαννοπούλου – Λ. Λεοντάρης – Ι. Στάμου, Πρόταση αποκατάστασης της ρωμαϊκής αγρέπαυλης στην Κρανούλα Ιωαννίνων, Το Αρχαιολογικό Έργο στη ΒΔ Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα 23 - 26 Νοεμβρίου 2017, Πρακτικά υπό έκδοση.
- Γιαννάκη –
Γιοβαννοπούλου 2018
Β. Γιαννάκη – Α. Γιοβαννοπούλου, Ρωμαϊκά λουτρά στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων, Το Αρχαιολογικό Έργο στη ΒΔ Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα 10-13 Δεκεμβρίου 2014, Πρακτικά, Αθήνα 2018, 143 – 148.
- Γιούνη – Καραμπά 2003
Π. Γιούνη – Μ. Καραμπά, Οδός Κομνηνών (οικόπεδο Καλιακάτσου – Λάμπρου), ΑΔ 56 – 59 (2001 – 2004), 2003, Χρονικά Β5΄, Δυτική Ελλάδα – Κρήτη, 84 - 86.
- Γιούνη – Καραμπά 2004
Π. Γιούνη – Μ. Καραμπά, Ανώνυμη Δημοτική Οδός (οικόπεδο Δ. Μητσοκάλη), ΑΔ 56 – 59 (2001 – 2004), 2004, Χρονικά Β5΄, Δυτική Ελλάδα – Κρήτη, 122 - 127.
- Γιούνη – Γιαννάκη 2004
Π. Γιούνη – Β. Γιαννάκη, Ανώνυμη Δημοτική Οδός (οικόπεδο Ι. Μητσοκάλη), ΑΔ 56 – 59 (2001 – 2004), 2004, Χρονικά Β5΄, Δυτική Ελλάδα – Κρήτη, 128 – 129.
- Γιούνη – Γιαννάκη 2012
Π. Γιούνη – Β. Γιαννάκη, Οικόπεδο Μητσοκάλη, στο 2000 – 2010 Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2012, 344.
- Γιούνη – Καππά –
Φάκλαρη 2015
Π. Γιούνη – Χ. Καππά – Υ. Φάκλαρη, Καστρίτσα Ιωαννίνων, Συνοπτικός οδηγός του αρχαιολογικού χώρου, Ιωάννινα 2015.

Γιούνη – Φάκλαρη 2018	Π. Γιούνη – Υ. Φάκλαρη, Νέα δεδομένα για την οικιστική οργάνωση της ακρόπολης στην Καστρίτσα Νομού Ιωαννίνων, Αρχαιολογικό Έργο στη ΒΔ Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα 10-13 Δεκεμβρίου 2014, Αθήνα 2018, 117 - 126.
Γούναρη 2003	Ε. Γούναρη, Τα ψηφιδωτά της οικοδομικής νησίδας 4 της πανεπιστημιακής ανασκαφής των Φιλίππων, Εγνατία 7 (2002 – 2003), ΑΠΘ 2003, 191 - 241.
Cabanes 1997	P. Cabanes, Από τη ρωμαϊκή κατάκτηση ως τη μεγάλη κρίση του 3 ^{ου} αι. μ.Χ., (επιμ. Μ. Β. Σακελλαρίου), Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθήνα 1997, 114 - 123.
Δάκαρης 1961/2	Σ. Δάκαρης, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου, Ν. Πρεβέζης, Παλαιορόφορος, ΑΔ 17 (1961/2), Χρονικά Β΄, 194 - 195.
Δάκαρης 1964	Σ. Δάκαρης, Ν. Άρτας, ΑΔ 19 (1964), Χρονικά, 310 - 311.
Δάκαρης 1964 α	Σ. Δάκαρης, Αγ. Γεώργιος, ΑΔ 19 (1964), Χρονικά Β3΄, 309.
Δάκαρης 1972	Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία, Αθήνα 1972.
Δάκαρης 1987	Σ. Δάκαρης, Η ρωμαϊκή πολιτική στην Ήπειρο, στο (επιμ. Ε. Χρυσός) Νικόπολις Α΄, Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, 11 - 21.
Δάκαρης 1980	Σ. Δάκαρης, Ωκύπτερα, Ηπειρωτικά Χρονικά 22 (1980), 27 - 33.
Δεκουλάκου 1980	Ι. Δεκουλάκου, Ρωμαϊκό μανσολείο στην Πάτρα, στο: Στήλη, Τόμος εις μνήμη Ν. Κοντολέοντος, Αθήνα 1980, 556 - 575.
Ζάχος 1989	Κ. Ζάχος, Καθαρισμοί – Αποτυπώσεις μνημείων Ν. Πρέβεζας, Αρχαία Νικόπολη – Αγροτεμάχιο αρ. 284 (Διανομής Μύτικα 1930, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ), ΑΔ 44 (1989), Χρονικά Β2΄, 268 – 275.
Ζάχος 1990	Κ. Ζάχος, Αγροτεμάχιο αρ. 206 (διανομής Μύτικα 1930) ιδιοκτησία ΥΠΠΟ, ΑΔ 45 (1990), Χρονικά Β1΄, 255 - 256.
Ζάχος 1993	Κ. Ζάχος, Ν. Πρέβεζας: θέση «Φραγκοκκλησιά» κοινότητας Ριζών (αγροτεμάχιο αφών Αθανασίου, ΑΔ

48 (1993), Χρονικά Β1', 301.

- Ζάχος – Γεωργίου 1997 Κ. Ζάχος – Α. Γεωργίου, Β. Νεκρόπολη – Θέση Μάντζαρι, αγρ. Αριθ. 65 - 71 και 77 - 81 (διανομής Μύτικα 1930), 581 - 588.
- Ζάχος 2000 Κ. Ζάχος, Λουτρά Κλεοπάτρας, ΑΔ 55 (2000), Χρονικά Β1', 584.
- Ζάχος 2000 α Κ. Ζάχος, Νότια νεκρόπολη, ΑΔ 55 (2000), Χρονικά Β1', 567.
- Ζάχος 2001 Κ. Ζάχος, Κεντρικές Θέρμες, ΑΔ 56-59 (2001-2004), 2001, Χρονικά Β5', Δυτική Ελλάδα - Κρήτη, 33 - 34.
- Ζάχος 2001 α Κ. Ζάχος, Β. Νεκρόπολη – Μουσολείο 4, ΑΔ 56 - 69 (2001 - 2004), Χρονικά Β5', Δυτική Ελλάδα – Κρήτη, 26 - 27.
- Ζάχος 2008 Κ. Ζάχος, Άκτια. Αθλητικοί αγώνες των αυτοκρατορικών χρόνων στη Νικόπολη της Ηπείρου, Αθήνα 2008.
- Ζάχος 2012 Κ. Ζάχος, Πρέβεζα, Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων 2000 - 2010, Αθήνα 2012, 344.
- Ζάχος 2015 Κ. Λ. Ζάχος, Αρχαιολογικός οδηγός Νικόπολης. Περιδιάβαση στο ιστορικό, ιερό και αστικό τοπίο, Αθήνα 2015.
- Ζάχος 1993 Κ. Ζάχος, Ερευνητικό πρόγραμμα «Κλεοπάτρα»: Αυτοματοποιημένο σύστημα τεκμηρίωσης αρχαιολογικού χώρου Νικοπόλεως – Υποπρόγραμμα γεωφυσικών ερευνών, ΑΔ 48 (1993), Χρονικά Β1', 305 - 308.
- Ζάχος – Κύρκου 1998 Κ. Ζάχος – Θ. Κύρκου, Έπαυλη Μάνιου Αντωνίνου, ΑΔ 53, Χρονικά Β2', 508 - 511.
- Ζάχος – Κύρκου 1999 Κ. Ζάχος – Θ. Κύρκου, Συντήρηση ψηφιδωτών – Οικία Μάνιου Αντωνίνου, ΑΔ 54, Χρονικά Β1', 479.
- Ζάχος – Κύρκου 2000 Κ. Ζάχος – Θ. Κύρκου, Ρωμαϊκή οικία Μάνιου Αντωνίνου, ΑΔ 55, Χρονικά, 561.
- Ζάχος – Κύρκου 2001 Κ. Ζάχος – Θ. Κύρκου, Έπαυλη Μάνιου Αντωνίνου, ΑΔ 56-59, Χρονικά Β5', 23.
- Ζάχος – Κύρκου 2002 Κ. Ζάχος – Θ. Κύρκου, Οικία του Μάνιου Αντωνίνου, ΑΔ 56 - 59, Χρονικά Β5', 58 - 60.

Ζάχος – Κύρκου 2003	Κ. Ζάχος – Θ. Κύρκου, Οικία του Μάνιου Αντωνίνου, ΑΔ 56 - 59, Χρονικά Β5΄, 93 - 94.
Ζάχος-Καλπάκης-Καππά-Κύρκου 2008	Κ. Ζάχος – Δ. Καλπάκης – Χ. Καππά – Θ. Κύρκου. ΝΙΚΟΠΟΛΗ, Ανακαλύπτοντας την πόλη της νίκης του Αυγούστου, Αθήνα 2008.
Ζάχος – Χόινας 2000	Κ. Ζάχος - Ν. Χόινας, Αγ. Γεώργιος, Θέση Χαλίκια, ύψωμα Διμνίστρα, ΑΔ 55 (2000), Χρονικά Β1΄, σελ.556 - 557.
Ζάχος – Χόινας 2006	Κ. Ζάχος - Ν. Χόινας, Πρέβεζα - Αγ. Γεώργιος, ΑΔ 61 (2006), Χρονικά Β1΄, σελ. 686 - 687.
Ζάχος 2017	Κ. Ζάχος, Νίκη τροπαιοφόρος σε πύλινους ηγεμόνες καλυπτήρες από τη Νικόπολη, στο (επιμ.) Ε. Βουτυράς, Ε. Παπαγιάννη, Ν. Καζακίδη, Bonae Gratiae, Μελέτες ρωμαϊκής γλυπτικής προς τιμήν της καθηγήτριας Σ. Στεφανίδου – Τιβερίου, University Studio Press 2017, 367 – 380.
Guimier – Sorberts 2009	A. M. Guimier – Sorberts, Η παρουσία του Διονύσου στην ελληνική οικία: Τα ελληνιστικά ψηφιδωτά, Αρχαιολογία και Τέχνες, τ. 113, Δεκέμβριος 2009, 36-45.
Κακριδής 1986	Ι. Θ. Κακριδής, Η γέννηση του Διονύσου. Η διάδοση του αμπελιού και η εξάπλωση της λατρείας του θεού, στο Ελληνική Μυθολογία, τ. 2, Αθήνα 1986., 200-203.
Καλλιπολίτης 1961/62	Β. Γ. Καλλιπολίτης, Ανασκαφή ρωμαϊκής επαύλεως εν Κεφαλληνία, ΑΔ 17 (1961/62), Μελέται, 1 - 31.
Κατσαδήμα 1997	Ι. Κατσαδήμα, Οικία Μάνιου Αντωνίνου (αγρ. 143), ΑΔ 52, Χρονικά Β2΄, 592 - 595.
Κατσαδήμα 2003	Ι. Κατσαδήμα, Οδός Καραϊσκάκη (οικόπεδο Βενέτη – Εταιρείας Καραγιώργου – Γεωργίου ΟΕ), ΑΔ 56 – 59 (2001 – 2004), 2003, Χρονικά Β5΄, Δυτική Ελλάδα – Κρήτη, 88 - 91.
Κατσαδήμα 2012	Ι. Κατσαδήμα, Οικόπεδο Βενέτη, στο 2000 - 2010, Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2012, 343.
Καρατζένη – Χατζηγιάνη 1978	Π. Καρατζένη – Χατζηγιάνη, Οικόπεδο Μπανταλούκα, ΑΔ 33 (1978), Χρονικά Β1΄, 179 – 180.
Καρατζένη 1987	Π. Καρατζένη, Αγία Θεοδώρα, ΑΔ 42 (1987), Χρονικά

B1', 315.

- Κεφαλλωνίτου – Γερολύμου 2008 Φρ. Κεφαλλωνίτου – Κ. Γερολύμου, Η βασιλική του επισκόπου Δουμετίου στην παλαιοχριστιανική Νικόπολη, Αθήνα 2008.
- Κλειδάς 2001 Εμ. Κλειδάς, Λουτρά Κλεοπάτρας, (αδημοσίευτη) Μελέτη Συντήρησης και αποκατάστασης ψηφιδωτού δαπέδου, Νικόπολη 2001.
- Κλειδάς 2004 Εμ. Κλειδάς, (αδημοσίευτη) Μελέτη συντήρησης και αποκατάστασης ρωμαϊκού ψηφιδωτού τεμαχίου στην τομή Θ, εξωτερικά της βασιλικής Α (Δουμετίου), Νικόπολη 2004.
- Κλειδάς 2012 Εμ. Κλειδάς, (αδημοσίευτη) Μελέτη συντήρησης και αποκατάστασης ψηφιδωτού δαπέδου 436 (Νικόπολη Ζώνη Α), Πρέβεζα 2012.
- Κοκκίνη 2012 Φ. Κοκκίνη, Η απεικόνιση του καθημερινού βίου στα ψηφιδωτά δάπεδα του ελλαδικού χώρου κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο, Διδακτορική Διατριβή, τ. Ι - ΙΙ, Αθήνα 2012.
- Κοντογιάννη 1999 Θ. Κοντογιάννη, Οδός Σουλίου (οικ. Λαζαροπούλου, βόρεια οικοδομή), ΑΔ 54 (1999), Χρονικά Β1', 466-467.
- Κοντογιάννη 1999 α Θ. Κοντογιάννη, Ιδιωτική οδός μεταξύ των οδών Ηρακλείτου και Ιγνατίου Μητροπολίτου (οικόπεδο Θάνου, αρ. 4), ΑΔ 54 (1999), Χρονικά Β1', 466.
- Κοντογιάννη 2000 Θ. Κοντογιάννη, Οδός Κοσμά Αιτωλού και Φιλελλήνων (οικόπεδο Ρούμπου), ΑΔ 55 (2000), Χρονικά Β1', 555.
- Κοντογιάννη 2000 α Θ. Κοντογιάννη, Οδός Κοσμά Αιτωλού και Φιλελλήνων (οικόπεδο Ζέρβα), ΑΔ 55 (2000), Χρονικά Β1', 554.
- Κόρκα - Rife 2013 Ε. Κόρκα - J. L. Rife, Ράχη Κουτσογκίλλα, ΑΔ 68 (2013), Χρονικά Β1', 397 - 400.
- Κύρκου 2006 Θ. Κύρκου, Η Έπαυλη του Μάνιου Αντωνίνου. Μία πολυτελής ιδιωτική κατοικία στη ρωμαϊκή Νικόπολη, Αθήνα 2006.
- Κύρκου 2007 Θ. Κύρκου, Η έπαυλη του Μάνιου Αντωνίνου στη Νικόπολη. Παρατηρήσεις σε ένα σύνολο ιδιωτικής κατοικίας στη Νικόπολη, στο (επιμ. Κ. Ζάχος)

- Νικόπολις Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), Πρέβεζα 20007, τόμος Ι - ΙΙ, 333 - 345, 233 - 244.
- Κύρκου 2010 Θ. Κύρκου, Η έπαυλη του Μάνιου Αντωνίνου στη Νικόπολη, Αρχαιολογία και Τέχνες, τεύχος 114, Μάρτιος 2010, 67 - 75.
- Κωνσταντάκη 2018 Α. Ι. Κωνσταντάκη, Παράλιες οικιστικές θέσεις στην περιφέρεια της Νικόπολης, Μελετήματα 80, (επιμ.) V. Di Napoli, E. Camia, V. Evangelidis, D. Grigoropoulos, D. Rogers, S. Vlizon, What's new in Roman Greece?, Recent work in the Greek mainland and the islands in the Roman period, Proceedings of a Conference held in Athens, 8-10 October 2015, Αθήνα 2018.
- Κωνσταντινόπουλος 1967 Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Χρονικά Δωδεκανήσου, ΑΔ 22 (1967), Χρονικά Β2΄, 514 - 540.
- Κωνσταντινόπουλος 1976 Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Ρόδος, Έργον 1976, 166 - 171, πιν. 144 - 147.
- Λάζαρη 2013 Κ. Λάζαρη, Δήμος Ηγουμενίτσας, Νέος λιμένας Ηγουμενίτσας, ΑΔ 68 (2013), Χρονικά υπό έκδοση.
- Λάμπρου 2006 Β. Λάμπρου, Οικιστική οργάνωση του Θεσπρωτικού χώρου κατά τη ρωμαιοκρατία, Ηπειρωτικά Χρονικά 40 (2006), 257 - 275.
- Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 1987 Μ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Ένα νέο ψηφιδωτό δάπεδο της Πέλλας, Αμνητός, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο, Μέρος πρώτο, Θεσσαλονίκη 1987, 455 - 469.
- Μακρή 2002 Ε. Μακρή, Χρονικό και προοπτικές δύο ανασκαφών στην Πιερία, ΑΕΜΘ 16, 2002, 427 - 435.
- Μερκούρη 2017 Χ. Μερκούρη, Το ρωμαϊκό υδραγωγείο Νικόπολης. Προκαταρκτική έκθεση από τις εργασίες ανάδειξης του μνημείου (2011-2014), στο «Σπείρα». Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης προς τιμήν της Α. Ντούζουγλη και Κ. Ζάχου, (Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012), Αθήνα 2017, 535 - 556.
- Ντούζουγλη 1993 Α. Ντούζουγλη, Κοινότητα Στρογγυλής, ΑΔ 48 (1993), Χρονικά Β1΄, 282 - 285.
- Ντούζουγλη 1993 α Α. Ντούζουγλη, Παλαιά Γορίτσα Κόνιτσας, ΑΔ 48 (1993), Χρονικά Β1΄, 303.

- Ντούζουγλη 1994 Α. Ντούζουγλη, Κοινότητα Στρογγυλής, ΑΔ 49 (1994), Χρονικά Β1', 382 - 387.
- Ντούζουγλη 1996 Α. Ντούζουγλη, Η κοιλάδα του Αώου: Αρχαιολογικές μαρτυρίες για την ανθρώπινη δραστηριότητα από την προϊστορική εποχή ως την ύστερη αρχαιότητα, Α' Επιστημονικό Συμπόσιο: Η επαρχία της Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο (Κόνιτσα 12 -14 Μαΐου 1995), Κόνιτσα 1996, 29 - 31.
- Ντούζουγλη 1998 Α. Ντούζουγλη, Μια ρωμαϊκή αγροικία στις ακτές του Αμβρακικού κόλπου, Αρχαιολογία 68, 74 – 78.
- Ντούζουγλη 2003 Α. Ντούζουγλη, Εγκαταστάσεις ελαιотреβείου αγροικίας ρωμαϊκών χρόνων στις ακτές του Αμβρακικού κόλπου, Πρεβεζάνικα Χρονικά 39 – 40, Ιανουάριος - Δεκέμβριος 2003, 5 – 11.
- Οικονομίδου 1967 Μ. Οικονομίδου, Συμβολή εις την μελέτην της νομισματοκοπίας της Νικοπόλεως. Περιγραφή δύο «θησαυρών», ΑΕ 1967, 91-114.
- Οικονομίδου 1971 Μ. Οικονομίδου, Εύρημα Νικοπόλεως, ΑΕ 1971, Αρχαιολογικά Χρονικά, 42 - 51.
- Ορλάνδος 1959 Α. Κ. Ορλάνδος, Ήπειρος – Νικόπολις, β) Έπαυλις, Έργον 1959, 72 - 75.
- Ορλάνδος – Πάλλας 1959 Α. Κ. Ορλάνδος – Δ. Πάλλας, Δοκιμαστική ανασκαφή επαύλεως εν Νικοπόλει, ΠΑΕ 1959, 98 - 113.
- Ορλάνδος – Σωτηρίου 1937 Α. Ορλάνδος – Γ. Σωτηρίου, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, ΠΑΕ 1937, 82.
- Παπαγγελή 1980 Π. Παπαγγελή, Οδός Αράχθου (οικόπεδο Αφών Τσάγκα), ΑΔ 35 (1980), Χρονικά Β1', 313 – 314.
- Πέτσας 1974 Φ. Πέτσας, Ανασκαφή ρωμαϊκής Νικοπόλεως, ΠΑΕ 1974, 86 - 87.
- Πουλακάκης 2010 Νεκτ. Πουλακάκης, ψηφιδωτά δάπεδα στη Μακεδονία κατά την κλασική και ελληνιστική εποχή, Μελετήματα Ημαθίας, τόμος 1 (2009), Βέροια 2010.
- Παπαδοπούλου 2015 Β. Παπαδοπούλου, Η Βασιλική Β της Νικόπολης, Αθήνα 2015.
- Παπαδοπούλου 2007 Β. Παπαδοπούλου, Βασιλική Αλκίσωνος. Η ανασκαφική έρευνα των τελευταίων ετών, στο (επιμ.)

	Κ. Ζάχος, Νικόπολις Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), Πρέβεζα 2007, 609 - 635.
Παπαποστόλου 1973-74	Ι. Παπαποστόλου, Οδός Παναχαϊκού 8, ΑΔ 29 (1973-74), Χρονικά Β2΄, 355.
Παυλίδης 2015	Ευάγγελος Α. Παυλίδης, Νικόπολη. Ο οίκος του εκδίκου Γεωργίου, Αθήνα 2015.
Παυλίδης – Κλειδάς – Παπαβασιλείου 2017	Ευάγγελος Παυλίδης – Εμμανουήλ Κλειδάς – Κωνσταντίνος Παπαβασιλείου, Το μικρό Νυμφαίο της Νικόπολης, στο «Σπείρα», Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης προς τιμήν της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου, (Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012), Αθήνα 2017, 557 - 574.
Πελεκανίδης – Ατζακά 1974	Στ. Πελεκανίδης – Π. Ατζακά, Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών δαπέδων της Ελλάδος, Ι, Νησιωτική Ελλάς, Θεσσαλονίκη 1974, 28 – 38.
Πέτσας 1950 - 51	Φ. Πέτσας, Ειδήσεις εκ της 10 ^{ης} Αρχαιολογικής Περιφέρειας Ηπείρου, ΑΕ 1950-51, 31 - 49.
Πλιάκου 2007	Γ. Πλιάκου, Λυχνάρια από τις νεκροπόλεις της ρωμαϊκής Νικόπολης, στο (επιμ.) Κ. Ζάχος, Νικόπολις Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002), Πρέβεζα 2007, 533 - 562.
Πλιάκου 2007 α	Γ. Πλιάκου, Το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων και η ευρύτερη περιοχή της Μολοσσίας στην κεντρική Ήπειρο, (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2007.
Πρέκα 1994	Κ. Πρέκα – Αλεξανδρή, Μασκληνίτσα, ΑΔ 49 (1994), Χρονικά Β1΄, 427 – 429.
Πρέκα 1995	Κ. Πρέκα – Αλεξανδρή, Επαρχία Θυάμιδος – Λαδοχώρι – Οικόπεδο Ντρίτσου, ΑΔ 50 (1995), Χρονικά Β2΄, 445 – 446.
Πρέκα 1997	Κ. Πρέκα, Οικόπεδο Ζώνη, ΑΔ 52 (1997), Χρονικά Β2΄, 620 – 623.
Πρέκα – Ανδρέου – Αργυρού 2018	Κ. Πρέκα – Αλεξανδρή – Α. Ανδρέου – Σ. Αργυρού, Η έπευλη στη Μασκληνίτσα, Το Αρχαιολογικό Έργο στη ΒΔ Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα 10-13 Δεκεμβρίου 2014, Πρακτικά, Αθήνα 2018, 319 – 327.
Ρήγιнос 1992	Γ. Ρήγιнос, Νέα Σελεύκεια, ΑΔ 47, Β΄ Χρονικά, 347 –

- Ρήγιнос 1997 Γ. Ε. Ρήγιнос, Κεραμική από τη Δυτική Ήπειρο: Τα ευρήματα ενός κιβωτιόσχημου τάφου από το Κεφαλοχώρι Φιλιατών Θεσπρωτίας, Δ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική κεραμική, Μυτιλήνη, Μάρτιος 1994, Αθήνα 1997, 93 - 109.
- Ρήγιнос 1998 Γ. Ρήγιнос, Οικόπεδο Φ. Προκόπη, ΑΔ 53 (1998), Χρονικά Β2΄, 530 - 531.
- Ρήγιнос 2006 Γ. Ρήγιнос, Οικιστική οργάνωση στην αρχαία Θεσπρωτία την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο, Ηπειρ. Χρονικά 40 (2006), Ιωάννινα 2006, 127 - 149.
- Ρήγιнос 2007 Γ. Ρήγιнос, Η ρωμαϊοκρατία στα δυτικά παράλια της Ηπείρου, στο Νικόπολις Β΄, (επιμ.) Κ. Ζάχος, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11 - 15 Σεπτεμβρίου 2002), τόμος Ι, Πρέβεζα 2007, 163 - 173.
- Ρήγιнос - Κατερίνη 2009 Γ. Ρήγιнос - Ε. Κατερίνη, Νικόπολη - Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου, Αθήνα 2009.
- Ρήγιнос - Λάζαρη 2007 Γ. Ρήγιнос - Κ. Λάζαρη, Ελέα Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικός οδηγός του χώρου και της ευρύτερης περιοχής, Αθήνα 2007.
- Ρήγιнос 2008 Γ. Ρήγιнос, Αμβρακία, Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Άρτας, Αθήνα 2008.
- Ρήγιнос 2012 Γ. Ρήγιнос, ΛΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Πρέβεζα, στο Μ. Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη (επιμ.), Από το Ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων 2000 - 2010, Αθήνα 2012, 355 - 356.
- Ριζάκης 1996 Α. Ριζάκης, Επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα στην Πατραϊκή: Η πόλη και η χώρα της Πάτρας κατά την αυτοκρατορική περίοδο, Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικής Συνόδου Νότιας και Δυτικής Ελλάδας, Αθήνα 1996, 101 - 110.
- Ριζάκης 2018 Α. Δ. Ριζάκης, Η αγροτική οικονομία των ελληνικών πόλεων κατά την αυτοκρατορική εποχή: παράδοση και νεωτερισμοί, στο (επιμ.) V. Di Napoli, E. Camia, V. Evangelidis, D. Grigoropoulos, D. Rogers, S. Vlizos, What's new in Roman Greece?, Recent work on the Greek mainland and the islands in the Roman period,

- Proceedings of the conference held in Athens, 8 – 10 October 2015, Μελετήματα 80, Αθήνα 2018, 137 – 156.
- Σαλταγιάννη – Βασιλειάδης – Δρόσου 2010 Ε. Σαλταγιάννη – Σ. Βασιλειάδης – Δ. Δρόσου, Η ρωμαϊκή κυριαρχία και η ύστερη αρχαιότητα στη Θεσπρωτία, Ιόνιος Λόγος, Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Επιστημονική περιοδική έκδοση, τόμος Β΄, Κέρκυρα 2010, 339 - 357.
- Σαμσάρης 1986-1987 Δ. Σαμσάρης, Διόρθωση σε λατινική επιγραφή της Πάτρας, Ηπειρωτικά Χρονικά 28 (1986-87), 29 - 31.
- Σαμσάρης 1994 α Δ. Σαμσάρης, Η Ακτία Νικόπολη και η «χώρα» της (Νότια Ήπειρος – Ακαρνανία). Ιστοριογεωγραφική και επιγραφική Συμβολή, Θεσσαλονίκη 1994.
- Σαμσάρης 1994 β Δ. Κ. Σαμσάρης, Η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής στη Θεσπρωτία της Ηπείρου. Ιστοριογεωγραφική και επιγραφική συμβολή. Γιάννινα 1994.
- Σαρικάκης 1962 Θ. Χ. Σαρικάκης, Λεύκιος Αιμίλιος Παύλος. Συμβολή εις την ιστορίαν του Γ΄ Μακεδονικού πολέμου, Αθήνα 1962.
- Σαρικάκης 1964 Θ. Χ. Σαρικάκης, Συμβολή εις την ιστορίαν της Ηπείρου κατά τους χρόνους της ρωμαϊκής κυριαρχίας (167-31 π.Χ.), ΑΕ 1964, 105 - 119.
- Σαρικάκης 1966 Θ. Χ. Σαρικάκης, Συμβολή εις την ιστορίαν της Ηπείρου κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, Ελληνικά 19, τεύχος 2, 1966, 193 - 215.
- Σαχανά 2012 Ιφ. Σαχανά, Οι παραστάσεις του θαλάσσιου θιάσου στην τέχνη της ελληνιστικής και πρώιμης αυτοκρατορικής εποχής, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2012.
- Σπανοδήμος – Ρήγιнос 2013 Χ. Σπανοδήμος – Γ. Ρήγιнос, Καστρί Ριζοβουνίου (Βατίες), Νέα δεδομένα και προοπτικές, στο (επιμ.) Σ. Μαμαλούκος, Γ. Ρήγιнос, Μ. Stork, Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου « Λάκκα Σουλίου. Νέες ιστορικές και αρχαιολογικές καταγραφές», (Θεσπρωτικό, 28 - 29 Ιουλίου 2012), Θεσπρωτικό – Αθήνα 2013, 57 – 92.
- Στάικου – Λεοντάρη 2013 Β. Στάικου – Κ. Λεοντάρη, Ρωμαϊκές αγροικίες στην ευρύτερη περιοχή του Αγρινίου, στο Μελετήματα 68, (επιμ.) Α.Δ. Rizakis – Ι. Ρ. Touratsoglou, Villae rusticae – Family and market – oriented farms in

Greece under the Roman rule – Proceeding of an international congress held at Patras, 23 - 24 April 2010, Αθήνα 2013.

- Τζαναβάρη 2003 Κ. Τζαναβάρη, Ρωμαϊκοί χρόνοι: Οίκος δομημένου χώρου, οίκος υπαίθρου, τρικλίνια στο (επιμ.) Π. Αδάμ – Βελένη – Ε. Πουλάκη – Κ. Τζαναβάρη, Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους, Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2003.
- Τζουβάρα – Σούλη 1992 Χ. Τζουβάρα - Σούλη, Αμβρακία, Μελέτες για την Άρτα 1, Αθήνα 1992.
- Φιλαδελφείας 1913 Α. Φιλαδελφεύς, Ανασκαφαί εν Νικοπόλει, ΠΑΕ 1913, 83 - 112.
- Φιλαδελφείας 1914 Α. Φιλαδελφεύς, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, ΠΑΕ 1914, 219.
- Φιλαδελφείας 1916 Α. Φιλαδελφεύς, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, ΠΑΕ 1916, 33, 61 - 64.
- Φιλαδελφείας 1918 Α. Φιλαδελφεύς, Αι εν Νικοπόλει ανασκαφαί εν έτει 1918, ΠΑΕ 1918, 16 - 18.
- Φιλαδελφείας 1926 Α. Φιλαδελφεύς, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, ΠΑΕ 1926, 127.
- Φιλαδελφείας 1924 Α. Φιλαδελφεύς, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, ΠΑΕ 1924, 109 – 110.
- Φουρίκης 1928 Π. Φουρίκης, Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν, Νικόπολις – Πρέβεζα, Ηπειρωτικά Χρονικά 3 (1928), 117 - 159.
- Χαλκιά 1997 Ε. Χαλκιά, Παλαιοχριστιανική τέχνη, Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθήνα 1997, 166 – 181.
- Χρυσός 1981 Ε. Χρυσός, Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, Ηπειρωτικά Χρονικά 23, 1981, 9 - 113.
- Χρυσοστόμου – Κεφαλλωνίτου 2003 Π. Χρυσοστόμου – Φρ. Κεφαλλωνίτου, Νικόπολις, Αρχαιολογικός οδηγός, ΤΑΠΑ, Αθήνα 2003.
- Χρυσοστόμου 1980 Π. Χρυσοστόμου, Νομός Πρεβέζης. Καστροσυκιά Πρεβέζης, ΑΔ 35 (1980), 320 - 321.
- Χρυσοστόμου 1980 α Π. Χρυσοστόμου, Οικόπεδο Κοτσαρίδα, ΑΔ 35 (1980), Χρονικά Β1', 309.

- Χρυσοστόμου 1982 Π. Χρυσοστόμου, AAA XV (1982), Το Νυμφαίο των Ριζών Πρεβέζης, 10 - 21.
- Χρυσόπουλος 1982 Δ. Χρυσόπουλος, Το ψηφιδωτό Ι, Περιοδικό Αρχαιολογία και Τέχνες, τεύχος 3, Μάιος 1982, 74 - 79.
- Wiseman – Ζάχος – Κεφαλλωνίτου 1992 J. R. Wiseman – K. Ζάχος – Φρ. Κεφαλλωνίτου, Συνεργατική Ελληνοαμερικανική Επιφανειακή Έρευνα στη Νότια Ήπειρο, ΑΔ 47 (1992), Χρονικά Β', 293 – 298.
- Wiseman – Ζάχος – Κεφαλλωνίτου 1993 J. R. Wiseman – K. Ζάχος – Φρ. Κεφαλλωνίτου, Ελληνοαμερικανικό Διεπιστημονικό Πρόγραμμα Επιφανειακών Ερευνών στη Νότια Ήπειρο, ΑΔ 48 (1993), 309 - 314.
- Wiseman – Ζάχος – Κεφαλλωνίτου 1994 J. R. Wiseman – K. Ζάχος – Φρ. Κεφαλλωνίτου, Ελληνοαμερικανικό Διεπιστημονικό Πρόγραμμα Επιφανειακών Ερευνών στη Νότια Ήπειρο – Η χερσόνησος του Αγ. Θωμά και άλλες περιοχές της έρευνας, ΑΔ 49 (1994), Χρονικά Β1', 403.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Akrivopoulou – Lazari 2002 E. Akrivopoulou – K. Lazari, Urban organization of the late Roman settlement at Ladochori, Igoumenitsa, στο (επιμ.) P. Cabanes et J. L. Lambolley,, L' Illyrie méridionale et l' Épire dans l' antiquité IV, Actes du IVe Colloque International de Grenoble (10 – 12 Octobre 2002, 407 – 414.
- Alcock 1993 S. E. Alcock, Graecia capta: the landscapes of Roman Greece, Cambridge 1993.
- Andreou 1993 J. Andréou, Ambracie, une ville ancienne se reconstitue peu à peu par les recherches, στο P. Cabanes (επιμ.), L' Illyrie méridionale et l' Épire dans l' antiquité II, Actes du IIe Colloque International di Clermont – Ferrand (25 – 27 Octobre 1990), Paris 1993, 91 – 101.
- Bernardes 2008 J. P. Bernardes, A rota do mosaico, Lisboa 2008.
- Blake 1930 M. E. Blake, The pavements of the Roman buildings of the Republic and early Empire, MAAR 8, 1930, 7-160.
- Blake 1936 M. E. Blake, Roman mosaics of the second century in

- Italy, MAAR 13 (1936), 67 - 214.
- Bowden 2011 W. Bowden, Alien settlers consisting of Romans: Identity and built environment in the Julio-Claudian foundations of Epirus in the century after Actium, στο (ed. R. J. Sweetman), Roman colonies in the first century of their foundation, Oxford 2011, 101-116.
- Bruneau 1972 Ph. Bruneau, Exploration archéologique de Délos XXIX: Le mosaïques, Paris 1972.
- Bruneau – Ducat 1966 Ph. Bruneau – J. Ducat, Guide de Délos, Paris 1966.
- Dakaris 1971 S.I. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Ancient Greek Cities 4, Αθήνα 1971.
- Daszewski 1985 W. A. Daszewski, Corpus of mosaics of Egypt I. Hellenistic and early Roman Period, Mainz am Rhein 1985.
- Décor I C. Balmelle, M. Blanchard-Lamée, J. Christophe, J.-P. Darmon, A.M. Guimier – Soberts, H. Lavagne, R. Prudhomme, H. Stern, drawings R. Prudhomme, Le décor géométrique de la mosaïque romaine I – Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotopes, Paris 1985.
- Décor II C. Balmelle, M. Blanchard-Lamée, J.-P. Darmon, s. Gozlan, H. Lavagne, M.P. Raynaud, drawings, M.P. Raynaud, Le décor géométrique de la mosaïque romaine II – Répertoire graphique et descriptif des décors centrés, Paris 2002.
- De Noble 1991 T. de Noble, The Roman Villa: An investigation of typology, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Syracuse University 1991.
- Doukellis 1988 P. Doukellis, Cadastres romains en Grèce: traces d' un réseau rural à Actia Nicopolis, Dialogues d' Histoire Ancienne 14 (1988), 159 - 166.
- Dunbabin 1978 K. D. M. Dunbabin, The mosaics of the roman north Africa, Studies in Iconography and Patronage, Oxford 1978.
- Dunbabin 1999 K. D. M. Dunbabin, Mosaics of the Greek and Roman world, Cambridge University Press 1999.
- Flämig 2007 C. Flämig, Grabarchitektur der römischen Kaiserzeit in Griechenland, Internationale Archäologie 97, Leidorf

- 2007.
- Franke 1961 P. R. Franke, Die Antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961.
- French 1993-1994 E. B. French, Archaeology in Greece 1991 -92, Northwest Greece, AR 1993 - 1994, 41.
- Forsén – Reynolds 2011 B. Forsén – P. Reynolds, An early closed deposit at the Roman villa of Agios Donatos, στο B. Forsén, E. Tikkala (επιμ.), Thesprotia Expedition II, Environment and settlement patterns. Papers and Monographs of the Finish Institute at Athens (PMFIA), XVI, Helsinki 2011, 247 – 267.
- Gounari 2010 E. Gounari, The Roman mosaics from Philippi: Evidence of the presence of Romans in the city, Bollettino di Archeologia on line 2010, 27 – 37.
- Jing – Rapp 2003 Z. Jing - G. Rapp, The coastal evolution of the Ambracian Embayment and its relationship to archaeological settings, στο (επιμ.) J. Wiseman - K. Zachos, Landscape Archaeology in Southern Epirus, Greece I, Hesperia, Suppl. 32, 2003, 179 - 192.
- Hammond 1967 N. G. L. Hammond, Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and the adjacent areas, Oxford 1967.
- Hertzberg – Καρολίδου 1902 G. Fr. Hertzberg – Καρολίδου, Ιστορία της Ελλάδος επί της Ρωμαϊκής κυριαρχίας, Αθήνα 1902, τόμος Γ'.
- Jones 1987 J. E. Jones, Cities of victory – Patterns and parallels, στο (επιμ. E. Χρυσός) Νικόπολις Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, 99-108.
- Kalinowski 1996 A.V. Kalinowski, Patterns of patronage: The politics and ideology of public building in the eastern Roman Empire, διδακτορική διατριβή, University of Toronto 1996.
- Kankeleit 1994 A.Kankeleit, Kaiserzeitliche mosaiken in Griechenland, I, Munich 1994.
- Karatzeni 1996 V. Karatzeni, Ambracia during the roman era, στο (επιμ.) P. Cabanes, L' Illyrie méridional et l' Épire dans l' Antiquité, III, Actes du III colloque international de Chantilly (16-19 Octobre 1996), Paris 1999, 241-247.
- Karatzeni 2001 V. Karatzeni, Epirus in the Roman Era, στο (επιμ.) J.

- Isager, Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece. The archaeological evidence for the city destructions, the foundation of Nikopolis and the synoecism, Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 3, Athens 2001, 16 - 178.
- Katsadima – Angeli 2001 I.Katsadima & A. Angeli, Riza and Agia Pelagia: Two architectural assemblages of the Roman era along the coast of Southern Epirus, στο (επιμ.) J. Isager, Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece. The archaeological evidence for the city destructions, the foundation of Nikopolis and the synoecism, Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 3, Athens 2001, 91-106.
- Kirsten 1987 E. Kirsten, The origins of the first inhabitants of Nikopolis, στο (επιμ. Ε. Χρυσός) Νικόπολις Α΄, Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, 91-97.
- Kondoleon 1995 C. Kondoleon, Domestic and Divine: Roman mosaics in the house of Dionysos, Cornell University Press 1995.
- Lavin 1963 I.Lavin, The hunting mosaics of Antioch and their sources. A study of compositional principles in the development of early medieval style, DOP XVII, 179 - 228.
- Levi 1947 D. Levi, Antioch Mosaic Pavement, Princeton 1947.
- Ling 1998 R. Ling, Ancient mosaics, Princeton University Press 1998.
- Mc Kay 1975 A.G. Mc Kay, Houses, Villas and palaces in the Roman world, London 1975.
- Miller 1972 S. G. Miller, A mosaic floor from a Roman villa at Anaploga, *Hesperia* 41 (1972), Issue 3, 332 - 354.
- Miller 1986 S. G. Miller, Eros and the arms of Achilles, *AJA* 90, 1986, 159 - 170.
- Omari – Bonini 2016 E. Omari – P. Bonini, The Athena domus at Apollonia (Albania): A reassessment, *JMR* 9, 2016, 23 – 37.
- Ovadiah 1980 A. Ovadiah, Geometric and floral patterns in ancient mosaics. A study of their origin in the mosaics from the Classical period to the age of Augustus, Roma 1980.

- Palli – Riginos – Lamprou 2017 O. Palli – G. Riginos – V. Lamprou, Local elites in West Roman Greece. The evidence from Thesprotia and Preveza, στο (ed. R. Varga and V. Rusu- Bolindet), Official Power and local elites in the Roman provinces, Oxon – New York 2017, 1 - 21.
- Papaioannou 2002 M. Papaioannou, Domestic architecture of Roman Greece, University of British Columbia 2002.
- Petsas 1978 Ph. Petsas, Pella, Alexander the Great's Capital, Institute for Balkan Studies 182, Thessaloniki 1978, 83-114.
- Pierrepont White 1986-87 W. Pierrepont White, Plans of Nicopolis in the archives of the Scuola Archaeologica Italiana di Atene, ASAtene 64-65, 1986-87, 295 - 325.
- Parlasca 1965 K. Parlasca, Neues zur chronologie der romischen Mosaiken in Deutschland, στο La mosaïque Greco-Romaine I, Paris 29 aout – 3 septembre 1963, Paris 1965.
- Phillips 1960 K. M. Phillips Jr, Subject and technique in Hellenistic – Roman Mosaics: A Ganymede Mosaic from Sicily, The Art Bulletin, vol. 42, no 4 (Dec. 1960), 243 - 262.
- Pliakou 2018 G. Pliakou, The basin of Ioannina in central Epirus, North-western Greece, from the early Iron age to the Roman period, στο (επιμ.) M. Stamatopoulou, AR 2017 -2018, Athens 2018, 133 – 152.
- Purcell 1987 N. Purcell, The Nicopolitan Synoecism and Roman urban policy, στο (επιμ. Ε. Χρυσός) Νικόπολις Α΄, Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, 71 - 90.
- Raynaud – Islami 2018 M. P. Raynaud – A. Islami, Corpus of the mosaics of Albania, Volume 1, Butrint intramuros, Mosaics of the Balkans 1, Bordeaux 2018.
- Riggsby 1997 A.M. Riggsby, “Public” and “private” in Roman culture: the case of the cubiculum, JRA 10, 36 - 56.
- Rizakis 2013 A.D. Rizakis, Rural structures and agrarian strategies in Greece under the roman empire, στο (επιμ.) A. D. Rizakis, I. P. Touratsoglou, VILLAE RUSTICAE, Family market – oriented farms in Greece under roman rule. Proceedings of an international congress held at

- Patrai, 23-24 April 2010, Μελετήματα 68, Αθήνα 2031.
- Robinson 1932 D. M. Robinson, Mosaics from Olynthus, AJA 36 (1932), 16 - 24.
- Rose 2006 H. Rose, Die römischen terrakottenmasken in den Nordwestprovinzen – Herstellung – Verbreitung – Funktion, Wiesbaden 2006.
- Rumpf 1969 A. Rumpf, Die meerwesen auf den antiken sarkophagreliefs, Die antiken sarkophagreliefs V, 1 (1969).
- Salies 1974 G. Salies, Untersuchungen zu den geometrischen Gliederungsschemata romischer Mosaiken, BJb 174 (1974), 1 - 178.
- Salzmann 1982 D. Salzmann, Untersuchungen zu den antiken kieselmosaiken, Berlin 1982.
- Saricakis 1970 Th. Chr. Saricakis, Nicopolis d' Épire était-elle une cologne romaine ou une ville Greque?, Balkan Studies 11, 1970, τεύχος 1, 91 - 96.
- Sear 1977 F. Sear, Roman wall and vault mosaics, RM 23, Ergänzungsheft, Heidelberg 1977.
- Stein 2001 C. A. Stein, In the shadow of Nikopolis: patterns of settlement on the Ayios Thomas peninsula, στο J. Isager (επιμ.), Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece. The archaeological evidence for the city destructions, the foundation of Nikopolis and the synoecism, Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 3, Athens 2001, 65 - 79.
- Stuveras 1969 R. Stuveras, Le putto dans l' art romain, Latomus XCIX, Brussels 1969.
- Sweetman – Sanders 2005 R. Sweetman – G. Sanders, A new group of mosaics from Corinth in their domestic context and in the context of the colony, στο (επιμ.) H. Morlier, La mosaïque gréco-romain. IX. Actes du LXe Colloque international pour l' étude de la mosaïque antique et medievale, Rome 5-10- Novembre 2001, Rome 2005, 359 - 369.
- Sweetman 2013 R. J. Sweetman, The mosaics of roman Crete. Art, Archaeology and social change, Cambridge 2013.
- Toynbee –Ward Perkins J. M. C. Toynbee – J. B. Ward Perkins, Peopled scrolls:

- 1950 a Hellenistic motif in imperial art, Papers of the British School at Rome, XVIII, 1950, 1 - 43.
- Ventura 2016 Gilvan Ventura da Silva, The rapports between “techné” and “paideia” in the Roman Empire: reading the Antiochene mosaics, Acta Scientiarum, Education, Maringá, v. 38, n. 3, July – Sept. 2016, 219 - 229.
- Wallace – Hadrill 1994 A. Wallace – Hadrill, Houses and society in Pompeii and Herculaneum, U.S.A. 1994.
- Waywell 1979 S. E. Waywell, Roman mosaics in Greece, AJA 83, No 3, 1979, 293 - 321.
- Westgate 2000 R. C. Westgate, Space and decoration in Hellenistic houses, BSA, Vol. 95 (2000), 391 – 426.
- Whitaker 1921 J. I.S. Whitaker, Motya, A Phoinician Colony in Sicily, London 1921.
- Williams –Fisher 1976 Ch. K. Williams II – J. E. Fisher, Corinth 1975: Forum Southwest, Hesperia 45 (1976), 99 - 115.
- Wiseman 2001 J. R. Wiseman, Landscape archaeology in the territory of Nikopolis, στο J. Isager (επιμ.), Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece. The archaeological evidence for the city destructions, the foundation of Nikopolis and the synoecism, Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 3, Athens 2001, 43 - 61.
- Young 1965 R. S. Young, Early mosaics at Gordion, Expedition, vol. 7, no 3, Spring 1965, 4 – 13.
- Zarmakoupi 2014 M. Zarmakoupi, Private villas in Italy and the provinces, στο (επιμ.) Roger B. Ulrich – Caroline K. Quenemoen, A companion to roman architecture, Οξφόρδη 2014, 363 - 380.
- Zoumbaki 2008 S. B. Zoumbaki, The composition of the Peloponnesian elites in the Roman period and the evolution of their resistance and approach to the Roman rulers, Τεκμήρια 9 (2008), 25 - 51.

ΠΗΓΕΣ

Perseus Digital Library <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>